

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Vývoj severočeského tradičního domu

Tomáš Šilhánek

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Archeologie

Studijní obor Archeologie

Diplomová práce

Vývoj severočeského tradičního domu

Tomáš Šilhánek

Vedoucí práce:

Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Poděkování

Děkuji vedoucímu své diplomové práce doc. PhDr. Pavlu Vařekovi, Ph.D., že mi umožnil zpracovat téma z prostředí Liberecka a okolí, ve kterém jsem prožil své dětství a mám na něj krásné vzpomínky. Velké poděkování patří samozřejmě i mým rodičům, bez jejichž finanční a morální podpory by tato práce nemohla nikdy vzniknout. Zároveň děkuji také mé přítelkyni, která mi nejednou pomohla.

Dále bych rád poděkoval už jen jmenovitě Ing. Janu Anderlemu, PhDr. Janu Prostředníkovi, Ph.D. z Turnovského muzea, PhDr. Vladimíru Pešovi, Ph.D. z Vlastivědného muzea v České Lípě, PhDr. Františkovi Vydrovi, Dipl.-Ing. Steffenu Orgasovi M.A. z Chotěbuzu, Mgr. Miroslavu Kolkovi a Mgr. Antonínu Rimkovi z NPÚ v Liberci, Bc. Karlu Hambergerovi, Miroslavu Bacovi a jeho ženě, Martinovi Veselkovi a samozřejmě i personálu Krajské vědecké knihovny v Liberci a Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje, pracovníkům Geoportálu Libereckého kraje a městu Chrástava za pomoc, konzultace a zpřístupnění materiálů.

Obsah

1	Úvod	1
2	Metodika práce	2
2.1	Literatura	2
2.2	Obrazové prameny	2
2.3	Konzultace s vlastníky podstávkových domů	3
2.4	Terénní průzkum, SHP	3
2.5	Zpracování dat.....	4
3	Cíle práce	5
4	Dějiny bádání.....	6
4.1	Zrod zájmu o lidové stavitelství	6
4.2	Typologie tradičního domu	7
4.2.1	K. Chotek (1936)	7
4.2.2	J. Šanda (1947).....	8
4.2.3	O. Máčel (1954).....	8
4.2.4	E. Baláš (1965).....	9
4.2.5	L. Štěpánek (1975).....	10
4.2.6	J. Vařeka (1979).....	10
4.2.7	V. Mencl (1980)	11
4.2.8	J. Škabrada (1999).....	11
4.2.9	Období po roce 2000.....	11
5	15. století	13
5.1	Dispozice domů	13
5.2	Podoba domů	13
5.3	Podstávka.....	15
6	16. století	16

6.1	Hranice patrového domu	16
6.2	Vertikální členění domu	17
6.3	Komory	17
6.4	Exteriér	18
6.4.1	Podstávka.....	18
6.4.2	Okna a dveře	19
6.4.3	Střecha a štít	20
6.4.4	Brány	20
6.5	Interiér	21
6.5.1	Světnice.....	21
6.6	Hospodářské objekty	21
6.6.1	Chlévy	21
6.6.2	Špýchary	22
6.7	Průmysl.....	22
6.8	Archeologické výzkumy	23
6.8.1	Záchranný archeologický výzkum ve Všeni	23
7	17. století	27
7.1	Patrová architektura	27
7.1.1	Patrové domy a jejich šíření	27
7.1.2	Patrové domy a umělecké zpracování	28
7.1.3	Valdštejnské domky	29
7.2	Exteriér	30
7.2.1	Podstávka a pavlač	30
7.2.2	Okna	30
7.2.3	Střecha a štít	31
7.3	Interiér	32

7.3.1	Mobiliář	32
7.3.2	Přístavba světniček	32
7.4	Budní hospodářství	32
8	18. století	34
8.1	Liberecko a okolí	34
8.1.1	Hrázděná patra.....	34
8.1.2	Roubená patra.....	36
8.2	Pojizeří a Semilsko	37
8.3	Českolipsko	38
8.4	Exteriér	41
8.4.1	Podstávka.....	41
8.4.2	Podstávky u hrázděných pater	41
8.4.3	Podstávky u roubených pater	42
8.4.4	Okna, dveře	43
8.4.5	Komíny	44
8.4.6	Štít a lomenice.....	44
8.4.7	Interiér	48
9	19. století	51
9.1	Liberecko	51
9.1.1	hrázděná patra	51
9.1.2	Roubená patra.....	52
9.2	Pojizeří a Semilsko	54
9.3	Českolipsko	56
9.4	Exteriér	56
10	20. století	58
11	Vesnická architektura v českém a německém prostředí	60

11.1	16. století	60
11.2	17. století	61
11.3	18. století	62
11.4	19. a 20. století	62
12	Hrázděná patra a jejich rozšíření na Frýdlantsku a Liberecku	64
13	Teorie o vzniku podstávkových domů na příkladu Liberecka	66
13.1	Výběr zájmového území	66
13.2	Teorie hledající oporu v zemědělství	67
13.3	Teorie hledající oporu v domácí výrobě	69
13.4	Teorie hledající oporu u migrujících etnik a podsíňových domů	70
13.5	Ostatní teorie a současný pohled na otázku vzniku podstávky	71
14	Etnografie české a německé lidové kultury v severních Čechách	73
15	Archeologizace vesnických domů	77
16	Tradiční stavitelství a jeho odraz v současném stavebním prostředí	80
17	Závěr	81
18	Summary	83
19	Použitá literatura	84
20	Seznam obrazových příloh	93
21	Obrazové přílohy	95

1 Úvod

Pod pojmem severní Čechy si lidé často představují krásnou přírodu, kterou je zdejší oblast proslulá, ale není to jen příroda nebo průmyslové zaměření v dřívějších dobách, které je tak charakteristické pro severní Čechy. Jsou to především památky lidového stavitelství jakožto jeden z hlavních znaků této oblasti, ve které se po století setkávala různá etnika a různé stavební tradice, které se tu v průběhu času mísily, a díky tomu dnes nalezneme v severních Čechách jedny z nejkrásnějších vesnických staveb na našem území. Velmi zruční tesařští mistři vtiskli roubeným a hrázděným stavbám nezaměnitelnou podobu, pro kterou jsou lidové památky severních Čech známy nejen na našem území, ale i ve světě.

Dochované památky nejsou jen vyhledávány zvědavými turisty a fotografy, ale stále častěji jsme svědky nešetrných rekonstrukcí nebo celých přestaveb, které tyto stavby stále více ohrožují. To je ovšem novodobý trend, který se netýká pouze severních Čech, ale celého našeho území, a je proto důležité zaznamenat tyto památky detailněji, dokud je ještě čas. Cenné památky jsou mnohdy přehlíženy ve prospěch mladších a zachovalejších staveb, kterým je věnována větší míra pozornosti, zatímco jiné objekty chátrají a v některých případech je nepochybně čeká v brzké době zánik, a to i přestože jsou chráněné.

Nejen mizení památek lidového stavitelství bylo podnětem pro vznik této práce, která si klade za cíl zachytit vývoj tradičního stavitelství od 15. století v severních Čechách – na Liberecku, Pojizeří, Semilsku a Českolipsku – s důrazem na dochované, zdokumentované památky v krajině a následně srovnat výsledky s dřívějšími názory na lidové stavitelství v severních Čechách, které jak se stále více ukazuje, jsou již dávno překonané, ale je jen málo prací a příspěvků, jež by na tento problém upozornily.

2 Metodika práce

2.1 Literatura

Při studiu lidové architektury v severních Čechách jsme vycházeli především z monografií badatelů působících v Libereckém kraji. Publikaci s názvem *Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách*¹ J. Scheybala a J. V. Scheybalové můžeme odůvodněně označit jako nejobsáhlejší knihu zabývající se lidovým stavitelstvím severních Čech, která se zaměřuje na problematiku lidového stavitelství severních Čech jako na celek a autoři se snaží uvádět příklady z různých míst kraje. Mladší publikací je kniha autorů B. Vojtíška a J. Vařeky s názvem *Lidová architektura v severních Čechách*², která ačkoliv přináší některé zajímavé informace, slouží spíše jako stručný přehled toho, na co můžeme v lidovém stavitelství narazit. Další publikace se zaměřují už jen na některé konkrétní oblasti: *Pojizeří – Lidové stavby v Pojizeří*³ od J. Šolce a J. V. Scheybala, *Pojizeří a Krkonoše – Lidová architektura Pojizeří a Krkonoš*⁴ od V. Coganové a L. Šolcové, *Krkonoše - Lidová architektura Krkonoš*⁵, kterou vydala Správa Krkonošského národního parku, *Českosudsko - Lidové stavby v Podještědí na Českosudsku*⁶ od A. Technika. Toto je přehled základních publikací, z kterých jsme čerpali a v nichž byla hledána další rozšiřující literatura. Kromě toho jsme samozřejmě vycházeli z dalších knih a příspěvků v časopisech a sbornících (např. Český lid, Sborník Severočeského muzea, Zprávy památkové péče a další) a také zahraniční literatury zaměřené na lidové stavitelství v Sasku.

2.2 Obrazové prameny

Cenným zdrojem poznání lidového stavitelství jsou i různá vyobrazení a veduty zachycující podobu městských a vesnických stavení jak u nás, tak i na německé straně. Zejména v německém prostředí se nám dochovala vyobrazení, která zachycují některé důležité detaily u podstávkových domů, jako je konstrukce

¹ Scheybal – Scheybalová 1985.

² Vojtíšek – Vařeka 1999.

³ Šolc – Scheybal 1961.

⁴ Šolcová – Coganová 1983.

⁵ Louda 2006.

⁶ Technik 2009.

podstávky, výzdoba ve formě ondřejských křížů a další detaily. Musíme ale také uvažovat o výpovědní hodnotě mnohých vyobrazení, jelikož ta může být někdy velice sporná. Přesto je můžeme použít jako doplňkový zdroj informací pro ověření našich hypotéz.

2.3 Konzultace s vlastníky podstávkových domů

Velice přínosné byly také osobní rozhovory s vlastníky podstávkových domů, kteří byli velice ochotni a podali nám informace o svých domech, o přestavbách a historii okolí. Někteří vlastníci nás dokonce provedli po vnitřních prostorech své nemovitostí a podělili se s námi o vlastní názory na podstávkové domy, problémy provázející tento typ staveb a o tom, co vědí o podstávkových domech.

2.4 Terénní průzkum, SHP

Nejdůležitější částí je ovšem samotný terénní průzkum, který ačkoliv je časově a finančně náročný, je zároveň také nejcennějším zdrojem informací, který máme. V průběhu několika měsíců bylo dokumentováno na stovky objektů lidového stavitelství z celého Libereckého kraje s přesahy např. do Šluknovského výběžku. Elaboráty stavebně historických průzkumů byly nedílnou součástí práce v terénu, kde posloužily nejen k datování domů, ale zejména jako příklady jak provádět podobné průzkumy.

Bylo sledováno celkem deset deskriptorů, které byly zvoleny na základě vlastní zkušenosti a příspěvku J. Vařeky⁷ na téma typologie lidového domu v českých zemích. Jako první byla sledována poloha domů v rámci kraje, tj. do jakého okresu spadají. Dále byla sledována pravděpodobná doba vzniku objektu. Z důvodu zpřehlednění a zjednodušení vyhledávání v rámci výsledné databáze bylo přistoupeno k užití jednotného formátu datování, takže bylo zvoleno datování – počátek, první polovina, druhá polovina, konec a přelom století; v případě nejasné datace v rámci konkrétního století byly objekty datovány jen do století. Byl sledován také vertikální vývoj (přízemní, patrový) domů a jejich konstrukce (roubený, hrázděný, zděný). Jako druhotné znaky jsme zvolili: orientace domu, typ střechy,

⁷ Vařeka 1979, 150–151.

úprava a výzdoba štítu – lomenice, konstrukce a úprava podstavky, přítomnost pavlače.

2.5 Zpracování dat

Výsledky terénní dokumentace byly nejprve převedeny do tabulky v programu MS Excel, následně zbaveny všech redundantních informací a sjednoceny do jednotného formátu. Poté byla vytvořena databáze v prostředí MS Access, do které byla už jen vložena předpřipravená data. Výsledkem je databáze čítající stovky objektů lidového stavitelství z celého Libereckého kraje.

Výsledky z databáze a literatury posloužily k vytvoření map zachycujících rozšíření roubených a hrázděných pater na Liberecku, jejichž vývoj je sledován v rámci 18. a 19. století.

3 Cíle práce

Cíle této práce jsou rozděleny do několika částí. Hlavním cílem je revize stavu poznání tradičního stavitelství během 15. – 20. století v severních Čechách – Libereckém kraji se zaměřením na Liberecko a jeho blízké okolí. V této části jsou konfrontovány dřívější poznatky a názory se současným stavem poznání, kdy na základě výsledků především novějších stavebně historických průzkumů a vlastní práce v terénu pravděpodobně vyvrátíme některé již překonané teorie, a tak lépe pochopíme stavební vývoj tradičního severočeského domu, což je bráno jako zastřešující pojem, který v sobě zahrnuje několik odlišných místních forem.

Mezi další cíle patří sledování vesnické architektury v pohraničí severních Čech i v Německu a srovnání vývoje obou oblastí. Dále je sledováno rozšíření domů s roubeným a hrázděným patrem na Liberecku a Frýdlantsku. Zaměřujeme se především na hranici rozšíření hrázděných pater a sledování pronikání hrázděné tradice na Liberecko a Frýdlantsko. Na základě výsledků terénních průzkumů vytvoříme přehledné mapy dokumentovaných hrázděných domů z 18. a 19. století.

Pokusíme se také aplikovat známé teorie o vzniku podstávkových domů na příkladu Liberecka a jeho okolí, přičemž naší snahou bude vyvrácení či naopak podpora známých teorií o vzniku podstávkových domů. S problematikou severočeského domu úzce souvisí etnografická otázka. Proto se i my snažíme na základě nových poznatků shrnout etnografický vývoj české a německé lidové kultury v severních Čechách.

Kromě těchto cílů je v práci věnován prostor i archeologizaci tradičních domů. Zaměříme se na nejčastější případy degradace objektů a představíme náš návrh základního modelu archeologizace objektů nejen lidového stavitelství. V neposlední řadě se zabýváme otázkou přežívání některých forem tradic lidového stavitelství v současném stavebním prostředí s ukázkami konkrétních příkladů.

Posledním a neméně důležitým cílem je vytvoření obsáhlé databáze dokumentovaných objektů lidového stavitelství z Libereckého kraje v databázovém programu MS ACCESS. Vytvoření databázového souboru si klade za cíl usnadnit práci budoucím badatelům a zároveň zaznamenat formální a prostorové vlastnosti dokumentovaných objektů.

4 Dějiny bádání

4.1 Zrod zájmu o lidové stavitelství

Už od nepaměti byly vesnické prostředí a lidová architektura středem zájmu mnoha kreslířů, malířů, spisovatelů i „amatérských“ badatelů a dalších lidí různých profesí a zaměření, kteří za svůj život zaznamenali mnoho dnes povětšinou zaniklých objektů a zajímavých detailů, jež mnohdy už ani v lidovém stavitelství nenajdeme. Hlavní zájem o studium lidové architektury českého a moravského venkova se objevil současně s Národopisnou výstavou československou pořádanou v Praze roku 1895, ještě za doby trvání Českého království. Nesmíme ovšem zapomenout na Jubilejní zemskou výstavu pořádanou také v Praze, ale o několik let dříve, v roce 1891⁸, jejímž výstupem byl zároveň rozsáhlý program⁹, který si kladl za cíl ukázat celistvost kultury českého, ale i slovenského lidu. Stejně tak se věnoval lidovým stavbám a za cíl si kladl rozšířit všeobecné povědomí o lidové kultuře.

Na Národopisné výstavě československé si mohli návštěvníci prohlédnout něco, co lze popsat jako „výstavní dědina“¹⁰. Jednalo se o projekt výstavby vesnice, která obsahovala množství rozličným staveb z různých koutů českého venkova, jež pro ně byly typické, a tak byla tato vesnice unikátním počinem. Fakticky se skládala z mnoha staveb¹¹, z nichž každý objekt v prostoru vesnice měl i svého konkrétního projektanta a stavitele. Přestože byly vzneseny pochyby o konstrukčních nedostatcích některých chalup¹², tyto problémy neměly výraznější dopad na průběh a výsledný dojem z výstavy. V prostoru vesnice bylo možno vidět např. skupinu staveb z Valašska, tvrdoňskou chalupu (podle vzoru statku v Tvrdonicích), objekt slovenské vinné budy, horácký grunt (objekt hospodáře a výměnek; vzorem byl starý grunt v Cholíně u Litovle) a další domovské formy z českého prostředí. Zajímavé postřehy z výstavy nalezneme i v publikaci z roku 1996 s názvem *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*¹³. V kapitole Výstavní

⁸ O tom více Hýnek 1891; Šimáček 1894.

⁹ Stránská 1936, 85.

¹⁰ Vařeka 1971, 233.

¹¹ Např. Holcnerová 2008, 21.

¹² Jurkovič 1895, 117.

¹³ Brouček – Pargač – Sochorová – Štěpánová 1996.

vesnice¹⁴ se dozvídáme ne zcela známé skutečnosti, jako byly například problémy spojené s objekty ve vesnici či oblíbenost u návštěvníků nebo osud výše zmíněných staveb v areálu výstaviště.

V této době bylo lidové stavitelství hojně vyhledávaným tématem a v následujících letech se začaly objevovat studie, které se nezaměřovaly výhradně na jeden typ domovské formy, ale už od 40. let 20. století jsme svědky dlouhodobého neutichajícího zájmu o lidové stavitelství jako celek.

4.2 Typologie tradičního domu

Zaměříme-li se při studiu různých příspěvků a knih na výskyt pojmu severočeského domu a jeho regionálních variant, můžeme velice snadno sledovat utváření názorů na tento typ tradičního domu. Badatelé často ale při rozdělování jednotlivých typů nepoužívali až na výjimky stejná kritéria.¹⁵ Přestože tato podmínka nebyla splněna, o to zajímavější je sledování objevujícího se a opět se vytrácejícího pojmu severočeského domu. V následující části proto podáváme přehled některých studií, dle našeho názoru významných, zabývajících se typologií venkovských domů na našem území se zaměřením na výskyt informací o severočeském domu a územní rozšíření.

4.2.1 K. Chotek (1936)

V příspěvku z roku 1936 s názvem *Formové varianty vesnických sídel*¹⁶ K. Chotek rozlišuje celkem na patnáct typů regionálních tradic lidového stavitelství. Současně přidává ke každé variantě vesnických sídel i stručný popis nejvýstižnějších znaků pro daný typ.

Například u turnovského statku¹⁷ (zastupujícího v tomto případě jednu z regionálních forem severočeského domu), nezapomíná zdůraznit důležitou úlohu tesařských mistrů, kteří díky svým dovednostem vtiskli těmto stavbám charakteristickou podobu, a ty jsou z toho důvodu často řazeny mezi nejvýstavnější

¹⁴ Štěpánová 1996, 60–62.

¹⁵ Vařeka 1979, 149; Vařeka 2007a, 221.

¹⁶ Chotek 1936, 182–206.

¹⁷ Chotek 1936, 189.

domovské formy u nás¹⁸, zejména co se uměleckého zpracování týče. Nicméně autor se nepokusil o žádný průzkum styku hranic zkoumaných typů a nepodává žádné informace o tom, kudy mohla procházet hranice rozšíření jednotlivých typů.

4.2.2 J. Šanda (1947)

Další pokus o rozčlenění se objevuje v malé publikaci J. Šandy s názvem *Česká vesnice*¹⁹ z roku 1947. Zmiňuje celkem devatenáct krajových typů selského domu a ke každému z nich přidává stručný popis jednotlivých částí domu, které jsou pro zmiňovaný typ charakteristické, ale omezuje se pouze na popis a neuvádí žádné konkrétní příklady. Zároveň se také pokouší graficky znázornit územní rozsah jednotlivých typů na mapě (obr. 1). Avšak už při letném pohledu na vymezení hranic jednotlivých typů domu si povšimneme skutečnosti, že i přes fakt, že autor zmiňuje tak značné množství typů, tento počet nestačí k tomu, aby zaplnil celý prostor Čech a Moravy. Proto se na mapě objevují prázdná místa, tedy území, kterým nebyl přiřazen žádný typ tradičního domu.

V oblasti severních Čech autor nehovoří o konkrétním severočeském domu, ale místo toho vyděluje dvě regionální stavební formy v jedné oblasti, které ale můžeme k severočeskému domu přiřadit. Jsou to dřevěný dům pojizerský a dům turnovský²⁰. Jejich územní rozšíření autor ohraničuje na jihu městem Mladá Boleslav, na západě městem Bělá pod Bezdězem, na východě městem Jilemnice a severní část ponechává bez konkrétního města, které by leželo na pomyslné hranici rozšíření těchto domů. Z mapy je možné vyčíst, že severní hranice prochází v místech Liberce či jeho blízkého okolí.

4.2.3 O. Máčel (1954)

Mapu s vyobrazením územního rozšíření jednotlivých typů lidového domu nalezneme i v obsáhlé monografii O. Máčela z roku 1954 s názvem *Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě*²¹. Autor

¹⁸ Např. Vařeka 1979, 152; Vařeka 2007a, 228–229.

¹⁹ Šanda 1947.

²⁰ Šanda 1947, 18.

²¹ Máčel 1954.

rozeznává celkem třicet jedna typů (oblastí), což je téměř dvojnásobný nárůst v porovnání s J. Šandou, který vydělil devatenáct typů.

Na přiložené mapě (obr. 2) se poprvé objevuje pojem severočeský dům jako samostatně vydělený typ vesnického domu. Je zasazen do oblasti Šluknovského výběžku, Českého a Saského Švýcarska a blízkého okolí. Severočeský dům v sobě nezahrnuje pojizerský dům, ten je zastoupen samostatným typem, a dále na sever u hranic vyděluje ještě krkonošský dům. Grafické ohraničení rozšíření severočeského domu je zároveň ale také jedinou zmínkou o severočeském domu. Stejně tak je tomu i u domu pojizerského a krkonošského. O jednotlivých formách se zmiňuje blíže jen v případě půdorysného charakteru vesnic.²²

Při porovnání map J. Šandy a O. Máčela vidíme rozdíl především v tom, že mizí „ostré“ hranice sousedících typů domů a naopak se začínají místy překrývat. To je důležitá změna, protože nelze předpokládat, že hranice styků jednotlivých domovských forem byly ostré, jelikož dnes na základě terénních průzkumů víme, že můžeme v některých výjimečných případech objevit dům jiné stavební tradice v prostředí, kde se obvykle nestavěl.

4.2.4 E. Baláš (1965)

Zcela jiné dělení²³ se objevuje u jedné z map (obr. 3) v publikaci s názvem *Atlas československých dějin*²⁴ z roku 1965. E. Baláš na území Československa nevyděljuje stejné typy tradičního domu, jako tomu bylo v předchozích studiích, místo toho je rozděluje do základních kategorií podle použitého materiálu a konstrukce²⁵. Těmito kategoriemi jsou: dům hliněný, roubený, zděný se slohovými prvky ve výzdobě a hrázděný dům. Ke všem kategoriím řadí oblasti jejich výskytu²⁶. V doprovodném textu autor uvádí limitující faktor v podobě měřítka mapy, což ve výsledku vedlo k tomu, že nebylo možné zachytit památky lidové architektury v celé jejich šíři, a dodává, že výběr vyznačených lokalit pochází ze soupisů památek do

²² Máčel 1954, 59–63.

²³ Baláš 1965, nestr. Legenda k mapě s názvem Památky lidové architektury.

²⁴ Purš a kol. 1965.

²⁵ Baláš 1965, kap. 27c.

²⁶ Např. Hrázděný dům se vyskytuje v oblastech: Chebska, středního a dolního Poohří, severních Čech.

konce roku 1963²⁷. Podle J. Vařeky zaznamenává E. Baláš v českých zemích dokonce čtyřicet šest regionů a zároveň přidává jejich kompletní seznam²⁸. V tomto případě je absence různých hranic bez konkrétních příkladů mnohem přínosnější, hlavně na Liberecku, kde je jasně vyznačena linie hrázděných domů na ose Višňová – Chrastava a poprvé se dozvídáme, v jakých místech se nacházely domy různých konstrukcí.

4.2.5 L. Štěpánek (1975)

L. Štěpánek se podíval na otázku typologie lidového domu z pohledu zemědělství, a to příspěvkem z roku 1975 s názvem *Typologie lidového domu zemědělského v Čechách*²⁹, kde rozlišuje celkem jedenáct typů vesnického zemědělského stavení. Nezaměřuje se tak výlučně na architekturu tradičního domu, ale na zemědělský charakter. Autor hovoří o oblasti severních Čech, zahrnuje sem ale i oblasti ležící na západě; celou oblast vymezil Děčínskou stěnou, Krušnými horami s jejich podhůřím, severní částí Českého středohoří, Doupovských hor a Tepelské plošiny³⁰. Vedle oblasti severních Čech autor vyděluje oblast severovýchodních Čech³¹, která má mnohem blíž k námi zkoumané oblasti a kterou můžeme přiřadit k oblastem výskytu severočeského domu, leč jednoznačná definice severočeského domu může být problematičtější.

4.2.6 J. Vařeka (1979)

Nesmíme zapomenout ani na J. Vařeku a jeho zásadní příspěvek z roku 1979 s názvem *Typy a oblasti lidového domu v českých zemích*.³² V úvodu shrnul stručný přehled formování variability české i slovenské tradiční architektury a dále se zaměřil na problematiku provázející studium oblastí lidového domu. Vyčlenil celkem deset oblastí tohoto typu na našem území. Po více jak dvaceti letech se opět v seznamu objevuje pojem severočeského domu. Autor se nepokusil jen o rozčlenění typů domu

²⁷ Baláš 1965, kap. 27c.

²⁸ Vařeka 1979, 154 – poznámka pod čarou; Vařeka 2007a, 223 – poznámka pod čarou.

²⁹ Štěpánek 1975.

³⁰ Štěpánek 1975, 135.

³¹ O tom více Štěpánek 1975, 132–135.

³² Vařeka 1979; Vařeka 2007a, 221–238.

lidového stavitelství, ale přidal i krátký popis vývoje každého z nich, stejně jako charakteristické znaky doprovázející tyto stavby, a upozornil na další místní dobové formy, které jsou v těchto oblastech přítomny. Devizou tohoto příspěvku je, že pouze neshrnuje typologii různých forem lidového domu na našem území, ale zahrnuje i svůj kritický pohled na rozdíly ve volbě sledovaných kritérií, a upozornil tak na problematiku studia lidového stavitelství.

4.2.7 V. Mencl (1980)

Důležitá a dodnes hojně vyhledávaná publikace zabývající se veškerými formami lidového stavitelství na našem území i s přesahy do zahraničí je publikace *Lidová architektura v Československu*³³ V. Mencla z roku 1980. Autor rozebírá stavební vývoj každého kraje, v nich vyděluje mnoho typů lidového domu a každému z nich věnuje pozornost. Nesnaží se podat základní popis charakteristických znaků, jak je běžným jevem, ale snaží se zachytit vývoj každého typu na základě tehdy známých faktů. Text doplňuje mnoho doprovodných fotografií, které jsou někdy jediným dokladem existence dnes již zaniklých či nešetrně rekonstruovaných objektů.

4.2.8 J. Škabrada (1999)

Velice ceněným zdrojem informací je také publikace s názvem *Lidové stavby*³⁴ J. Škabrady. Síla této publikace je především v tom, že je velice přístupná a lehce „stravitelná“ i pro ne odborného čtenáře. Jedná se spíše o rozsáhlejší příručku, ve které jsou vysvětleny základní rysy lidového stavitelství. Autor vyděluje celkem devět regionů a u každého z nich shrnuje jeho vývoj, upozorňuje na charakteristické znaky a uvádí konkrétní ukázky lidového stavitelství.

4.2.9 Období po roce 2000

Po roce 2000 pozorujeme náhlou změnu ve studiu typologie tradičního domu. Ta již není souborně zpracovávána a zkoumána, ale spíše se objevují příspěvky zaměřené na konkrétní usedlosti v různých oblastech ČR. Výjimkou v oblasti

³³ Mencl 1980.

³⁴ Škabrada 1999.

populárně naučné literatury je publikace z roku 2000 s názvem *555 památek lidové architektury*³⁵ dvojice autorů P. Davida a V. Soukupa. V úvodní části se autoři snaží podat přehled základních typů, rozšíření a stavebních prvků domů lidového stavitelství. Rozlišují na třináct základních regionálních typů lidových staveb v ČR. Severočeský dům je zasazen mezi čtyři jiné regiony. Takové dělení je ale poněkud nešťastné, především z toho důvodu, že autoři nehovoří o výskytu severočeského domu ve Frýdlantském výběžku, pro nějž je charakteristický výskyt hrázděných domů.

Jak jsme již zmínili, od roku 2000 se setkáváme především s příspěvky ve sbornících, jako je např. sborník *Dějiny staveb*, který je výstupem každoročně pořádané konference zabývající se problematikou stavebně historických průzkumů. Ačkoliv nejsou tyto konference primárně zaměřeny na lidové stavitelství a problematiku vesnice, objevují se na nich a v následně vydaných sbornících pravidelně příspěvky na téma lidového stavitelství z různých oblastí republiky. Mimo sborníky můžeme nalézt příspěvky v *Průzkumech památek* a dalších časopisech. Z knih musíme ještě určitě jmenovat dvě publikace J. Pešty – první z roku 2011 s názvem *Encyklopedie českých vesnic díl V. Liberecký kraj*³⁶ a druhou z roku 2014 s názvem *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*³⁷. První publikace je koncipována jako soupis vesnic s příklady lidových a jiných památek, které v těchto vesnicích můžeme nalézt. Druhá slouží jako manuál pro sjednocení metodiky průzkumu a dokumentace lidové architektury. V loňském roce vyšel také zajímavý počín od dvojice autorů J. Škabrady a M. Ebela s názvem *Chalupy v Čechách na historických stavebních plánech 1.*³⁸ Autoři předkládají dobové vesnické stavební plány, které jsou doplněny komentářem autorů, a tak je tu možnost pohlédnout si návrhy tehdejších stavitelů.

³⁵ David – Soukup 2000.

³⁶ Pešta 2011.

³⁷ Pešta 2014.

³⁸ Škabrada – Ebel 2014.

5 15. století

5.1 Dispozice domů

Stejně jako tomu bylo ve střední Evropě, i na našem území zobecněl ve vrcholném středověku trojdílný dům – v kolonizačních i předkolonizačních vsích.³⁹ Dispozičně se jednalo o komorový typ, což nám dokládají archeologické odkryvy některých zaniklých vesnic toho období z Čech a Moravy.⁴⁰ V severních Čechách se kromě komorového typu (jizba, síň, komora) vycházejícího ze starého slovanského domu vyskytoval ještě tzv. chlívni typ (jizba, síň a na místě komory chlív přístupný ze síně i ze dvora)⁴¹, který je příznačný pro německé jazykové území.⁴² Ojediněle se tento typ vyskytoval i v českých vesnicích horního Pojizeří a Podkrkonoší.⁴³ V pohraničí tak převládal chlívni typ ovlivněný německou kolonizací a dále do středu Čech jeho výskyt rapidně slábl.⁴⁴

5.2 Podoba domů

Rekonstrukce podoby domů 15. století v severních Čechách je z důvodů absence archeologických výzkumů tradičního stavitelství v této oblasti a obecně nepočetných písemných a ikonografických pramenů⁴⁵ značně problematická. Přesto se v posledních letech objevují náznaky zlepšujícího se trendu, alespoň v oblasti plošných průzkumů dochovaných objektů lidového stavitelství na Liberecku a v jeho okolí.⁴⁶

Jedním z faktorů, který do velké míry ovlivnil severočeský venkov, bylo období husitských válek. Dobře informováni jsme např. z Českodubská⁴⁷, kde se dozvídáme o neustálých bojích, ničivých nájezdech a jejich dopadech na obyvatelstvo a okolní města. Doklady nejstarších, dodnes stojících domů (městských i vesnických) máme

³⁹ Vojtíšek – Vařeka 1999, 12.

⁴⁰ O tom více Vařeka 2004, 229–267.

⁴¹ Dejmek 1972, 101.

⁴² Scheybal – Scheybalová, 1985, 113.

⁴³ Scheybal – Scheybalová, 1985, 113.

⁴⁴ Vařeka – Frolec 2007, 247.

⁴⁵ Např. Trkovská 1963, 257–269.

⁴⁶ Kolka – Konvalinková – Ouhřabka 2013, 50–69.

⁴⁷ Anděl – Technik 1991, 28–31.

až z doby 17. století⁴⁸, a i zde se mnohdy jedná jen o jejich části, které nepodlehly přestavbám a rekonstrukcím. Ukázky stojících domů ze 17. století můžeme vidět například v Modřiších – dům čp. 10 s prvním zmínkou o něm z roku 1660 a dům čp. 14 poprvé zmiňovaný roku 1696.⁴⁹ V nejstarších dobách se ke stavbě využívalo kulatin (kmeny pouze zbavené kůry), teprve později se začala uplatňovat technika sekerami ručně přitesávaných kmenů na trámy čtyřbokého průřezu, které měly oblíny na hranách.⁵⁰ Předpokládáme, že usedlosti měly valenou roubenou klenbu.⁵¹ Toto tvrzení můžeme podpořit také výsledky průzkumu selské usedlosti čp. 2 na Slánsku, kde byla zjištěna část roubené jizby z přelomu 15. a 16. století.⁵² Zhruba v této době začalo do Čech pronikat hrázděné zdívo z oblasti severozápadní Evropy přes Německo a dále na naše území, kde se začalo uplatňovat i v menších městech a ve venkovském prostředí v oblasti severozápadních a severních Čech⁵³.

Pokud ovšem odhlédneme od prostředí severních Čech a přesuneme se až na Vysočinu, na hradě Žirovnice nalezneme velice zajímavý nález v podobě vyobrazení hradu s roubenou stavbou (obr. 4) v popředí, který dokládá podobu pravděpodobně středověkého roubeného domu z konce 15. století.⁵⁴ Jedná se ale o ojedinělý nález, který se ovšem jeví realisticky v porovnání s jinými pozdně středověkými doklady⁵⁵. Přesto je zasazení takového domu do oblasti stavebního vývoje severních Čech problematické, jelikož se nachází až na Vysočině. Navíc z obrázku je jasně vidět, že dům neměl roubenou klenbu, ale povalový strop. Mladším dokladem využití klenby ve vesnickém prostředí je dům čp. 2 v Sezemicích, jehož jednoprostorový obytný díl byl tvořený mohutnou dřevohlinitou klenbou.⁵⁶ Výskyt domu s takovým typem klenby může naznačovat, že v oblasti severních Čech nemusela být klenba u vesnických domů ojedinělou záležitostí.

⁴⁸ Mejzrová 2008, 22–28; Benč a kol. 2011; Šternová 2010a, 2013.

⁴⁹ Kesner – Brož – Růžičková – Roubalová 2010, 46–47.

⁵⁰ Technik 2009, 101.

⁵¹ O tom více např. Škabrada 1974, 55–67; 1991, 23–98.

⁵² Podrobněji Anderle – Ježek – Zavřel 2000, 43–67.

⁵³ Vojtíšek – Vařeka 1999, 8. Nejprve se hrázděné zdívo uplatnilo u městských domů a hradů.

⁵⁴ Vařeka – Plessingerová 1982, 212.

⁵⁵ Vařeka – Plessingerová 1982, 212.

⁵⁶ Edel 1992, 107.

5.3 Podstávka

Pokud se nebudeme zabývat nepodloženými hypotézami o celkové podobě vesnických usedlostí v severních Čechách, nabízí se nám možnost studia jednoho konstrukčního prvku, kterým je podstávka, a to zejména díky nálezů D. Menclové v „Drábských světničkách“⁵⁷ nedaleko Mnichova Hradiště. Zde byl zkoumán dřevěný hrad husitského hejtmana Jana Čapka a na základě zjištěných poznatků lze usuzovat na využívání podstávky v této oblasti už v době 15. století.⁵⁸ Sama Menclová hovoří o tzv. obvazu⁵⁹, což jeden z mnoha termínů užívaný v české literatuře jakožto jiný název pro podstávku.⁶⁰ Otázka výskytu podstávky v 15. století, a ještě na našem území dosti vzdáleném od hranic je velice zajímavá. Vždyť v německém prostředí známe pravděpodobně nejstarší známé vyobrazení podstávkového domu až z počátku 16. století, z let 1501–1507⁶¹ (obr. 5). Schier datuje nejstarší stavbu v Großrückerswalde do roku 1580 (obr. 6).⁶²

Představa, že máme doklady využití podstávkové konstrukce, byť v docela netypickém příkladu dřevěného hradu, by mohla být převratným objevem, který dokládá využití podstávkové nosné konstrukce v severních Čechách ještě dříve, než se obecně předpokládalo.

⁵⁷ Menclová 1952, 191–206.

⁵⁸ Mencl 1980, 232.

⁵⁹ Menclová 1952, 199–200.

⁶⁰ Vařeka – Frolec 2007, 217.

⁶¹ Orgas 2007, 38.

⁶² Orgas 2007, 38.

6 16. století

6.1 Hranice patrového domu

V období 16. a později pak v 17. století se pozvolna začaly i ve vesnickém prostředí z hospodářských a obytných důvodů stavět patrové domy⁶³ podle městského vzoru.⁶⁴ Většina vedut a dalších vyobrazení z oblasti severních Čech pochází ze 17. století a mladších období⁶⁵, stejně jako tomu bývá i v ostatních oblastech Čech. Podle autora knihy o Chrastavě F. Vydry existuje pravděpodobně nejstarší zobrazení města Chrastavy (obr. 7), které má pocházet už z roku 1560⁶⁶. K dataci vzniku tohoto zobrazení musíme ale přistupovat velice opatrně a bylo by žádoucí ověřit na základě historie města, zda můžeme brát toto datování jako reálné. Nicméně pohled na město zobrazuje kromě několika postav v popředí také sakrální stavbu (dnes kostel sv. Vavřince⁶⁷) v dominantní poloze nad městem a objekt radnice. Kromě toho pozorujeme množství domů. Některé z nich můžeme interpretovat jako domy s hrázděnou (rámovou) konstrukcí, která je v úrovni přízemí nesena dřevěnou podpůrnou konstrukcí.⁶⁸ Přestože toho mnoho o konstrukci domů říci nemůžeme, jedná se o zajímavý pohled na podobu severočeských měst.

Pod vlivem působení Frank, Duryňska a Saska pronikal patrový dům do oblasti Chebska a dále do Podkrušnohoří, Pooohří, Polabí, do pohraničí severních Čech v oblasti Lužických hor a následně pak do povodí řek Mandavy, střední Nisy, Ploučnice a Jizery.⁶⁹ Při výzkumech hrázděných domů z 16. století v Čechách bylo zjištěno, že jejich hranice byla neustále v pohybu; začínala u Rozvadova a směřovala k Boru a dále na sever od Stříbra k Všerubům a do dalších měst.⁷⁰

V případě přízemních domů víme, že v oblastech Podkrkonoší, Jičínska a Nymburska se na venkově patra nikdy neujala a jedinými poschodovými objekty bývají mlýny⁷¹. Dále směrem k pohraničí v oblasti Českého ráje a Pojizeří převládal

⁶³ Vařeka 1979, 152; Vařeka 2007a, 223–234.

⁶⁴ Vařeka 1981, 139; Scheybal – Scheybalová 1985, 135; Vojtíšek – Vařeka 1999, 9.

⁶⁵ Stav podle databáze vedut v českých a slovenských archivech do roku 1850 [online].

⁶⁶ Vydra a kol. 1995, 22.

⁶⁷ O tom více Poche 1977, 535.

⁶⁸ Anderle 2015.

⁶⁹ Scheybal – Scheybalová 1985, 88, 136.

⁷⁰ O tom více Scheybal – Scheybalová 1985, 97.

⁷¹ Scheybal – Scheybalová 1985, 136.

přízemní roubený dům se sedlovou střechou až do 17. století, kdy se začala nastavovat obytná patra a polopatra na přízemí.⁷² V případě Turnovska došlo k obecné výstavbě pater až od konce 18. století.⁷³ Nástup roubených pater nebyl v této oblasti ale nikterak radikální a přízemní domy byly stavěny i nadále. Jako příklad můžeme uvést stále stojící dům čp. 2 ve Svijanském Újezdu z přelomu 18. a 19. století.

6.2 Vertikální členění domu

Přízemní dům začal být v 16. století často nedostačující, jelikož už nedokázal dostatečně uspokojovat neustále se zvyšující nároky na bydlení, a proto se začínají objevovat nejstarší nastavená patra a polopatra v severních Čechách. Ta jsou nejprve pouze hrázděná a jejich původ je hledán ve středověkých městech.⁷⁴

Nesmíme zapomínat na to, že světnice byla po dlouhou dobu takřka jedinou obytnou místností v domě, která se v 16. století už ukazovala jako nedostačující a lidé si nárokovali pohodlnější a upravené bydlení.⁷⁵ Tato nová snaha po dosažení lepšího, komfortnějšího bydlení a dalších skladovacích prostor vedla sedláky k dvěma možnostem: buď se přistoupilo k rozšiřování stávajícího obydlí (v případě roubených stavení docházelo k budování podkrovních světniček nebo celých pater), či k výstavbě nových a větších domů, které se stále častěji budovaly z kamene nebo cihel.⁷⁶

6.3 Komory

Z dochovaných archivních pramenů období 16. až 18. století se nedozvídáme jen o komorách dolních, ale i o horních, které se nacházely nad zadní polovinou stavení (buď nad komorami, nebo síní).⁷⁷ Dolní komory dříve zastávající funkci sýpky

⁷² Jakouběová 2010, nestr.

⁷³ Vařeka 1981, 139.

⁷⁴ Scheybal – Scheybalová 1985, 128.

⁷⁵ Šolc – Scheybal 1961, 31.

⁷⁶ Vařeka 1981, 139.

⁷⁷ Vojtíšek – Vařeka 1999, 9.

byly upravovány k obytným účelům, docházelo tak k přístavbě a vestavování nových obytných prostor⁷⁸. Pokud budeme ale hovořit o stavení, ve kterém se od 16. století začaly stavět horní komory⁷⁹, je nutné si uvědomit, že se ještě nejedná o plně vyvinuté patro, které známe z městského prostředí, ale spíše musíme hovořit o polopatru částečně skrytém v podstřeší⁸⁰. Nejstarší světničky, které byly řešeny jako podkrovní roubené místnosti, se nacházely na prostorných půdách pojizerských chalup a podobaly se rozměrným bednám s dveřmi, obrácenými protilehlou, většinou dvojokenní stěnou ven⁸¹. Tato roubená stěna bývala součástí štítu, který byl nad ní a po stranách šalován; takové stěny byly k vidění na Sobotecku, Turnovsku a Podkozákovsku.⁸² Dnes máme nejstarší doklad tohoto druhu zachovaný v turnovském muzeu, kde si můžeme prohlédnout roubenou malovanou světničku (obr. 8) z 18. století, která byla do prostor muzea přemístěna v roce 1940⁸³ ze staré vinopalny v Labu u Malé Skály.⁸⁴

6.4 Exteriér

6.4.1 Podstávka

Podstávka je jedním z několika stavebních prvků, které patří k osobitým rysům severočeské architektury. Její původ můžeme s největší pravděpodobností hledat v oblasti sousedního Saska a Horní Lužice, odkud se následně rozšířila i do severních Čech.⁸⁵ Ze starých libereckých účtů dochovaných z roku 1561 se dozvídáme o tzv. „Umschrotu“, „Umbchrotu“⁸⁶ nebo „Embschruttu“ a některé domy takového typu (nerozlišují mezi podstávkou a hrázděním) se nám na některých místech (Žitava, Soritz z Budyšína, Liberec, Kunratice u Frýdlantu, Černousy, Rumburk, Předlance a na dalších místech česko-lužických hranic) dochovaly až do

⁷⁸ Šolc – Scheybal 1961, 31.

⁷⁹ Mencl 1980, 224.

⁸⁰ Vojtíšek – Vařeka 1999, 9.

⁸¹ Šolc – Scheybal 1961, 31.

⁸² Šolc – Scheybal 1961, 31.

⁸³ Muzeum Turnov [online].

⁸⁴ Vařeka – Scheybal 1976, 17.

⁸⁵ Scheybal – Scheybalová 1985, 88; Vojtíšek – Vařeka 1999, 9.

⁸⁶ Bernert 1988, 10.

20. století.⁸⁷ Jiné lidové pojmenování pro tento typ podstávky známe z Horní Lužice, kde jí označují jako „lmschrut“.⁸⁸ Kromě písemných záznamů má dokládat existenci podstávky na našem území v době 16. století i veduta z Náchoda, která má pocházet z let 1536–1537 (obr. 9).⁸⁹ Je důležité také upozornit, že z hlediska vývoje je podstávka u patrových domů starší, ta totiž předcházela podstavce u domů přízemních.⁹⁰ To ostatně předpokládá i D. Menclová u nálezů v Drábských světničkách.⁹¹ S existencí hrázděného, popřípadě roubeného patra souvisí také vznik pavlače⁹², o jejím charakteru v této době ale mnoho říci nemůžeme.

6.4.2 Okna a dveře

Roubené vesnické stavby měly původně jen velmi málo okenních otvorů, protože bylo problematické je zakrývat⁹³; to nám dokládá i zpráva ze slezské Vratislavy z roku 1474.⁹⁴ Obytné domy ve vesnickém prostředí měly pravděpodobně jen dvě okna menších rozměrů ve štítovém průčelí a to až do přelomu 17. století.⁹⁵ Využívání skla pro zasklívání oken bylo ve vesnickém prostředí jen sporadické a začalo se obecněji uplatňovat teprve až v polovině 16. století.⁹⁶ Máme zprávu o sklenáři, který pracoval v hornické kolonii (založena roku 1584) v Novém Městě pod Smrkem⁹⁷. Toho ale po třicetileté válce vysídlili a místo toho začali v 17. století upřednostňovat sklenáře ze zahraničí (z Marklissy, Reichenau, Kamenzu, Friedrichswaldu).⁹⁸

Z dochovaných zpráv z 16. století víme, jak vypadaly dveře, které dodnes můžeme nalézt u hospodářských staveb, jako jsou například špýchary, chlěvy

⁸⁷ O tom více Scheybal – Scheybalová 1985, 130, 137.

⁸⁸ Bernert 1988, 10.

⁸⁹ Šafář 1995, 107–116; Vařeka – Frolec 2007, 217.

⁹⁰ Vařeka – Scheybal 1976, 8; Vařeka 2007b, 333.

⁹¹ O tom více Menclová 1952, 191–205.

⁹² Podrobněji Vařeka – Frolec 2007, 200–201.

⁹³ Scheybal – Scheybalová 1985, 126. K zakrývání se využívalo papíru, tkanin, ale i měkkých kravských kůží a dalších věcí.

⁹⁴ Scheybal – Scheybalová 1985, 126.

⁹⁵ Scheybal – Scheybalová 1985, 127.

⁹⁶ Scheybal – Scheybalová 1985, 126.

⁹⁷ Scheybal – Scheybalová 1985, 126.

⁹⁸ Scheybal – Scheybalová 1985, 126–7.

a stodoly.⁹⁹ Takovou velmi jednoduchou formu dveří¹⁰⁰ jsme měli možnost ještě donedávna vidět například v Přeperečích u Turnova nebo v Trávníčku na Českosudsku.¹⁰¹ Z Frýdlantska máme zprávy o kovaných závěsech, klikách a důmyslnějších zámcích, které na počátku 16. století začínají pronikat do zámožnějších maloměstských a venkovských domácností.¹⁰²

6.4.3 Střecha a štít

Z dochovaných ikonografií předpokládáme, že vesnickým domům jasně dominovala sedlová střecha pokryta došky. Ale zejména od 16. a 17. století začala být tato krytina postupně zatlačována a nahrazována novým typem – šindelem.¹⁰³ V období šířící se techniky hrázdění na našem území začíná starou valbu vytlačovat gotický štít a vesnická architektura se čím dál více podobá nejstarším zachovaným domům z 16. a 17. století.¹⁰⁴ V ikonografických materiálech ze stejného období převažují prkenné štíty, které jsou svisle šalované, a na mnoha domech můžeme vidět i hluboký strmý přístřešek chránící bednění.¹⁰⁵ Takové lomenice se nám zachovaly na mnohých místech v severních Čechách dodnes.¹⁰⁶

6.4.4 Brány

U velkých svobodnických usedlostí bychom našli kamenné klenuté brány, přičemž jedna z nich (polovina 16. století) se nám dochovala ve Skalsku u Mšena.¹⁰⁷ Tato renesanční brána (obr. 10) prošla za dobu své existence mnohými změnami. Byla odstraněna krásně vyřezávaná vrata v podobě poloslunce a už v roce 1972 bylo hlášeno, že brána je ve špatném stavu a že chátrá.¹⁰⁸ Tento stav se bohužel

⁹⁹ Scheybal – Scheybalová 1985, 122–23.

¹⁰⁰ O tom více Scheybal – Scheybalová 1985, 122–23.

¹⁰¹ Scheybal – Scheybalová 1985, 122–23.

¹⁰² Scheybal – Scheybalová 1985, 123.

¹⁰³ Vojtíšek – Vařeka 1999, 72.

¹⁰⁴ Scheybal – Scheybalová 1985, 86–88.

¹⁰⁵ Scheybal – Scheybalová 1985, 158.

¹⁰⁶ O tom více Scheybal – Scheybalová 1985, 158.

¹⁰⁷ Scheybal – Scheybalová 1985, 194.

¹⁰⁸ Dejmek 1972, 129.

nezlepšil ani v současnosti, brána je trvale bez vrat, omítka se drolí a její stav napovídá tomu, že již dlouhá léta nebyla opravována.

6.5 Interiér

6.5.1 Světnice

Z rozboru archiválií víme, že po celé 16. století bychom v severočeských chalupách našli pouze jedno kryté ohniště, které bylo vytápěno ze síně.¹⁰⁹ V období od 16. do 18. století probíhala ve venkovském prostředí severních Čech zásadní změna, při které došlo k přemístění obsluhy pece a vaření z obytné místnosti až do zadní poloviny síně.¹¹⁰ V těchto místech pak vznikla černá kuchyně¹¹¹. Ukázkou funkční a autentické černé kuchyně si dodnes můžeme prohlédnout v podstávkovém domě čp. 25 v Raspenavě, který je součástí muzea, pochází z druhé poloviny 18. století. S touto změnou také souvisí přeměna dýmné jizby na světnici, kdy se z obytné místnosti stává čistá prostora (u větších hospodářství se začínají objevovat i kachlová kamna¹¹²).¹¹³ K přistavování kamen, která byla ve většině případů stavěna asi z cihel a lomového kamene následně spojených maltou, docházelo až po roce 1600.¹¹⁴ U větších gruntů se také od 16. století stavěly výměnky pro staré rodiče.¹¹⁵

6.6 Hospodářské objekty

6.6.1 Chlévy

Od pozdního středověku docházelo k propojování původně volně stojících chlévů s obytným objektem v jeho podélné ose do hloubky dvora.¹¹⁶ To platí v případě domů komorového typu, jelikož u domů chlívního typu byl chlév spojen s obytnou částí už od jeho počátku. Chlévy u komorového typu se tak staly pevnou součástí dispozice domu a až do období 18. století se obvykle jednalo o roubené

¹⁰⁹ Šolc – Scheybal 1961, 48.

¹¹⁰ Vařeka 1981, 137; Jakouběová 2010, nestr.

¹¹¹ Vojtíšek – Vařeka 1999, 13.

¹¹² Prostředník – Šída 2009, 150.

¹¹³ Scheybal – Scheybalová 1985, 113.

¹¹⁴ Šolc – Scheybal 1961, 48.

¹¹⁵ Vojtíšek – Vařeka 1999, 13.

¹¹⁶ Vojtíšek – Vařeka 1999, 13.

čtvercové prostory, které měly nízký plochý strop.¹¹⁷ U vybavení chlévů víme, že v nich často chyběly například žebřiny či žlaby, a zvířata tak byla nucena pít pouze ze džberů.¹¹⁸

6.6.2 Špýchary

Přestože nejstarší dochované špýchary pocházejí především z oblasti jižních a jihozápadních Čech¹¹⁹, musíme zmínit jeden špýchar stojící ve vesnici Soběnice na Litoměřicku. Jedná se o patrový kamenný špýchar (obr. 11), na kterém bylo při průzkumu O. Votočkem zjištěno v kameni vytesané datum 1589.¹²⁰ Pokud by tento letopočet opravdu odkazoval na rok výstavby objektu, pravděpodobně by se jednalo o nejstarší a nejseverněji položený špýchar na našem území.

6.7 Průmysl

K severním Čechám neodmyslitelně patří průmysl, který od nepaměti utvářel podobu nejen krajiny, ale také akceleroval rozvoj ve stavitelství, a proto je mu věnována i tato stručná kapitola. Období husitských válek však mělo neblahý dopad nejen na výrobu, ale i na celé vesnice.¹²¹ Ještě v první polovině 16. století jsou Mukařov, Maršovice, Jistebsko i Jablonec pustými vesnicemi.¹²² Opětovný rozvoj řemesel a průmyslu se stává běžným jevem až od 16. století.¹²³ V pohraničí se kromě těžby dřeva, důlní a sklářské činnosti¹²⁴ rozvinula i textilní výroba a začaly se zakládat samostatné tkalcovské osady.¹²⁵ Z Vítkovic máme doklady o sklářské huti¹²⁶, z Železného Brodu pak víme, že se v jeho okolí rozmohla těžba železné rudy¹²⁷ apod.

¹¹⁷ Jakouběová 2010, nestr.

¹¹⁸ Jakouběová 2010, nestr.

¹¹⁹ Vojtíšek – Vařeka 1999, 12.

¹²⁰ Mendl 1980, 213.

¹²¹ Šolc 1976, nestr.

¹²² Scheybal – Scheybalová – Jakoubě 1995, 94.

¹²³ Scheybal – Scheybalová 1985, 61.

¹²⁴ O tom více Stará 2008, 55–62.

¹²⁵ Scheybal – Scheybalová 1985, 88.

¹²⁶ Scheybal – Scheybalová – Jakoubě 1995, 34.

¹²⁷ Šolc 1976, nestr.

6.8 Archeologické výzkumy

6.8.1 Záchranný archeologický výzkum ve Všeni

Při výzkumu probíhajícím od listopadu 2007 do konce dubna 2008 byl zjištěn areál raně novověké usedlosti o nejméně čtrnácti nemovitých objektech s vodním dílem a další zahloubené objekty.¹²⁸ Na základě radiokarbonových dat bylo určeno stáří čtyř objektů ve dvou sektorech.¹²⁹ V sektoru A byl zjištěn objekt doby staršího eneolitu a objekt z raného středověku, v sektoru B byl zjištěn objekt z mladší doby bronzové a objekt z pozdního středověku až raného novověku, který byl datovaný lety 1539–1635.¹³⁰ Předpokládaný rozsah hospodářského areálu v sektoru B je 35 x 45 m.¹³¹

6.8.1.1 Objekt domu

Zjištěný obytný dům o přibližných rozměrech 23 x 12 m byl postaven na podezdívce z říčních valounů a samotná stavba měla kombinovanou dřevohlinitou konstrukci.¹³² Podle autorů se jednalo o trojdílný dům (v první fázi asi i jizba s dýmným či polo-dýmným provozem; pak už světnice – síň – komora), k němuž byly připojeny i chlévy (podporu této domněnky máme ve formě identifikovaného hnojiště a analogií).¹³³ Stavitelé objektu projevíli dobrou znalost klimatických podmínek, když dům vystavěli delší stranou v ose západ – východ, kde panovaly nejtvrďší povětrnostní podmínky.¹³⁴ V obytné části na severu byl objekt zahlouben 0,7 m do podlaží; nicméně z důvodů průsaků vody byl interiér stavby zvýšen o vrstvu plastického šedého jílu, který sloužil jako izolující vrstva a po jeho vyschnutí z něj jeho vlastnosti dělaly dobrou pochozí vrstvu.¹³⁵ Svrchní vrstvu hnojiště tvořila výhradně vypálená mazanice, která byla původně na východní stěně stavby.¹³⁶ Na západní straně byla deponována destruovaná stěna mazanice o rozměrech

¹²⁸ Prostředník – Šída 2009, 147.

¹²⁹ Prostředník – Šída 2009, 148.

¹³⁰ Prostředník – Šída 2009, 148.

¹³¹ Prostředník – Šída 2009, 148.

¹³² Prostředník – Šída 2009, 149.

¹³³ Prostředník – Šída 2009, 149.

¹³⁴ Prostředník – Šída 2009, 149.

¹³⁵ Prostředník – Šída 2009, 149.

¹³⁶ Prostředník – Šída 2009, 150.

6,6 x 3,4 až 0,4 m (celek N).¹³⁷ Celá usedlost zanikla v důsledku požáru, což nám dokládá požárový horizont (zbytky vypálené mazanice a přepálené keramiky).¹³⁸

6.8.1.1.1 Světnice

Bylo prokázáno, že od mladší stavební fáze stavba disponovala černou kuchyní i světnicí s bezkouřovým vytápěním (nálezy fragmentů kachlů v zánikové vrstvě obj. 113 – celek C).¹³⁹

6.8.1.1.2 Chlív

Zde byly nalezeny stopy horizontální konstrukce (dva rovnoběžné trámy s vnitřním prostorem vyplněným hustým štětem z říčních valounů), a mohlo by se tak jednat o podlahu chlěva, což podporuje přítomnost nalezeného hnojiště v jeho blízkosti (obj. 216 – celek H).¹⁴⁰

6.8.1.1.3 Haltýř

Na severovýchodním nároží navazoval na objekt domu zahloubený roubený haltýř (obj. 215, celek M) o rozměrech 3,5 x 1,5 x 0,6 m, který využíval spodního a bočního průsaku vody.¹⁴¹

6.8.1.2 Objekty v prostoru usedlosti

6.8.1.2.1 Chlív/kamenný mlat

Západně od stavby byla nalezena plocha (obj. 202A, celek F) o rozměrech 4 x 3 m, jejíž povrch byl vyskládán z plochých pískovcových kamenů, a bylo zjištěno, že tento povrch byl narušen buď chemicky, či mechanicky.¹⁴² V případě interpretace objektu se nabízí dvě možnosti. Buď se jednalo o povrch dalšího chlěva, anebo,

¹³⁷ Prostředník – Šída 2009, 150.

¹³⁸ Prostředník – Šída 2009, 152.

¹³⁹ Prostředník – Šída 2009, 150.

¹⁴⁰ Prostředník – Šída 2009, 150.

¹⁴¹ Prostředník – Šída 2009, 150.

¹⁴² Prostředník – Šída 2009, 150.

což je podle autorů pravděpodobnější, se jednalo o objekt, který byl využíván jako kamenný mlat k roztloukání rudy z železitých pískovců.¹⁴³

6.8.1.2.2 Špýchar

Stavba o půdorysu písmene L (obj. 217, celek L) o rozměrech 2 x 2,25 m byla interpretována jako pravděpodobný objekt špýcharu.¹⁴⁴

6.8.1.2.3 Pec

Nález koncentrace kamenů, které byly vyskládané do podkovitého půdorysu (obj. 114, celek E) o rozměrech 2,2 x 4,4 m můžeme interpretovat, jako půdorysný základ tělesa pece, která mohla sloužit k vysoušení a přepalování rud.¹⁴⁵

6.8.1.2.4 Ostatní objekty

V prostoru hospodářské usedlosti se nacházelo vodní dílo (nádrž s obrubou – obj. 113, celek C; liniový výkop – obj. 83 a 115, celky B, D). Předpokládaná domněnka, že se jednalo o mlýn nebo hamr, nebyla potvrzena, jelikož kanál neměl dostatečné parametry a ani průtok, který by měl dostatečnou sílu k roztočení vodního kola. Proto mělo toto vodní dílo pravděpodobně spojitost s úpravou rudy.¹⁴⁶

6.8.1.3 Interpretace areálu

Na základě výsledků záchranného archeologického výzkumu ve Všeni u Turnova bylo zjištěno, že objekty A až F pocházejí z první fáze výstavby objektu.¹⁴⁷ Bylo identifikováno obytné stavení, jehož součástí byly i chlévy. Nalezené spálené kusy mazanice a přepálené keramiky jsou důkazem o tom, že usedlost zanikla při požáru. V prostoru areálu byly nalezeny objekty týkající se hospodářské činnosti (chlévy, hnojiště, špýchar) a další objekty (kamenný mlat, pec, vodní dílo), které

¹⁴³ Prostředník – Šída 2009, 150.

¹⁴⁴ Prostředník – Šída 2009, 150.

¹⁴⁵ Prostředník – Šída 2009, 150.

¹⁴⁶ K tomu podrobněji Prostředník – Šída 2009, 152, 154–155.

¹⁴⁷ Prostředník – Šída 2009, 152.

svědčí o zaměření na prospektorskou, prubířskou, nebo dokonce metalurgickou činnost.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Prostředník – Šída 2009, 154.

7 17. století

7.1 Patrová architektura

7.1.1 Patrové domy a jejich šíření

Patrová architektura se ve vesnickém prostředí začala ve větší míře šířit až v 17. století, kdy se takové domy objevují na německých vesnicích a menších městech (v oblastech Podkrušnohoří, Českolipska, Rumburka a Liberecka – zde je nástup patrových domů výrazněji doložen až od počátku 18. století). Odtud pak dále pronikají i do českých vesnic středního a dolního Pojizeří.¹⁴⁹ Právě v Pojizeří dospěl vývoj k patrovému uspořádání ještě během 17. století¹⁵⁰, stejně jako tomu bylo v německém vesnickém prostředí. Nejstarší usedlosti s hrázděným patrem měly jednoduchou trojdílnou dispozici (světnice – síň – komora v přízemí a v patře se nacházely další dvě nebo tři komory).¹⁵¹ V 17. a následně i v 18. století jsme svědky narůstajícího počtu domů s chlívni nebo komorovo chlívni dispozicí, ve stejné době jsou komory umisťovány v šířících se patrech (v Polabí asi už před 17. stoletím, na Českolipsku od 17. století a v Pojizeří patrně ještě později).¹⁵²

Na Liberecku, v Pojizeří a dále směrem k Semilsku, Sobotecku, Jičínsku a západněji položeném Českolipsku byla provedena dokumentace domů postavených v 17. století. Kromě přízemních domů (např. Benešov u Semil čp. 24, Brtev čp. 7, Budíkov čp. 3, Dolní Javoří čp. 9, Kryštofovo Údolí čp. 38, Lužany čp. 39) bylo zjištěno i několik domů s roubeným patrem (např. Dolní Řasnice čp. 27, Kryštofovo Údolí čp. 15, Modřišice čp. 10, čp. 14, Nosálov čp. 5 – zbořeno v průběhu 20. století z důvodu havarijního stavu¹⁵³, Vlčetín čp. 17) a jeden dům ev. č. 1 z Bohatic s hrázděným patrem z Českolipska. Dokumentované přízemní a patrové domy z Liberecka a Pojizeří byly zaneseny do mapy, a ačkoliv vzorek usedlostí není nikterak veliký, i přesto je možné určit pravděpodobnou hranici rozšíření domů s roubeným patrem. Patrová architektura se ve zkoumané oblasti na základě dokumentovaných objektů nerozšířila dále než na Turnovsko. Linie hranice rozšíření

¹⁴⁹ Scheybal – Scheybalová 1985, 116, 141.

¹⁵⁰ Jakoubčová 2010, nestr.

¹⁵¹ Jakoubčová 2010, nestr.

¹⁵² Vojtíšek – Vařeka 1999, 30.

¹⁵³ Dejmek 1972, 126–127.

patrových domů začínala nejpravděpodobněji na Frýdlantsku, kde byl nejseverněji položený dokumentovaný patrový dům zjištěn v Dolní Řasnici, odtud hranice pokračovala až do Kryštofova Údolí, z něj pak přes Českodubsko až na Turnovsko. Východně za Turnov v této době patrové domy nepronikly, to ostatně koresponduje i s pozdějším vývojem lidového stavitelství v Libereckém kraji.

Poloha dokumentovaných domů v terénu koresponduje s nastíněným vývojem a představou o šíření patrového domu na naše území. V Pojizeří se kromě přízemních domů začínají v 17. století obecněji stavět i patrové, přičemž s postupem dále směrem na východ patrové domy mizí.

7.1.2 Patrové domy a umělecké zpracování

Nejstarší doklady o výstavbě pater nad starobylými roubenými přízemky máme z měst Ponisí, Pomandaví, ze Žitavy, Liberce, Frýdlantu, Nového Města pod Smrkem, Rumburku a dále pak z hornických měst Podkrušnohoří.¹⁵⁴ Zatímco u městských hrázděných domů se staly ondřejské kříže¹⁵⁵ společně s profilovanými konzolami hlavními dekorativními prvky, ve vesnickém prostředí se ondřejské kříže objevily jen sporadicky, a pokud ano, pak zpravidla jen v patrech velkých svobodnických usedlostí (např. Bohatice u Zákup).¹⁵⁶ Nejstaršími dochovanými doklady ondřejských křížů z druhé poloviny 17. století jsou dodnes hrázděná průčelí valdštejských domků ve Větrné ulici v Liberci.¹⁵⁷ Další doklad použití ondřejských křížů na libereckém venkově najdeme např. u domu čp. 5 s hrázděným patrem ve Višňové na Frýdlantsku, z počátku 18. století. Avšak při bližším zkoumání nejstarších dochovaných vyobrazení (veduty, grafické listy) docházíme k závěru, že u obytných staveb nejsou v průběhu 17. století viditelné známky po složitějším uměleckém zpracování.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Scheybal – Scheybalová 1985, 96–97.

¹⁵⁵ Vařeka – Scheybal 1976, 6; Vařeka 2007b, 327.

¹⁵⁶ Scheybal – Scheybalová 1985, 138.

¹⁵⁷ Vařeka – Frolec 2007, 186.

¹⁵⁸ Scheybal – Scheybalová 1985, 94.

7.1.3 Valdštejnské domky

Hlavní vlna výstavby patrových domů přišla z německého severozápadu v druhé polovině 17. století, kdy se začala šířit hrázděná patra na sloupových vazbách, která obkračují staré roubené přízemky¹⁵⁹. O podobě městských domů v druhé polovině 17. století na severu nás informují dochované fragmenty¹⁶⁰ původních jednopatrových dřevěných domů s podloubími v přízemí, hrázděnými patry a štíty obrácenými do ulice – tzv. valdštejnské domky vystavěné v letech 1678–81.¹⁶¹ Musíme upozornit na skutečnost, že většina podobných domů, které známe z jiných lokalit (např. Vrchlabí, Lomnice nad Popelkou, Železný Brod a další) byla nucena ustoupit novodobým zděným budovám¹⁶², a přestože i osud valdštejnských domků byl dlouhou dobu nejistý¹⁶³, dochovaly se bez větších stavebních zásahů až do dnešních dní. Dříve byly valdštejnské domky obývány řemeslníky (zejména soukeníky) a od roku 1976 jsou užívány stavební průmyslovou školou, která se rovněž stará o jejich údržbu.¹⁶⁴

Stěny domů jsou v přízemí částečně roubené/zděné a omítané, v patře jsou pak stěny hrázděné, stejně jako v případě štítů (s hliněnou mazanicí mezi trámy).¹⁶⁵ Venkovní stěny byly dříve kryty svislým bedněním nebo vápenným nátěrem a střecha byla pobita štípaným šindelem.¹⁶⁶ Hrázděná konstrukce se skládá ze silných sloupů, které jsou začepované pod okapem do ližiny a zpevněny dvěma řadami paždíků rovněž začepovaných do sloupu.¹⁶⁷ Podle dendrochronologických analýz bylo dřevo použité na stavbu skáceno do konce 60. let 17. století.¹⁶⁸

¹⁵⁹ Scheybal – Scheybalová 1985, 136.

¹⁶⁰ Škabrada 2003, 64.

¹⁶¹ Mejzrová 2008, 22.

¹⁶² Scheybal – Scheybalová 1985, 106.

¹⁶³ Technik 2004, 41.

¹⁶⁴ Technik 2004, 41.

¹⁶⁵ Technik 2004, 41.

¹⁶⁶ Ouhrabka 2013, 21.

¹⁶⁷ Šolc – Scheybal 1961, 37.

¹⁶⁸ Ouhrabka 2013, 21.

7.2 Exteriér

7.2.1 Podstávka a pavlač

Podle některých badatelů se velice zajímavý starý typ podstávky (obr. 12) zachoval na domě čp. 15 v Kryštofově Údolí. Na základě archaické konstrukce jádra domu, kdy sloupky podstávky probíhají až do patra, datoval P. Dostál její vznik do rozmezí 17. až první poloviny 18. století.¹⁶⁹ Ani mladší stavebně historický průzkum objektu nezpřesnil dataci této velmi staré podstávky (absence písemných pramenů pro dané období) a její vznik klade opatrně do stejného časového rozmezí.¹⁷⁰ Konstrukce podstávky, která je bezprostředně spjata s konstrukcí hrázděného patra, je považována za jednu z nejstarších variant námi známého způsobu jejich vzájemné vazby.¹⁷¹ Ovšem z výsledků námi provedených terénních průzkumů jasně vyplývá, že tento typ podstávky, kdy alespoň její nárožní sloupky probíhají až do horní ližiny patra, se užíval až do 19. století.

Současně s rozvojem severočeské lidové architektury se začíná měnit od konce 17. století i pavlač s jednoduchým prkenným zábradlím a přetváří se v náročnou arkádovou lodžii.¹⁷² Sloupky se profilují do barokních balustrů a společně s pásky a ližinou vytvářejí malebné oblouky, které známe z Frýdlantska, Českolipska, Litoměřicka a dalších míst.¹⁷³

7.2.2 Okna

Ve vesnickém prostředí lidem v průběhu celého 17. století pravděpodobně stačila pouze dvě okénka ve štítovém průčelí, přičemž k jejich zvětšování a navyšování jejich počtu začalo docházet až v době 18. století.¹⁷⁴ Začínají se také objevovat otevíratelná okenní křídla, stejně jako postranní sloupky okenního ostění se samostatnými profilovanými římsami, ale to se děje teprve až v samotném závěru

¹⁶⁹ Dostál 1990, nestr.

¹⁷⁰ Škabrada – Ebel 1994, 11.

¹⁷¹ Škabrada – Ebel 1994, 14.

¹⁷² Scheybal – Scheybalová 1985, 145.

¹⁷³ Scheybal – Scheybalová 1985, 145.

¹⁷⁴ Scheybal – Scheybalová 1985, 127.

17. století.¹⁷⁵ Zdobení okenních skel malbami se objevovalo pouze u církevních staveb, zámků a pravděpodobně i u statků drobné šlechty.¹⁷⁶

7.2.3 Střecha a štít

Převládajícím typem střechy, stejně jako v předchozím období, je opět střecha sedlová.¹⁷⁷ Zde žádný výraznější vývoj sledovat nemůžeme, to ale neplatí v případě dřevěných štítů¹⁷⁸, jejichž nejstarší typy se dochovaly u některých objektů dodnes.

Velice prostý typ štítu se nám zachoval v oblasti Pojizeří a můžeme ho nalézt např. na domě čp. 19 v Přepeřích, jehož studna nesla kdysi letopočet 1616.¹⁷⁹ Skutečnost, že tento dům patřil typologicky k nejstarším srubovým stavbám, nám dokazuje přítomnost jednoduchých koz v jeho čele, které nesou srub horního patra, dále pak přítomnost štěrbin vytesaných v roubení jeho síně a nad okny v boční stěně světnice.¹⁸⁰ Podobný typ svisle bedněného štítu bez naznačení obdélné komory či jiných úprav štítu můžeme dodnes nalézt např. na domě čp. 27 v Dolních Řasnicích nebo na domě čp. 15 v Kryštofově Údolí.

V prostředí Českého středohoří měly nejstarší tvary lomenic už štíty skládané z prken, jejich ukázky můžeme vidět na špýcharu domu čp. 19 v Brusově u Úštěku, na obytném domě jezuitského dvora č. 1 v Konojedské ulici v Úštěku a na domě č. 13 v Rané u Kravař.¹⁸¹ Tyto typy lomenic užívané v 17. století mají do trojúhelníkovitého štítu vepsán ležící obdélník, který je svisle bedněný, zatímco zbylé plochy trojúhelníků jsou deštěny nakoso, klasovitě a nahoře se švem.¹⁸² Stejný typ štítu, který je až nápadně podobný lomenicím Českého středohoří, je k vidění na štítu domu čp. 26 v Petrašovicích.¹⁸³ Lomenice v 17. století byly obecně členěny pouze různými přístřešky, kuklami nebo způsobem deštění.¹⁸⁴ Musíme si však být vědomy skutečnosti, že tyto lomenice prošly za dobu své existence opravami v různém

¹⁷⁵ Scheybal – Scheybalová 1985, 95.

¹⁷⁶ Scheybal – Scheybalová 1985, 126–127.

¹⁷⁷ Vařeka 2007b, 327.

¹⁷⁸ K tomu více Scheybal – Scheybalová 1985, 157–59.

¹⁷⁹ Mencl 1980, 236–237.

¹⁸⁰ Mencl 1980, 237.

¹⁸¹ Mencl 1980, 213–214.

¹⁸² Mencl 1980, 214–215.

¹⁸³ Šternová 2014, 70.

¹⁸⁴ Scheybal – Scheybalová 1985, 157.

rozsahu a především z toho důvodu musíme k tvarům lomenic přistupovat obezřetně, leč současná podoba těchto štítů nepochybně reflektuje tvary původní.

7.3 Interiér

7.3.1 Mobiliář

Od 17. století se začínají objevovat židle a skříně (společně s nákladnějším mobiliářem), jako součást vybavení vesnického domu, zpočátku nejprve jen v malém počtu.¹⁸⁵ Dochované předměty z vesnických domácností té doby jsou vzácné a v národopisných muzeích je nenalezneme ve velkém množství, proto při jejich studiu musíme přistoupit k získávání informací z archivních pramenů.¹⁸⁶

7.3.2 Přístavba světniček

Pro dobu 17. a 18. století bylo celkem běžné přistavování podlouhlých místnůstek za světnicí, které sloužily zpravidla jako výměnek nebo komora, přičemž někdy došlo k rozšíření domu v jeho zadní části v prostoru za pecí, a ta se tak dostala opět do obvodu domu.¹⁸⁷ Výsledkem této přístavby byl charakteristický asymetrický vzhled štítové strany, která měla více oken v přízemí než v patře.¹⁸⁸ Takové domy najdeme zejména na Českolipsku, kde je jejich koncentrace v rámci Libereckého kraje největší.

7.4 Budní hospodářství

V 16. a především během 17. století se začala vnitřní kolonizace zmocňovat i nehostinných horských oblastí Krušných hor, Lužického pohoří, Jizerských hor a Krkonoš.¹⁸⁹ Intenzivní vytěžování lesů v Krkonoších způsobilo značnou proměnu

¹⁸⁵ Vojtíšek – Vařeka 1999, 14.

¹⁸⁶ Vařeka – Petráňová – Plessingerová 1988, 202.

¹⁸⁷ Vojtíšek – Vařeka 1999, 76.

¹⁸⁸ Vojtíšek – Vařeka 1999, 76.

¹⁸⁹ Scheybal – Scheybalová 1985, 53.

podoby krajiny, a proto komise kutnohorských dolů, pro které bylo dřevo těženo, ukončila drancování lesů v Krkonoších a přesunula těžbu do Orlických hor.¹⁹⁰

Z velké části odlesněné Krkonoše se v této době stávají centrem druhé vlny osidlování, stahují se sem bývalí dřevaři se svými rodinami a začínají se věnovat chovu dobytka¹⁹¹ (zejména krávy a kozy, ovce se chovaly jen omezeně)¹⁹², což můžeme označit jako počátek tzv. budního hospodářství¹⁹³, které je pro zdejší oblast charakteristické. Kromě trvale obydlených chalup v údolí (zimní boudy) vznikaly také chalupy sezónní (letní boudy), které byly na rozdíl od zimních bud pravděpodobně jednodušší a zároveň i chudší, ale vcelku se tyto dva druhy bud od sebe lišily jen nepatrně.¹⁹⁴ Zimní a letní boudy byly až do poloviny 19. století stavěny podle tradičních vzorů¹⁹⁵, které se začaly v krajině objevovat přibližně od přelomu 16. a 17. století.

¹⁹⁰ Scheybal – Scheybalová 1985, 67.

¹⁹¹ Scheybal – Scheybalová 1985, 67.

¹⁹² Scheybal – Scheybalová 1985, 68.

¹⁹³ O tom více Hartmanová 2005, 165–204.

¹⁹⁴ Scheybal – Scheybalová 1985, 68.

¹⁹⁵ O tom více Scheybal – Scheybalová 2006, 29–30.

8 18. století

8.1 Liberecko a okolí

8.1.1 Hrázděná patra

Přestože už v období 16. století mělo docházet k pronikání hrázděného zdiva do severozápadních a severních Čech¹⁹⁶, pokud nepočítáme některé domy ze 17. století (např. Bohatice čp. 5 – okres Česká Lípa), nejstarší dochované a stále stojící obytné stavby s hrázděným patrem v oblasti Liberce a jeho nejbližšího okolí známe až z počátku a poloviny 18. století. Podrobněji jsme dokumentovali dva domy čp. 5 a 41 ve vsi Višňové na Frýdlantsku, která leží na hranici s Polskem v oblasti dnes již rozděleného historického území Horní Lužice.

Starší objekt domu čp. 5 (obr. 13) měl být údajně postaven již v roce 1709¹⁹⁷, tento letopočet byl nalezen při opravě domu na jednom z trámů¹⁹⁸ a díky nálezu tohoto data můžeme předpokládat, že se jedná o nejstarší známý dům této konstrukce na Liberecku. Co se týče konstrukce samotné stavby, jedná se o dům s trojdílnou dispozicí v přízemí (roubená světnice – zděná síň – zděná komora; dále na západě přiléhají k objektu ještě zděné chlévy)¹⁹⁹, vnitřní část objektu ale stávající majitelé už zrekonstruovali podle svých představ – světnice se změnila v obývací pokoj a v bývalých prostorách chléva je dnes kuchyně. Přesto ale vnější vzhled domu zůstává věrný své původní podobě²⁰⁰, jelikož ta nebyla postižena řadami proměn v podobě různých rekonstrukcí, které by změnilly celkový ráz stavby, jak to známe u některých jiných dochovaných objektů. Stejně jako další domy s hrázděným patrem ve Višňové i u tohoto domu je podstávka řešena tím způsobem, že její svislé sloupky probíhají až pod střechu, do horní ližiny hrázděného patra²⁰¹ a jsou tak konstrukčně spjaty s hrázděním. Podstávka obkračuje roubenou světnici a nenajdeme na ní známky snahy původních stavitelů o nějaké zdobení – sestává ze silných neprofilovaných sloupů, pásků a ližiny, které jsou elipticky tvarovány a vytvářejí dojem oblouku. Tento typ vykrojení ližiny a pásků je typický pro velké množství domů

¹⁹⁶ Vojtíšek – Vařeka 1999, 8.

¹⁹⁷ Pešta 2011, 320.

¹⁹⁸ Bernardová 2012, 25.

¹⁹⁹ Ouhrabka 2014, 178.

²⁰⁰ Bernardová 2012, 25.

²⁰¹ Ouhrabka 2013, 178.

v celém Libereckém kraji a pozorujeme ho na stavbách z 18. století i u některých roubených novostaveb ze současnosti. V hrázděném patře se objevuje ozdobný a konstrukční prvek v podobě ondřejských křížů²⁰², střecha je polovalbová a štít domu kryje svislé bednění.

Dům čp. 41 (obr. 14) bez konkrétní datace z první poloviny století vykazuje na první pohled některé podobnosti s domem čp. 5, jako jsou např. ondřejské kříže v hrázděném patře, svislé sloupy podstavky opět probíhají až do patra a dům má také stejně jednoduše bedněný štít ze svisle kladených prken. Odlišnost nalezneme v konstrukčním řešení a výtvarném zpracování podstavkové konstrukce nesoucí hrázděné patro. U této varianty podstavky nenajdeme opět žádné profilování a ani žádná vykrojení, je tak celá bez zdobných motivů. Pásky u nárožních sloupů podstavky však nezastupují jen funkci spojení sloupků s ližinou, v tomto případě jsou navíc součástí ondřejských křížů – pásek probíhá ližinou a dále ondřejským křížem až do poloviny hrázděného patra. Pásky tak slouží i jako vzpěry v hrázděných stěnách patra.

Takovým dokladem je právě zmiňovaná vesnice Višňová, která byla s největší pravděpodobností jedním ze tří míst, či lépe řečeno dvou oblastí, odkud přišla první vlna této stavební tradice na naše území. Na Frýdlantsku jsme dokumentovali ještě jeden den dům, který má pocházet z první poloviny 18. století.²⁰³ Druhou oblast vstupu hrázděné tradice na Liberecko by měl dokazovat dům čp. 74 v Oldřichově na Hranicích datovaný na základě provedených dendrochronologických analýz odebraných vzorků hrázdění²⁰⁴ zhruba do první poloviny 18. století nebo jejího závěru. Pokud nedošlo k chybě při určení popisného čísla domu či k přečíslování, na místě, kde má dnes stát dům čp. 74, nalezneme dlouhodobě neudržovaný objekt v dezolátním stavu, s částečně strženou střechou, celý obklopený a zarostlý lesním porostem, který zamezuje jakémukoliv lepšímu přístupu k němu.

Prvotní doposud dokumentovaný průnik hrázděného patra do oblastí Libereckého a Frýdlantského venkova proběhl v první polovině 18. století ve dvou oblastech. Stejně jako ves Višňová a Jindřichovice pod Smrkem na Frýdlantsku i jižněji položený Oldřichov na Hranicích nedaleko Hrádku nad Nisou leží na hranicích

²⁰² Vařeka – Frolec 2007, 186.

²⁰³ Žijící skanzen v Jindřichovicích pod Smrkem [online].

²⁰⁴ Dendrochronologická databáze [online].

s Polskem. Druhá vlna expanze hrázděných pater tak přišla nepochybně z těchto oblastí, což nám dokládá rozmístění mladších domů v krajině. Na severu se koncentrují nově postavené objekty v okolí Frýdlantska (Arnoltice, Dolní Pertoltice, Dolní Řasnice, Heřmanice, Hrádek nad Nisou, Jindřichovice, Oldřichov v Hájích, Raspenava, Uhelná, Víška, Višňová), další koncentraci pak nalezneme v blízkosti města Žitava, v okolí Chrastavy (Dolní Vítkov, Chrastava, Panenská Hůrka, Václavice a dále jihozápadním směrem položené Kryštofovo Údolí, Jitrava a Žibřidice).

8.1.2 Roubená patra

Vedle hrázděných pater se v pohraničí samozřejmě stavěly i domy s roubeným patrem. Tehdejší stavitelé a obyvatelé pravděpodobně respektovali území s výskytem hrázděných objektů, a svá obydlí proto stavěli především jižním a východním směrem za Ještědsko-kozákovským hřbetem. Z výsledků terénních průzkumů vyplývá, že dochované domy z průběhu 18. století byly až na některé výjimky (např. Semily, Kruh) stavěny zejména v okolí Jablonného v Podještědí, mezi Českým Dubem a Turnovem. V Jablonném v Podještědí se dochovaly nejméně dva domy z 18. století, dům čp. 31 a 39. Přestože jsou od sebe vzdáleny necelých 300 metrů, konstrukce každého z nich jsou rozdílné.

Dům čp. 31 (obr. 15) je směsicí roubení, zdění, ale i hrázdění. Větší část objektu je roubená a to jak v přízemí, tak i v patře. V přízemí najdeme také zděné prostory a v patře pak částečně hrázděný prostor. Vzhledem k přítomnosti vikýře na střeše ve tvaru tzv. štiky a hrázdění v patře se můžeme domnívat, že tento dům je ukázkovým příkladem střetu dvou různých stavebních tradic, jejichž hranice probíhala skrze Jablonné v Podještědí. Ty se v okolí Jablonného od 18. století pravidelně potkávaly, jak nám dokládá přítomnost domů roubených i hrázděných v této oblasti.

Druhý dům čp. 93 (obr. 16), ačkoliv je v přízemí také částečně zděný, má jinak celoroubené patro. Oproti předchozímu domu je ukázkou tradice roubených pater, jak je známe i odjinud. Předsazené stěny roubeného patra jsou neseny podstávkovou konstrukcí, která je při vstupní straně elipticky tvarovaná. V zadní části domu se nachází ještě patrová přístavba, která je v přízemí zděná a v patře částečně

hrázděná, což lze brát nepochybně jako další příklad střetu dvou stavebních tradic. Z Jablonného pokračovala hranice roubených pater skrze Lvovou, Rynoltice a dále až do Chrastavy, odkud se přes Kryštofovo Údolí opět vrátila na druhou stranu Ještědsko-kozákovského hřbetu a přes Českodubsko pokračovala skrze Vlastibořice, Příšovice až do okolí Kacanov. Dále na východ se tradice roubených pater až na výjimky nerozšířila.

8.2 Pojizeří a Semilsko

Pojizerská lidová architektura²⁰⁵ je jednou z několika stavebních tradic, na kterou můžeme v severních Čechách narazit. Nalezneme jí v prostoru povodí Jizery, zejména na Turnovsku a dále na sever na Maloskalsku a v železnobrodsku. Typickou stavbou byl tzv. pojizerský statek²⁰⁶. Jeho překrásnou ukázkou je v horním Pojizeří turnovský typ – Dlaskův statek (obr. 17) v Turnově – Dolánkách. Statek byl na počátku 18. století přenesen na dnešní místo z obav před povodněmi, které byly v jarních měsících častým jevem, proto byl statek dříve stojící v místě brodu přemístěn na bezpečnější místo.²⁰⁷ Celý objekt je od roku 2010 na seznamu národních kulturních památek a je chráněný.²⁰⁸ Dům je v prostoru světnice roubený a zbylá část domu (síně a hospodářské prostory) je zděná. Celoroubené patro domu je vynášeno zdobenou podstávkovou konstrukcí okolo světnice a žádný ze sloupků neprobíhá do patra, ale pouze nesou vysunuté stěny patra. U vstupní strany do domu najdeme v patře pavlač, která je celá skryta pod střechou. Dominantou domu je štít nad roubenou světnicí, ve kterém si můžeme prohlédnout bohatě zdobenou lomenici pojizerského rozdělenou do několika polí, obdélníků a trojúhelníků. Jelikož je statek spravován Muzeem Českého ráje, tak je také zpřístupněn veřejnosti k nahlédnutí a pravidelně se na něm konají různé akce a slavnosti. Dalším příkladem pojizerských statků je např. tzv. Kopicův statek z konce 18. století stojící v Kacanovech.

Na východ od Turnova jsme svědky plynulého přechodu z patrových domů na domy přízemní, které zejména v oblasti Semilsku dominují, a patrové domy tu

²⁰⁵ O tom více Luštická 2007, 13–15.

²⁰⁶ Šolcová – Coganová 1983, 5–7.

²⁰⁷ K historii statku podrobněji Melantrich 1941; Jakoubčová 2008, 38–39.

²⁰⁸ Muzeum Českého Ráje v Turnově [online].

najdeme jen výjimečně (např. Košťálov). U většiny přízemních objektů z 18. století dnes nalezneme stěnové kleštiny, které zabraňují roubeným stěnám domu, aby se zbouraly. Stěnové kleštiny najdeme ale i na mladších přízemních objektech z 19. století, tvoří jejich charakteristickou součást. Už v průběhu 18. století se objevují zděné domy (např. Benešov u Semil, Lomnice nad Popelkou), ale jasně převažují domy roubené konstrukce, které jsou v některých případech zčásti zděné. Domy patrové a hrázděné se zde pravděpodobně v této době nikdy nerozšířily a neujaly, jelikož terénní průzkum až na několik objektů s roubeným patrem (např. Bradlecká Lhota čp. 41) žádné neobjevil.

8.3 Českolipsko

Oproti sousednímu Liberecku, Pojizeří a Semilsku, kde domy přízemní, patrové a různých konstrukcí nalezneme spíše v konkrétních oblastech a je možné je poměrně dobře od sebe odlišit, je území Českolipska odlišné. Zatímco patrové domy s roubeným, hrázděným či zděným patrem můžeme vidět prakticky v každé vesnici, podle názoru některých badatelů se přízemní domy v zdejší oblasti moc neuplatnily, a tak jich nalezneme jen velmi omezený počet.²⁰⁹ S tímto tvrzením musíme jednoznačně souhlasit. Ačkoliv známe lokality s větší koncentrací přízemních domů (např. Polevsko), jejich zastoupení v krajině je v poměru k domům patrovým málo početné. Na charakter domů lidového stavitelství mělo nepochybně kromě jiných faktorů vliv zejména zdejší přírodní prostředí a podnebí, které je v porovnání se severněji položeným Libereckem mnohem přívētější pro pěstování rostlinných produktů.

První skupinou staveb, se kterou se můžeme na Českolipsku setkat, jsou domy přízemní. Ukázkou přízemního domu z 18. století můžeme vidět ve Veleticích ev. č. 25 – dům s roubenou zachovalou světnicí a zděnou zbylou částí objektu. Kromě této konstrukce se setkáváme také samozřejmě s celoroubenými přízemními domy, které stejně jako částečně zděné a roubené nemívají podstávku, ale ani druhotně přidávané stěnové kleštiny jako v případě Semilska.

²⁰⁹ Konvalinková 2010, 58.

Druhým typem jsou domy s roubeným patrem. Vidět je můžeme prakticky v každé vesnici a menších městech. U nich můžeme rozlišit dvě hlavní varianty podle toho, zda je přítomen druhý trakt domu na jedné straně světnice, čímž vzniká asymetrický vzhled střechy, která v případě existence druhého traktu tento prostor zastřešuje a je ukončena přibližně v prostoru stropu v přízemí. Celoroubený patrový dům čp. 13 v Rané (obr. 18), vystavěný na počátku 18. století, se zděným přístavkem na boku v zadní části domu, který vynáší pavlač, je ukázkovým příkladem výstavby druhého traktu a výsledné asymetričnosti střechy. Domy této konstrukce, a nemusí se nutně jednat o celoroubené objekty (např. Bukovec), jsou opatřeny podstávkovou konstrukcí, která podpírá předsunuté roubené patro jen na čelní straně. Jejich výskyt není omezen na určitou část Českolipska, a tak je nalezneme po Libereckém kraji. Kromě patrových domů s asymetrickou střechou vídáme i domy, jak je známe např. z Českodubska, ovšem s tím rozdílem, že střecha má na jedné straně větší přesah a kryje zápraží a často pod přesahující střechou najdeme krytou pavlač. V Lhotě u Dubé je i dnes domů s krytým zápražím velké množství a až na několik domů s asymetrickou střechou kryjící další trakt je Lhota ukázkovým příkladem použití této konstrukce. Podoba střechy tak může být považována za jeden z charakteristických znaků památek lidového stavitelství Českolipska.

Posledním typem jsou domy s hrázděným patrem. Jejich problematika na Českolipsku spočívá v jejich nepočátném zastoupení na celém území. Celkem bylo identifikováno a zdokumentováno okolo desítky objektů s hrázděnou konstrukcí, které můžeme zařadit do období 17. až 20. století. Kromě domů byla zjištěna stodola s hrázděným patrem z Velikého (bez čp. a ev. č.) a starý objekt brusírny v Lindavě. Oproti Liberecku, kde bylo identifikováno na desítky těchto domů, nám jejich zjištěný počet na Českolipsku neumožňuje vytyčit nějakou konkrétní linii hrázděných domů. O její vyznačení se pokusil už Scheybal v roce 1974, kdy pomocí vesnic a měst s výskytem hrázděných domů vyznačil pravděpodobnou hranici rozšíření hrázděných pater.²¹⁰ Při porovnání jeho mapy s vyznačenými hranicemi rozšíření hrázděných domů na Českolipsku a srovnáním výsledků jeho a našeho výzkumu jsme zjistili, že na mnoha místech, kde se měl podle této mapy nacházet alespoň jeden hrázděný

²¹⁰ Vařeka – Scheybal 1976, 8–9. Izoglosa hrázděné konstrukce a patrových dřevěných staveb v severních Čechách.

dům, ve skutečnosti dnes žádné nenajdeme. Z literatury je patrné, že hrázděné domy byly vždy problematickou otázkou Českolipska. Nikdo nepochybuje o tom, že by zde nebyly, ale autoři publikací a badatelé se častěji zaměřují na roubené podstávkové domy, což může do jisté míry vysvětlit uváděný nízký počet domů s hrázděným patrem.

Zajímavostí je dům (bývalá rychta) čp. 5 v Bohaticích (obr. 19), který byl vystavěn již v průběhu 17. století²¹¹ a leží přibližně 18 kilometrů vzdušnou čarou od nejbližších hranic s Německem. Podstávku tvoří pouze sloupky a ližina, které nesou hrázděné patro. Jen marně bychom zde hledali pásky, ty tu totiž vůbec nejsou. Zajímavé také je, že pro období 17. století předpokládáme, že u patrových domů s hrázděným a roubeným patrem, popřípadě zděným přízemím, procházejí štenýře až do patra, ale v tomto případě tomu tak není a sloupky v patře jsou postaveny přímo na ližinu přízemí. Jedná se tak o výjimku, která potvrzuje, že už v 17. století alespoň na Českolipsku byl uplatněn jiný typ či forma podstávkové konstrukce hrázděného domu. Přestože dům prošel rekonstrukcí a v současné době je v soukromém vlastnictví²¹², nebyla jeho celková podoba nijak poznamenána, protože uskutečněná rekonstrukce domu byla provedena citlivě, s cílem zachovat původní charakter stavby s použitím materiálů, které neubírají stavbě na její kráse a charakteristickém vzhledu.

V Bohaticích nalezneme ještě jeden dům ev. č. 2 s hrázděným patrem (obr. 20), který pochází s největší pravděpodobností z konce 18. nebo počátku 19. století. Hrázděná stěna je z větší části skryta za pavlačí a je lehce přehlédnutelná, ale díky opadané omítkě jsou v prostoru patra mezi pavlačí na jedné straně a dřevěnými vraty na straně druhé vidět dva pásy vodorovných paždíků a ližiny. Z druhé poloviny 18. století pochází ještě jeden hrázděný dům čp. 309 z Lindavy. Ten společně s nedaleko stojícím domem čp. 311 (zděný patrový objekt) byly postaveny v roce 1767 jako objekty brusíren.²¹³ Jelikož se nejedná o památky lidového stavitelství, ale o průmyslové objekty, nebudeme jim věnovat větší pozornost.

Největší koncentraci mladších hrázděných domů nalezneme v Kunraticích u Cvikova a v jejich blízkém okolí, které jsou zajímavé svou regionální formou. Za

²¹¹ Obec Bohatice [online].

²¹² Obec Bohatice [online].

²¹³ Kühn [online].

pomezím okresu směrem na sever k hranicím pak můžeme vidět hrázděné domy např. ve Filipově, Krásném Poli, Doubici a na dalších místech Šluknovského výběžku. Stejně jako tomu bylo v případě Liberecka, i zde se dochované hrázděné domy koncentrují spíše v prostoru pohraničí, zatímco dál od něj jejich počet rapidně klesá.

8.4 Exteriér

8.4.1 Podstávka

Vývoj v lidovém stavitelství u severočeského domu v 18. století jsme schopni dobře sledovat na základě podstávkových konstrukcí, ze kterých je možné s trochou pozornosti vyčíst jejich vývoj, který je možné rozdělit do několika fází. Rozlišujeme několik druhů konstrukcí na základě toho, z jakých konstrukčních prvků je podstávka složena (sloupek/štenýř; ližina; pásek; rozpěra; paždík; vzpěra) a jakým způsobem je řešena, tj. jaké části domu podpírá a odlehčuje a také zda je přítomno nějaké zdobení, které ale může být přidáno až druhotně (častý problém mladších rozsáhlejších rekonstrukcí vesnických domů). Za nejstarší typy podstávek obecně považujeme ty, které mají čistě funkční charakter a sestávají z rovných masivních sloupků (štenýřů), ližiny a vyztužujících rovných pásek bez zdobného motivu.²¹⁴ Právě absence zdobného motivu má být indikátorem většího stáří²¹⁵, nelze se ale podle toho řídit vždy. V některých případech může podstávka na první pohled vypadat velmi staře, ale při důkladnějším průzkumu pak můžeme zjistit, že pochází z konce 19. století, či je ještě mladší.

8.4.2 Podstávky u hrázděných pater

U domů s hrázděným patrem se setkáváme podle některých badatelů²¹⁶ s velmi starým konstrukčním řešením, u něhož jsou štenýře podstávky (někdy jen nárožní) hlavními nositeli hmotnosti patra, a tyto silné sloupy z jednoho kusu

²¹⁴ Vojtíšek – Vařeka 1999, 43.

²¹⁵ Vojtíšek – Vařeka 1999, 9.

²¹⁶ Např. Dostál 1990, nestr.

dubového dřeva²¹⁷, zpravidla stojící na nějaké dnes zděné podezdívce, popřípadě pískovcových kvádrech, probíhají z přízemí až do prostoru patra pod střechou, kde jsou začepovány do horní ližiny. V severních Čechách dokumentujeme mnoho variant použití pásků v celkové konstrukci podstávky. V některých případech přechází pásky do ondřejských křížů v patře (např. Višňová čp. 5), nebo jsou pásky začepovány do ližiny v přízemí a dále do hrázděné stěny v patře vůbec nezasahují (např. Oldřichov v Hájích čp. 5). Stále jsou zde ale přítomny vzpěry v patře – ty mohou mít tvar ondřejského kříže, ale ve většině dokumentovaných případů, alespoň na Liberecku, tomu tak není.

O využití podstávky u hrázděných dům jsme již hovořili ve spojitosti s valdštejnskými domky v Liberci ze 17. století jako o jednom z nejstarších dokladů podobných konstrukcí tohoto typu na Liberecku. Doklady ze 17. století mohly být právě tím impulzem pro starší generaci badatelů, aby řadili podstávky hrázděných domů mezi archaická konstrukční řešení, pokud nebyl štenýř rozdělen na dvě části. To je i případem J. Vařeky a J. V. Scheybala, podle nichž došlo k doznívání užití této podstávkové konstrukce někdy na počátku 18. století.²¹⁸ Na základě výsledků mladších šetření a našich terénních průzkumů dnes už ale víme, že tomu tak ve skutečnosti nebylo. Také na to bylo v minulých letech nejednou upozorněno²¹⁹, leč doposud nebyla domům s tímto podstávkovým řešením věnována větší míra pozornosti. Zmínit můžeme snad jen stručný příspěvek na téma podstávkových konstrukcí J. Pešty z roku 2009²²⁰, který řadí tento typ podstávek ke konstrukčně velmi vyspělým.

8.4.3 Podstávky u roubených pater

Nejjednodušší možnou variantou podstávky, kterou můžeme dodnes vidět u patrových domů, je podstávka složená ze sloupků, ližiny a pásků. Ukázky takových podstávek můžeme vidět prakticky v celém Libereckém kraji, a nejen tam. Objevují se v různých variantách lišících se od sebe jen způsobem zdobení jednotlivých částí. Můžeme jmenovat například hojně zastoupené elipticky vykrojené podstávky, kde je

²¹⁷ Frolec – Vařeka 2007, 293.

²¹⁸ Vařeka – Scheybal 1976, 9.

²¹⁹ Pešta 2009, 8; Bernardová 2012, 22–23.

²²⁰ Pešta 2009, 4–13.

vykrojena jak ližina, tak i pásy a sloupek může být, ale ve většině případů není, profilovaný. Velice často se také setkáváme s vyplněním trojúhelného prostoru mezi sloupkem, ližinou a páskem kusem prkna seříznutého do požadovaného tvaru výplně, popřípadě můžeme narazit na obednění celé podstávkové konstrukce, kdy je vidět jen část podstávky, a tak o její konstrukční povaze mnoho informací z pouhého vizuálního průzkumu nezjistíme. Během práce v terénu jsme narazili na neobvyklá řešení pro zdejší oblast – dům s roubeným patrem (Malá Skála čp. 15). Patro domu není neseno podstávkovou konstrukcí, ale střecha je v jednom místě nesena dlouhými sloupky a elipticky tvarovanými pásky, které vytvářejí dojem podstávky, avšak nejsou na vnější stěně objektu, ale v prostoru před ním.

8.4.4 Okna, dveře

Oproti předchozím dobám, kdy bychom na chalupách našli jen nepočtené množství oken menších rozměrů²²¹, v průběhu 18. století se začínají okna zvětšovat a současně s tím dochází i k navyšování jejich počtu.²²² Došlo také ke zformování okenních otvorů, které nabývají náročných konstrukcí se zárubněmi, jež byly ještě zvýrazňovány v horní a dolní části.²²³ Od konce 18. a zejména v 19. století bývala větší okna po stranách obkládána prkennými šambránami²²⁴ bohatě vyřezávaných tvarů²²⁵ a barevně odlišenými – tzv. „obálka“.²²⁶

Na vesnicích se u bohatších domů²²⁷ začíná ve větší míře využívat služeb sklenářů; víme, že v roce 1776 pořídil Jan Průšek v Bosni tři okna pro svou novou chalupu za čtyři zlaté a devět krejcarů, což byla v porovnání s cenou tesaře (dvacet šest zlatých a padesát krejcarů) za celou roubenou chalupu²²⁸ nákladná záležitost. Sklo bylo donášeno na vesnici podomními obchodníky (sklenáři).²²⁹

Během 18. století se začínají i na vesnicích objevovat svlakové dveře (obr. 21), které bývají často překryty šikmými dubovými prkénky, jež jsou na okrajích

²²¹ Scheybal – Scheybalová 1985, 126.

²²² Scheybal – Scheybalová 1985, 127.

²²³ Jakouběová 2010, nestr.

²²⁴ K tomu více Scheybal – Scheybalová 1985, 126.

²²⁵ Šolc – Scheybal 1961, 46–47.

²²⁶ Jakouběová 2010, nestr.

²²⁷ Jakouběová 2010, nestr.

²²⁸ Scheybal – Scheybalová 1985, 127.

²²⁹ Jakouběová 2010, nestr.

profilována a řazena k sobě způsobem „na pero“ – nejjednodušší formu takových dveří má fara v Železném Brodě.²³⁰ U maloměstských a zámožnějších vesnických domů bývaly v té době charakteristické pobíjené dveře, které byly parketovány do motivů kosočtverců nebo ondřejských křížů.²³¹

8.4.5 Komíny

Během 18. století už bylo oproti předchozímu století možné vidět komín téměř na každé chalupě.²³² Komíny vedou už nad střechu²³³, a jsou tak jasně vidět, přesto se ale tu a tam našly usedlosti, které zůstaly bez komínů a stále využívaly dymníků ústících na půdě.²³⁴ Původně dřevěné komíny se začínají také stále více stavět z vepřovic nebo kamene – pískovce²³⁵ z důvodu ochrany před požárem²³⁶, ale některé domy měly dřevěné komíny ještě v 19. století.²³⁷ Hlavy zděných komínů byly kameníky upravovány do překrásných tvarů.²³⁸

8.4.6 Štít a lomenice

8.4.6.1 Liberecko a okolí

Rozlehlá oblast Liberecka ležící na hranici s Německem a Polskem v sobě mísí několik regionálních výtvarných forem, jejichž vývoj byl nepochybně silně ovlivněn vlivy pronikajícími z oblasti Horní Lužice. Na základě vizuálního průzkumu dochovaných objektů lidového domu bylo možné vydělit několik nejpočetnějších skupin výtvarného zpracování štítů – lomenic.

²³⁰ Scheybal – Scheybalová 1985, 123.

²³¹ Scheybal – Scheybalová 1985, 124.

²³² Scheybal – Scheybalová 1985, 155.

²³³ Vojtíšek – Vařeka 1999, 82.

²³⁴ Šolc – Scheybal 1961, 50.

²³⁵ Vojtíšek – Vařeka 1999, 82; Šolc – Scheybal 1961, 50; Jakouběová 2010, nestr.

²³⁶ Jakouběová 2010, nestr.

²³⁷ Vojtíšek – Vařeka 1999, 82.

²³⁸ Šolc – Scheybal 1961, 50.

8.4.6.1.1 1. polovina 18. století

Datovaných objektů z počátku až poloviny 18. století jsme mnoho neobjevili. Téměř všechny dokumentované domy datované do tohoto období nalezneme v blízkosti Českého Dubu a Hodkovic nad Mohelkou. Kromě nejvíce zastoupeného typu lomenic (např. Višňová čp. 41), kdy jsou štíty jednoduše svisle bedněny a někdy rozdělené do dvou horizontálních polí v horní polovině štítu, nalezneme i typ, jehož štít je rozdělený do dvou horizontálních polí – horní pole je deštěno klasovitě směrem dolů, dolní pak svisle. Tento typ je ale zastoupen sporadicky a podobně upravené štíty ve větším počtu dokumentujeme v druhé polovině 18. století. Posledním a nejzdobnějším typem (Rozstání čp. 4) je štít, který má „přiznanou“ půdní komoru a v horní části je deštěn klasovitě dolů, zatímco boky po obou stranách komory jsou deštěny šikmo. Na základě dochovaných domů z první poloviny 18. století tak bylo možné vydělit dva hlavní typy (obr. 22) štítů – lomenic.

8.4.6.1.2 2. polovina 18. století

Od druhé poloviny století už můžeme sledovat určitý vývoj štítů na základě polohy domů a jejich konstrukce. Svisle bedněné štíty se až na výjimky koncentrují v pohraničním pásmu o šířce přibližně 6 kilometrů od dnešních hranic s Německem a Polskem. Pokud bychom chtěli toto pásmo nějak vyznačit, mohli bychom ho definovat okolím měst Frýdlant – Chrastava – Jablonné v Podještědí, s několika domy dále směrem k Českému Dubu a Turnovu. Svisle bedněné štíty se koncentrují v místech, kde předpokládáme nejsilnější vliv německé stavební tradice.

Druhým typem jsou štíty deštěné klasovitě v horní části a svisle na zbylé ploše. Celkem se nám dochovalo nejméně jedenáct domů z této doby s takovým členěním štítu. Ty se opět vyskytují výhradně v oblasti pohraničí a zásadně jen u patrových domů (výjimkou je dokumentovaný dům čp. 3 v Petrašovicích).

Dobře rozlišitelnou je také třetí skupina domů s břidlicovými štíty. Takto zpracované štíty nalezneme zejména v okolí Kryštofova Údolí. Zde byla břidlice těžena z břidlicových lomů²³⁹, a proto se zpočátku ujala jen v nejbližším okolí, kde byly surovinové zdroje.

²³⁹ Vojtíšek – Vařeka 1999, 72; Nevrlý 2005, 73.

U posledního typu je spíše než typ vhodné užít termínu skupina. Jde o štíty, které nebylo z nějakého konkrétního důvodu možno zařadit do konkrétní skupiny (např. Fojtka ev. č. 4, Dolní Pertoltice čp. 198). Do této skupiny řadíme i typ nepočetně zastoupených štítů, které „přiznávají“ svým tvarem půdní komoru a po stranách a v horní části jsou klasovitě deštěny (např. Hoření Paseky čp. 1). Ve větším zastoupení je nalezneme v Pojizeří, kde je tento typ dodnes zachován např. na štítech některých domů v Havlovicích a Příšovicích. V druhé polovině 18. století se objevují tři hlavní typy (obr. 23) štítů – lomenic.

8.4.6.2 Pojizeří a Semilsko

8.4.6.2.1 1. polovina 18. století

Nejstarší dochované štíty domů z 18. století v Pojizeří známe ze štítů domu čp. 44 z roku 1702 v Sobotce a domu čp. 10²⁴⁰ z roku 1708 ve Staré Pace.²⁴¹ Dům v Sobotce je pravděpodobně nejstarším dochovaným domem z 18. století ve zdejší oblasti a zároveň se v jeho štítu objevuje tvar (obr. 24), který pozorujeme i na dalších stavbách s poměrně mladší datací. Skosený štít domu je rozdělen do dvou vodorovných pásem, přičemž bednění horního pole bylo formováno do tvaru klasu, zatímco pole spodní, ačkoliv bylo deštěné také klasovitě, obíhalo jen po obvodu půdní komory.²⁴² O několik let mladší dům ve Staré Pace má o něco jednodušší štít. Plocha štítu je rozdělena do dvou polí, horní pole je deštěné klasovitě směrem nahoru, ale dolní je deštěné celé svisle.²⁴³ Další důkazy o místní tradici výtvarného zpracování štítů nalezneme např. v Sobotce na štítech domů čp. 75 z roku 1736 (obr. 25), čp. 117 z roku 1738 (obr. 26) a domu čp. 129 z roku 1754 (obr. 27), u kterého pozorujeme přežívání těchto tvarů až do druhé poloviny 18. století.²⁴⁴ Z uvedených příkladů vyplývá, že tradice jednoho tvarosloví nebyla krátkodobá záležitost a že tvary se od sebe nijak výrazně nelišily.

²⁴⁰ Roubené části domu, stejně jako štít byly vyzděny a podoba objektu neodpovídá archivním fotografiím. Jediné, co bylo z původního objektu zachováno, je jeho půdorys a dřevěná stodola.

²⁴¹ Mencl 1980, 235–236.

²⁴² Mencl 1980, 235.

²⁴³ Mencl 1980, 236.

²⁴⁴ Mencl 1980, 235.

8.4.6.2.2 2. polovina 18. století

Štít domu čp. 172 v Čisté u Horek²⁴⁵ z roku 1765, u něhož pozorujeme tvar téměř stejný jako na štítu domu čp. 10 ve Staré Pace²⁴⁶, o kterém jsme již hovořili, dokládá, že docházelo k přežívání starých typů lomenic. Zcela nové tvarové řešení jsme mohli vidět na štítu domu čp. 267 z roku 1767 (obr. 28) v Karlově v Lomnici nad Popelkou; plocha štítu byla rozdělena do tří pásem – vrchní pásmo pod valbou bylo klasovitě deštěné směrem do středního švu; v prostředním pásmu byla uprostřed naznačena komora opatřená dvěma okénky a svislým deštěním s obloučkovým vlysem, zatímco boky byly deštěny do klasů; spodní pás se patrně poprvé rozdělil na čtvercová pole, která byla svisle deštěná na bocích, ale i klasovitě do diagonálních směrů.²⁴⁷

Šířící se vlnu podobně zpracovaných štítů máme doloženou např. z Lomnice nad Popelkou – domy čp. 29 a 30 z roku 1771, dále pak z Rovenska pod Troskami – čp. 175 z roku 1775 a ze Sobotky – čp. 80²⁴⁸, kde se už ale objevuje náznak dalšího přetváření štítu cestou českého optického baroku doby 18. století.²⁴⁹ Podobu štítu dnes na základě vizuální prospekce už ovšem neověříme, jelikož dům je celý vyzděný a bez náznaku jakéhokoliv bednění štítu. Nicméně podle Menclova popisu měla z plochy štítu vymizet lineární kresba tvořená úzkými latěmi a přistoupilo se k překládání desek prken pře sebe, čímž došlo k plošnému scelení štítu a vytvoření „houpavého“ vlnovkového motivu²⁵⁰, ten vidíme na štítu patrového pavlačového domu z Oseku u Sobotky – čp. 6 (obr. 29) z roku 1777.

8.4.6.2.3 Období 1780 - 1910

V rozmezí těchto let se v Pojizeří pohybují skupiny nadaných a zkušených tesařů, díky nimž vzniklo tak bohaté tvarosloví pojizerské lidové architektury.²⁵¹ Působí zde dva zcela odlišné výtvarné okruhy: kostecké panství s centrem na zemědělském Sobotecku; archaizující a nebarokizující s druhým centrem mezi

²⁴⁵ Mencl 1980, 238. Přestože Mencl uvádí čp. 152, tak roubenou chalupu najdeme pod čp. 172.

²⁴⁶ Mencl 1980, 238.

²⁴⁷ Mencl 1980, 238–239.

²⁴⁸ O tom více Mencl 1980, 239–241.

²⁴⁹ Mencl 1980, 239.

²⁵⁰ Mencl 1980, 240.

²⁵¹ Mencl 1980, 241, 245.

Starou Pakou, Libštátem a Lomnicí nad Popelkou.²⁵² Přesto se i nadále objevují staré tvary štítů (např. Sobotka – čp. 82 z roku 1780 a čp. 81 z roku 1789) známé z počátku 18. století²⁵³. V závěru století se objevují další, nové bohatě zdobené štíty známé např. ze štítu domu čp. 152 (obr. 30) z roku 1789 v Nové Pace²⁵⁴ a ze štítu domu čp. 2²⁵⁵ (obr. 31) z roku 1797 v Přepěřích.²⁵⁶

Nesmíme také zapomenout alespoň krátce zmínit Turnovsko a turnovský dům, kde podoba štítů nepodléhala nově nastolené podobě v okolí Sobotecka, protože od něj leželo dál, a tak slábl vliv místních forem a zároveň sílil vliv německého domu.²⁵⁷ Krásným dokladem rozdílnosti těchto oblastí je stále stojící Dlaskův statek (obr. 32) pocházející z období okolo roku 1784; přestože jeho štít je kresebně lištován, podstávkové arkády v přízemní podstávce jsou barokně vykrajovány.²⁵⁸

8.4.7 Interiér

8.4.7.1 Sklepy

Podsklepení domů bylo nejen v oblasti Pojizeří od 18. století běžným jevem²⁵⁹, podsklepené domy dokumentujeme jak na Frýdlantsku, tak i na Semilsku. Vlastní sklep byl nejčastěji umístěn pod síní s černou kuchyní a byl přístupný po kamenných, popřípadě dřevěných schodech ze síně²⁶⁰, přičemž vstupní otvor do sklepa byl kryt dřevěnými dvířky²⁶¹ (dnes se k zakrývání podobně řešených sklepů užívají různé podlahy, které jsou následně zakryty látkovým přehozem). Ukázku takového sklepu si můžeme prohlédnout v Raspenavě v podstávkovém domě čp. 25 z druhé poloviny 18. století nebo třeba na Jičínsku u domu (rychta) č. 11 z roku 1767 ve Studeňanech²⁶², ale i na mnoha jiných místech. Stropy sklepů měly jednoduchou klenbu – často

²⁵² Mencl 1980, 241, 242.

²⁵³ Mencl 1980, 243.

²⁵⁴ Mencl 1980, 246.

²⁵⁵ Mencl 1980, 243. Zbořený roku 1930.

²⁵⁶ Mencl 1980, 243.

²⁵⁷ Mencl 1980, 244.

²⁵⁸ Podrobněji Mencl 1980, 244.

²⁵⁹ Jakouběová 2010, nestr.

²⁶⁰ Vojtíšek – Vařeka 1999, 82.

²⁶¹ Jakouběová 2010, nestr.

²⁶² O tom více Mencl 1980, 228.

se jednalo o tzv. českou placku.²⁶³ U sklepů můžeme nalézt také menší okénka v blízkosti stropu a různé odvodňovací kanály. Pokud ovšem dům nedisponoval vlastním sklepem v prostoru usedlosti, mohli bychom nalézt různé druhy sklípků umístěvaných za domem ve stráni, pod stodolou, pod špýcharem, ale setkáváme se i se sklípky vytesanými do skály – Pojizeří a Český ráj.²⁶⁴

8.4.7.2 Chlévy

Chlévy byly pevnou součástí dispozice domu a až do 18. století se zpravidla jednalo o roubené čtvercové prostory s nízkým stropem.²⁶⁵ Z důvodů guberniálních nařízení („ohňových patentů“) vydávaných od dob Marie Terezie začali obyvatelé na venkově, a nejen tam přistupovat k přestavbám původně roubených chlévů na zděné, ačkoliv z vlastní zkušenosti věděli, že roubené chlévy lépe udržují teplo. Proto k těmto přestavbám přistupovali s určitou nedůvěrou.²⁶⁶ Ačkoliv mělo roubení své nesporné výhody například v podobě dobré tepelné izolace, mělo i své nevýhody. Velikým nepřítelem chlévů a stájí v té době byla vlhkost, která neblaze působila nejen na trámové stěny, ale i na povalové stropy, které pomalu degradovaly a jejichž stav mohl být po čase tak vážný, že muselo dojít k jejich výměně.²⁶⁷

Proto se přibližně v době mezi polovinou a koncem 18. století²⁶⁸ začínají chlévy vyzdívat; takové kamenné chlévy známe např. z Kněžic u Jablonného v Podještědí, Horních Loman u Františkových Lázní, ale třeba i z Dlaskova statku u Turnova²⁶⁹, kde bylo v roce 1794 vyměněno prohnílé roubení za vyzdění z kamene²⁷⁰. K vyzdívání chlévů se používal zejména pískovec v podobě tesaných pískovcových kvádrů, ale i čedič nebo třeba znělec.²⁷¹

S celkovou přestavbou chlévů se také objevily nové úpravy podlah, kdy se místo hliněných pochozích vrstev nebo podlah vyskládaných z dřevěných kmínků²⁷² začalo

²⁶³ Jakouběová 2010, nestr.

²⁶⁴ Jakouběová 2010, nestr.

²⁶⁵ Jakouběová 2010, nestr.

²⁶⁶ Vojtíšek – Vařeka 1999, 82.

²⁶⁷ Scheybal – Scheybalová 1985, 187.

²⁶⁸ Scheybal – Scheybalová 1985, 187; Jakouběová 2010, nestr.

²⁶⁹ Scheybal – Scheybalová 1985, 187.

²⁷⁰ Vařeka – Frolec 2007, 39; Jakouběová 2008, 39.

²⁷¹ Vojtíšek – Vařeka 1999, 82; Jakouběová 2010, nestr.

²⁷² Jakouběová 2010, nestr.

využívat dláždění v podobě velkých kamenů a různých kamenných nebo cihlových dlaždic.²⁷³ A objevily se také nové typy stropů v podobě kleneb²⁷⁴. Usedlosti chlévní dispozice v oblastech podhůří Jizerských hor a Krkonoš měly prostory chléva přístupné nejen ze zápraží, ale i ze síně, a to zejména z důvodu snadnějšího obstarávání dobytka v zimě.²⁷⁵

²⁷³ Šolc – Scheybal 1961, 44.

²⁷⁴ O tom více např. Šolc – Scheybal 1961, 48.

²⁷⁵ Jakoubčová 2010, nestr.

9 19. století

9.1 Liberecko

9.1.1 hrázděná patra

Stejně jako tomu bylo v 18. století, tak i na počátku 19. století dochází na Liberecku k výstavbě nových domů s hrázděným patrem. Ty mají buď roubené nebo roubené a zděné, či pouze zděné přízemí a to je taky jeden z mála znaků společně s podstávkou, jak je od sebe nějak výrazněji odlišit. Téměř všechny domy mají až na výjimky (Heřmanice čp. 77, Václavice čp. 81) sedlovou střechu není u nich přítomna pavlač. Nově se domy začínají stavět především na lokalitách, kde v minulosti žádný hrázděný dům nestál (např. Janovice v Podještědí, Dětřichov a další), ale i na lokalitách s dřívějším výskytem hrázděných domů pokračuje dále jejich výstavba (např. Heřmanice, Chrastava, Kryštofovo Údolí).

Na základě výsledků terénních průzkumů 18. století jsme předpokládali, že muselo v průběhu 19. století dojít k další expanzi dále k Českému Dubu nebo za Liberec jihovýchodním směrem. K tomu ale na počátku století vůbec nedošlo a místo toho jsme svědky výstavby více jak desítky nových domů s hrázděným patrem, které se koncentrují v pohraničním pásmu, které bylo naznačeno v kapitole pojednávající o domech s hrázděným patrem v 18. století. Vypadá to, jako by tehdejší obyvatelé a stavitelé dávali raději přednost již známým krajinám, než aby se odhodlávali k přesunu na vzdálenější místa. Jistý dopad na to mohla mít také sílící expanze českého etnika, které od konce 18. a zejména na počátku 19. století stále více migrovalo do severních Čech, kam putovali z důvodů rozvoje textilního a sklářského průmyslu.²⁷⁶ Možná že právě nově příchozí český lid, který sem putoval za prací, měl jako vedlejší účinek této migrace za následek zastavení další expanze domů s hrázděnou konstrukcí směrem k Českosudsku a Turnovsku. Hranice rozšíření důsledkem těchto událostí zůstala nezměněna ani v první polovině 19. století. V druhé polovině století dochází ke konečnému doznívání hrázděných pater na Liberecku a v jeho okolí. Přesto, že docházelo k výstavbám nových domů (např. Višňová), tak se jedná spíše o ojedinělé případy a ještě v místech se silnou tradicí hrázděných domů a nepochybně i početným zastoupením německého etnika.

²⁷⁶ Scheybal – Scheybalová 1985, 19.

Vraťme se ještě ale na chvíli k domu čp. 67 v Dětrichově (obr. 33), na kterém pozorujeme použití štenýřů, které probíhají až do patra. Dům hospodářského stavení obdélného půdorysu v přízemí roubený a zděný, v patře hrázděný a zděný je jedním z nejmladších dokladů užití této podstávkové konstrukce na Frýdlantsku. Konstrukce, která neměla přežít dále než do počátku 18. století v případě tohoto objektu přežila až do období okolo poloviny 19. století, což je o více než o sto let, než si dřívější badatelé mysleli. Na základě doby výstavby domu bychom předpokládali, že sloupky budou v polovině rozdělené nebo že štenýře budou jen na rozích objektu. V tomto případě nalezneme ale štenýře probíhající do patra nejen na rozích, nýbrž po celém obvodu roubené části. Hrázděné patro je nesené celkem 10 sloupy, které jsou začepovány v horní ližině pod střechou. V patře nejsou přítomny žádné ondřejské kříže známé především ze starších období a místo nich jsou tu sloupky a šikmé vzpěry protnuté dvěma řadami vodorovných paždíků. Podstávka je elipticky tvarovaná a pásky nejsou součástí rozpěr v patře, ale pouze spojují sloupy s ližinami. Celý objekt je v dobře zachovalém stavu a v současné době je i chráněný.

9.1.2 Roubená patra

Dokumentované domy na počátku a zejména v první polovině 19. století vytvářejí souvislou hranici rozšíření roubených pater. Podle Scheybalovy mapy z roku 1974 měla hranice roubených pater vést v jednom úseku po přibližné linii Postřelná - Žibřidice - Kryštofovo Údolí - Křížany a dále pokračovat směrem k Turnovu a do oblasti Jičínska. Výsledky terénního průzkumu prokázaly ale výskyt roubených pater o několik kilometrů dále na sever, než Scheybal původně myslel v Jablonném v Podještědí. V něm jsme detailněji zdokumentovali dům čp. 104 a v místní části města zvané Markvartice další dům čp. 38, nicméně domů s roubeným patrem ve městě samozřejmě nalezneme více. Vznik obou domů lze na základě průzkumů datovat do první poloviny 19. století.

Lépe zachovaný dům čp. 38 (obr. 34) není do takové míry znehodnocen mladšími rekonstrukcemi. Dům je v přízemí z více jak poloviny zděný, zatímco zbylá část je celý roubená. To stejné platí asi i v případě patra, nicméně nad zděnou částí se nachází prkenné bednění a je možné, že je celé patro roubené nebo bednění

zakrývá zděné stěny. Podstávková konstrukce se nachází jen v čele domu a nejsou zde přítomny pásy, jen sloupky a vykrojená ližina.

Oproti tomu dům čp. 104 (obr. 35) prošel v posledních letech rozsáhlou rekonstrukcí, kdy byla většina roubených stěn odstraněna a následně vyzděna. V přízemí připomíná kdysi přítomnou roubenou světnice pouze jedna roubená stěna, před kterou je vložena moderně zpracovaná imitace podstávky, která nemá už žádnou funkci, kromě toho, že má dotvářet dojem bývalé světnice. Problém je ale v tom, že ačkoliv se tato podstávka snaží vypadat realisticky, je elipticky tvarovaná a podpírána balustrovými sloupky, tak při pohledu na celý objekt působí spíše, jako když tam nepatří. V tomto případě asi majitel nemovitosti nedbal o zachování charakteru stavby a pustil se do přestavby svépomocí, což vyústilo spíše v celkové znehodnocení, než zachování vzpomínky na bývalý vzhled stavby. Bohužel jsme stále častěji svědky podobných akcí a to i přesto, že existují příručky pro stavebníky a odborní konzultanti z řad zkušených odborníků.

Z Jablonného v Podještědí pokračuje hranice rozšíření roubených pater přes Rynoltice a s největší pravděpodobností i Jítravou (patra jsou často obedněna vodorovnými prkny a nelze tak rozhodnout o povaze stěny). Z ní pokračuje přes Zdislavu, Křižany a na sever do Kryštofova Údolí, odtud se vrací zpět a pokračuje zhruba po linii přes Světlou pod Ještědem, Šimonovice, Bohdánkov, Frýdštejn, Malá Skála. V této oblasti se stáčí k jihu a probíhá do Rakous. V nich u domu čp. 11 (obr. 36), který v současné době slouží jako chalupa k pronájmu, chybí podstávková konstrukce. Nejsou zde žádné sloupky, či ližina a pásy nesoucí patro domu. Přesto jsou po obvodu roubené části objektu viditelné dlouhé slabší trámky procházející z přízemí až pod střechu. Ty ale nemohou plně zastupovat podstávkovou konstrukci skládající se ze sloupků, ližiny a pásků. Jedná se o užití neobvyklé konstrukce, kdy tyto trámky sloužící jako stěnové kleštiny, které ačkoliv drží roubené stěny pohromadě, tak primárně neslouží k odlehčení patra a střechy. Přítomnost několika ocelových šroubů, které stahují trámky na vnější a vnitřní straně k sobě toto tvrzení podporují. Co se týče stáří tohoto prvku, tak je pravděpodobně mladší, než samotný objekt a byl přidán druhotně z důvodu zabezpečení možnosti zborcení roubených stěn. V tomto případě můžeme vidět patrový roubený dům, s roubeným a zděným přízemím a celoroubeným patrem, které není vynášeno podstávkovou konstrukcí,

což je velice neobvyklé v této oblasti a místo toho pozorujeme použití zpevňovacího prvku v podobě stěnových kleštín. Takové řešení jsme při průzkumu jiných domů z 18. a 19. století nikde nepozorovali a určitě by si toto řešení zasloužilo více pozornosti v budoucnu. Opustíme-li Rakousy, tak linie roubených pater pokračuje přes Loužek, Žernov a jižně až do Nadslavy, kde se začíná pomalu stáčet na západ a dále pokračuje přes Hradecký, Středočeský kraj a do Českolipska.

9.2 Pojizeří a Semilsko

Patrové statky zůstávají nadále i v 19. století typickou ukázkou lidového stavitelství zdejší oblasti. Ukázkou jednoho takového statku z počátku 19. století je Boučkův statek čp. 12 (obr. 37) v Malé Skále. Objekt je téměř po celém obvodu zděný a u boční část a zadní domu u hlavní silnice má zděné i patro. Přítomnost malých podélných oken a dnes zaskleného původního vstupu do prostoru patra naznačuje, že tato část objektu byla primárně určena k uskladnění hospodářských produktů a byla součástí domu už od jeho počátku. Po celém obvodu zděné části domu vidíme klasicistní prvky, které byly pro 19. století u zděných staveb typické. Roubené patro je na dvou stranách roubeného přízemí vynášeno podstávkovou konstrukcí. Okna jsou zdobena šambránami a celému objektu dominuje vysoká lomenice, která je rozčleněna do několika pásem a menších ploch. Objekt je v dobrém stavu, není poznamenán mladšími rekonstrukcemi a je tak cennou památkou lidového stavitelství 19. století na Maloskalsku. V současnosti slouží jako infocentrum, restaurace a Galerie Josefa Jíry.

Český ráj v Pojizeří je zajímavý ještě pro jeden typ obydlí. Jsou jím bývalá skalní obydlí, která vznikala až v 19. století a jednalo se o jednoduché a levné bydlení, které bylo využíváno především nejchudšími vrstvami.²⁷⁷

Celkem jsme na Semilsku prozkoumali čtrnáct lokalit s různým výskytem památek lidové architektury. Průzkum potvrdil, že na Semilsko roubená patra nikdy nepronikla a patrové roubené domy bychom tu hledali jen marně. Místo toho jsou zde všudypřítomné menší přízemní domy celoroubené nebo roubené v prostoru světnice

²⁷⁷ Waldhauser 2006, 26.

a zděné v prostoru síně a hospodářské části. Patrové bývají zpravidla jen mlýny (např. Bradlecká Lhota čp. 41, Košťálov čp. 63).

Ačkoliv jsou domy přízemní a z toho důvodů u nich mnoho znaků nenajdeme, tak i přes to se zde objevuje jeden prvek, který je na domech hojně zastoupen. Přízemní domy nebývají opatřovány podstávkovou konstrukcí a často tak kolem jejich roubených prostor jednoduše nic nenajdeme, ale v téměř polovině dokumentovaných objektů byla zaznamenána přítomnost stěnových kleštín. Ty se zdají být pro Semilsko a okolí až nápadně charakteristické, ačkoliv se jedná o druhotně přidávaný prvek, protože tolik domů s použitím tohoto zpevňovacího prvku jsme nepozorovali na Liberecku dohromady za celé 18. a 19. století. Další možností, jak je možné od sebe alespoň trochu rozlišit přízemní domy je sledování výtvarného zpracování štítu domů. Těch je zde zastoupeno mnoho variant od svisle bedněných, přes s naznačením komory a různé další varianty. Ve spojení s lomenicemi na Semilsku je pro nás důležité jméno tesařského mistra Josefa Stránského, který se mimo jiné živil zdobením štítu místních chalup v průběhu 19. století.²⁷⁸ Ten je autorem tzv. novoveského typu (obr. 38), což je lomenice, která se skládá ze šikmo deštěných obdélníkových polí a ty jsou od sebe odděleny vyřezávanými prkennými pilastry.²⁷⁹ Z námi dokumentovaných domů jsme našli toto zpracování štítu u devíti domů v Chuchelně čp. 18, Hájích nad Jizerou - Dolní Sytová čp. 13, Nové Vsi nad Popelkou čp. 30, 50, 100, 163, 226 a v Syřenově u domů čp. 18 a 63. z celkového počtu 51. Z toho vyplývá, že tesařští mistři neomezovali svou činnost na několik nedalekých vesnic a měst, ale cestovali i na vzdálenější lokality.

Závěrem bychom měli ještě zmínit tzv. krčkové stavby. Jejich stěny jsou vyskládané ze štípaných i neštípaných polen, která jsou spojována pilinovápennou maltou.²⁸⁰ Krčkové stavby souvisí s rozvojem pilařství a tento typ staveb byl obýván sociálně slabšími rodinami.²⁸¹ Kvalitní dřevo bylo drahé a díky rozvoji velkých pil, které produkovaly značné množství různých odřezků a pilin, se lidé naučili tento „odpad“ zužitkovat na stavbu domů. Ty se nám nepoččetně dochovaly na horním toku

²⁷⁸ Místní dědictví Český Ráj [online].

²⁷⁹ Kesner – Brož – Růžičková – Roubalová 2010, 56.

²⁸⁰ Louda 2011, 51.

²⁸¹ Vojtíšek – Vařeka 1999, 8.

Jizery, v Podkrkonoší a v okolí Náchoda.²⁸² Z důvodu použité konstrukce nejsou nikdy patrové, a proto v krajině najdeme jen přízemní domy. Krásnou ukázkou krčkového zdiva můžeme vidět v Horních Štěpánicích na domě čp. 3 (obr. 39) z 19. století. Stěny domu nejsou omítané, ale pouze nabíleny, díky čemuž si můžeme prohlédnout použití krčků z blízka (obr. 40).

9.3 Českolipsko

V průběhu 19. století si i nadále oblast Českolipska zachovává díky variabilitě rozličných typů lidových staveb svůj jedinečný charakter. Přízemní domy nejsou už až na některé výjimky (např. Sloup v Čechách čp. 57 z první poloviny 19. století) téměř vůbec stavěny a i nadále jich v krajině najdeme nepoččetně. Oproti tomu nadále hojně pokračuje výstavba patrových domů, jejichž patra jsou buď roubená anebo zděná. S roubenými patry se setkáváme v průběhu celého 19. století a v krajině spíše narazíme na domy, které nemají asymetrický tvar střechy (např. Lindava, Tuhaň a další), ale domy s asymetrickými střechami se nepřestaly stavět ani v druhé polovině 19. století (např. Okna čp. 16). I nadále pokračuje výstavba domů s hrázděným patrem (např. Bukovec, Sloup v Čechách). Od počátku století se začínají také stavět čistě zděné patrové domy, kde bychom jen marně hledali roubené stěny. Zděné novostavby na Českolipsku dokumentujeme zejména od poloviny do konce 19. století, kdy jsme jejich větší koncentraci zaznamenali jihozápadním směrem od České Lípy (např. Litice, Pavlovice, Dřevčice, Domašice).

9.4 Exteriér

V 19. století už nedocházelo k tak převratným změnám v úpravě exteriéru domů, jako tomu bylo u předchozích období. Nejvýraznější změnou bylo radikální rozhodnutí, které zakazovalo stavění domů ze dřeva od první třetiny 19. století.²⁸³ To mělo za následek pomyslný počátek konce vývoje severočeské tradiční roubené architektury.

²⁸² Vojtíšek – Vařeka 1999, 8.

²⁸³ Scheybal – Scheybalová 1985, 155.

Podstávkových konstrukcí z 19. století máme mnoho typů a nelze říct, že by jeden typ jednoznačně převažoval. Velký vliv na podstávkové konstrukce mělo vyzdívání přízemí, proto je mnohdy ani u domů už nenajdeme.

Pozorované skupiny bedněných štítů 18. století přetrvávají i po celé 19. století. Výjimkou je snad jen změna, která souvisí s novou úpravou břidlicových štítů. U nich se začala používat vícebarevná břidlice skládaná do různých geometrických tvarů.

10 20. století

Ve 20. století jsme svědky opuštění roubených a hrázděných stavebních tradic, se kterými jsme se v různé míře v předchozích stoletích setkávali. Neustále vydávaná nařízení omezující stavbu roubených objektů a také zkušenosti zpočátku nedůvěřivých obyvatel a „nová“ epocha ve stavebních trendech byly hlavními důvody, proč můžeme 20. století právoplatně nazvat obdobím zděné architektury. Tu jsme často dokumentovali už v druhé polovině 19. století po celém libereckém kraji, na Liberecku (např. Křižany, Nová Ves), v Pojizeří (např. Chloumek, Prosíčka), Českolipsko (např. Bořetín, Drchlava), ale teprve od počátku 20. století začínají být zděné domy dominantní a ve větší míře se objevovat i na venkově. Domy se nestavěly podle vkusu a přání vlastníků budoucích nemovitostí, jako je tomu v současnosti, kdy můžeme vidět domy různých konstrukcí nezávisle na době nebo prostředí, ve kterém jsou stavěny, ale v 20. století panovala mezi stavebníky ještě určitá pravidla, vzory, kterých se drželi a z toho důvodu je zděná architektura na vesnicích a menších městech velice podobná nezávisle na jejich poloze. U domů datovaných do minulého století, do období první republiky pozorujeme také jednu velkou změnu, došlo k upřednostňování přízemních, spíše menších domů před patrovými. Z terénních průzkumů vyplynulo, že byly stavěny dva hlavní typy zděných domů.

Prvním typem jsou domy přízemní s různým počtem vikýřů na střeše, ale i bez nich. Ve většině případů mají tyto domy boční orientaci a vstup se nachází v střední části domu, stejně jako tomu bylo u středověkých trojdílných domů. V Jablonném v Podještědí stojí dům čp. 87 (obr. 41), který je ukázkovým příkladem prvního typu.

Dům čp. 87 je přízemní zděnou stavbou s podkrovním prostorem upraveným pro bydlení, což dokládá přítomnost tří vikýřů, které tento prostor prosvětlují. Přítomnost vikýřů ale nevypovídá o charakteru a využití půdního prostoru. Počet a rozmístění oken u vstupní stěny je nejčastěji dvě okna, dveře, dvě okna nebo tři okna, dveře, dvě okna (či opačně). Kromě toho se v prostoru mezi dveřmi a prvním velkým oknem může nacházet úzké okno, které je stejně vysoké jako ostatní. V tomto případě jsou všechna okna vlevo od dveří vyplněna luxfery, které byly v módě za socialismu, a v té době také proběhla rekonstrukce objektu, která vnější vzhled stavby poznamenala pouze v místech původních oken. Kolem oken se stejně

jako v předchozím období objevují šambrány, které jsou nyní zděné a nemusí být nutně po celém obvodu okna, jako je tomu i v případě domu. Také vstup domu bývá po obvodu zvýrazněn různými zdobnými zděnými prvky. Tento zvyk přetrval do současnosti, s tím rozdílem, že už není výzdoba zděná, ale často jsou dveře a okna po obvodu rozlišena od zbytku domu rozdílně barevnou omítkou (obr. 42).

Druhým nejvíce zastoupeným typem jsou přízemní domy, u kterých je vstupní prostor domu i s prostorem nad dveřmi v podkroví o trochu vysunut před stěnu domu. Takto je řešen třeba dům čp. 100 ve Zdislavě (obr. 43). I u tohoto typu domu se objevují zděné šambrány okolo oken a další zdobné zděné prvky u dveří, ale i po celém obvodu domu. V mnoha případech se setkáváme s půdní nadezdívkou, která zvyšuje prostor pod střechou a tím zvyšuje i standart bydlení v podkroví. S půdními nadezdívkami úzce souvisí vaznicové krovy, které začínají být od konce 19. století běžné i ve vesnickém prostředí a vodítkem pro jejich poznání je přítomnost dřevěných trámů spojujících vysunutá čela vaznic před štítý.²⁸⁴

Mimo tyto domy v „nádražním“ stylu (např. Kozly, Lindava, Loučky) a první zmíněný typ (např. Boleslav, Klokočí, Novina) nalezneme ve vesnickém prostředí a menších městech mnoho dalších typů, které jsou stále více stavěny podle představ jejich majitelů. Velký vliv na podobu vesnic měl především socialismus a představy o bydlení lidí žijících v něm, stejně jako dostupnost kvalitních materiálů. To podle nás nenávratně poznamenalo mnoho památek nejen lidového stavitelství 20. století, ale zejména mladších objektů. Díky tomu se dnes totiž setkáváme se stavbami, které jsou spíše karikaturami odkazujícími na lidové stavitelství, než aby ho hrdě reprezentovaly.

²⁸⁴ Škabrada 1999, 97.

11 Vesnická architektura v českém a německém prostředí

11.1 16. století

Nejstarší vyobrazení zobrazující patrové hrázděné domy jsou pravděpodobně jedním z mála dokladů o podobě podstávkových domů z počátku 16. století na území Německa. V německém vesnickém prostředí se tak stavěly patrové domy, které byly hrázděné a měly podstávkovou konstrukci. Na základě nejstarších vyobrazení jsme provedli průzkum zobrazených domů a zjistili jsme, že v té době existovaly dva druhy podstávkové konstrukce. Ty se liší podle toho, zda štenýř probíhal až do patra domu nebo nikoliv. To ale neodpovídá tvrzení J. Vařeky a J. V. Scheybala, kteří předpokládali, že podstávka byla konstrukčně spojena s hrázděním v jeden celek a toto konstrukční řešení mělo vyznít až na počátku 18. století.²⁸⁵ V Liberci máme nejstarší doklad použití štenýřů probíhajících do patra u valdštejnských domků, naopak nejmladší doklad užití této konstrukce je z poloviny 19. století (např. Dětřichov). Nástup patrových domů v severočeských vesnicích byl oproti německým vesnicím pozvolnější. Zprvu se začala objevovat různá nastavená polopatra s komorami a teprve později i plně vyvinutá patra. Ukázky podstávkových domů z 16. století si můžeme prohlédnout např. v Saském Švýcarsku v Königsteinu – Pfaffengergu. Ve městě nalezneme objekt mlýna čp. 31 z první poloviny a dům čp. 15 z druhé poloviny 16. století (podstávka z roku 1587), který je přístupný veřejnosti a je možné si prohlédnout i vnitřní prostory.²⁸⁶ V severních Čechách dochované domy z 16. století nemáme, můžeme ale zmínit např. statek v Příšovicích čp. 23, který je poprvé zmiňován již roku 1559²⁸⁷, nebo třeba bývalý svobodnický statek ve Vlčetíně čp. 17, který je v Českodubském urbáři zmiňován v roce 1567.²⁸⁸ Při záchranném archeologickém výzkumu ve Všeni byl v letech 2007–2008 odkryt a zkoumán hospodářský areál s obytným domem datovaný do let 1539–1635.

²⁸⁵ Vařeka – Scheybal 1976, 9.

²⁸⁶ Umgebndeland 2013, 21.

²⁸⁷ Konvalinková 2014, 88.

²⁸⁸ Konvalinková – Šonská 2014, 189–190.

11.2 17. století

Patrové domy začínají do severočeských vesnic pronikat až během 17. století. Ale třeba v případě Liberecka máme jejich početnější doklady až z 18. století (výjimkou jsou valdštejnské domky z druhé poloviny 17. století ve Větrné ulici v Liberci). Nicméně oproti předchozímu století jsme v Libereckém kraji zdokumentovali celkem pět podstávkových domů. Tři z nich (Modřišice čp. 10, 14 a Vlčetín čp. 17) byly dříve pravděpodobně celoroubené, ale postupem času bývaly síně a hospodářské části vyzdívány. Mimo roubené domy se nám zachovaly dva hrázděné domy (Bohatice ev. č. 1, Kryštofovo Údolí čp. 15), které můžeme datovat do rozmezí 17. až první poloviny 18. století.²⁸⁹ V porovnání s jinými domy v německém a polském pohraničí docházíme k závěru, že během 17. století byl vývoj v tradičním stavitelství minimálně v okolí Liberce odlišný. Zatímco u nás dokumentujeme větší počet domů s roubeným patrem, v zahraničí je tomu naopak a charakteristické jsou domy hrázděné (např. Bogatynia – Waryńskiego čp. 24, Großschönau – An der Lausur čp. 6, Neusalza-Spremberg – Zittauer Straße čp. 37). Nejstarší podstávkový dům (1603) na německé straně máme možnost vidět v Ebersbach-Neugersdorf – Oststraße čp. 30.²⁹⁰ V 17. století se objevují první náznaky vytváření hranic mezi roubenými a hrázděnými domy v Libereckém kraji. Pokud srovnáme dům čp. 15 v Kryštofově Údolí, s nejasnou datací jeho vzniku, s jinými domy stejné konstrukce v zahraničí, zjistíme, že je podstávka u všech dokumentovaných domů součástí hrázdění. V některých případech (např. Gröditz – Dorfplatz čp. 6, Soritz čp. 24) přechází pásy podstávky do šikmých vzpěr v hrázdění, a tak vytvářejí ondřejské kříže. V Bohaticích v domě ev. č. 1 nalezneme také ondřejské kříže, ale chybí zde štenýře. V 17. století nepochybně sílil vliv hrázděné stavební tradice. Ten se ale začal naplno projevovat až na počátku 18. století, kdy se začínají na Frýdlantsku a Liberecku objevovat první dokumentované vesnické domy s hrázděným patrem. V 17. století se už začínají stavět první faktorské domy. Zachovaly se nám také domy s loubím (např. Sulików – Plac Wolności čp. 29, valdštejnské domky v Liberci).

²⁸⁹ Dostál 1990, nestr.

²⁹⁰ Umgebindeland 2014, 3.

11.3 18. století

Od počátku 18. století se konečně i v okolí Liberecka začínají objevovat hrázděné domy ve větším počtu. Jeden z prvních dokumentovaných hrázděných domů – čp. 5 ve Višňové na Frýdlantsku z počátku století – má v přízemí roubenou světnici a v patře je celý hrázděný, přičemž štenýře stále probíhají do ližiny v patře. V Hirschfelde – Rosenthal čp. 11 se zachoval dům z počátku 18. století, přestože byl silně poškozen při povodni v roce 2010.²⁹¹ Při srovnání s domem čp. 5 ve Višňové vidíme mnoho společných znaků. Po obvodu objektu obíhají štenýře, které jsou začepovány do ližiny v patře, a v patře obou domů můžeme vidět ondřejské kříže. To svědčí o tom, že v pohraničí probíhal vývoj v lidovém stavitelství podobně na obou stranách hranic. Kromě hrázděných domů se samozřejmě objevuje také množství domů s roubeným patrem, ty jsou ale ve většině případů stavěny dál od hranic.

V německém prostředí nadále pokračuje výstavba nových faktorských domů (např. Ebersbach, Kubschütz, Seifhennersdorf). Z Libereckého kraje můžeme zmínit např. tzv. Tuláčkův statek, čp. 1 v Kruhu u Jilemnice.²⁹² V 18. století začínají postupně mizet velké rozdíly mezi německými a českými podstávkovými domy. Přesto i nadále zůstává Liberecký kraj jedinečný, co se mnoha typů památek lidového stavitelství týče.

11.4 19. a 20. století

V 19. století nadále pokračuje výstavba typů domů známých z 18. století. Nové hrázděné domy se objevují jak v Německu (např. Ebersbach – Rossgasse čp. 2, Cunewalde – Oberlausitzer Straße čp. 13, Kleinglieshübel – Rundweg čp. 3), tak i v Libereckém kraji (např. Filipovka čp. 10, Habartice čp. 70, Polesí čp. 5). V našem prostředí se i nadále staví další roubené domy (např. Bílá čp. 49, Kohoutovice čp. 5, Paceřice čp. 36). To stejné platí i v případě faktorských domů v Německu a u nás.

Období 19. století je zajímavé především tím, že ho můžeme právoplatně nazvat přechodem mezi hrázděnými a roubenými vesnickými domy směrem ke zděné architektuře. Ten byl ale pozvolný a ne ve všech oblastech probíhal se stejnou intenzitou. Zděná architektura se začala během 19. století na venkovských staveních

²⁹¹ Umgebundeland 2013, 18.

²⁹² Liberecký kraj a kol. 2014, nestr.

objevovat v různé míře. U některých domů stále zůstávala zachována roubená světnice užívaná v předchozích stoletích (např. Loučky čp. 8), v jiných případech byly domy už celozděné (např. Chloumek čp. 14). Zajímavostí jsou skalní obydlí, která se objevují se v době, kdy je zděná architektura na vzestupu. V námi zkoumané oblasti severních Čech vyznívá uplatnění podstávkových domů v průběhu druhé poloviny 19. století. Naopak v německém prostředí byla obliba podstávkových domů natolik silná, že se stavěly až do dvacátých let 20. století a z této doby jich je známo více než tři sta padesát.²⁹³

Lidové stavitelství na počátku 20. století bylo ve znamení zděné architektury. Domy byly již celozděné a ustálilo se několik nejpoužívanějších typů. Nejčastěji se setkáváme s přízemními domy, které mohou být vyvedeny v „nádražním“ stylu. Narazit můžeme ale i na domy patrové. Vesnická architektura byla zejména v druhé polovině 20. století ovlivněna komunistickým režimem, ale také odsunem Němců z pohraničí, kdy kvůli tomu mnoho domů zaniklo.

²⁹³ Umgebundeland 2014, 3.

12 Hrázděná patra a jejich rozšíření na Frýdlantsku a Liberecku

První nesmělé náznaky průniku hrázděných pater na území Frýdlantska máme z počátku 18. století ze vsi Višňová, z Jindřichovic pod Smrkem a z jižněji položeného Oldřichova na Hranicích. Na těchto lokalitách ležících v těsné blízkosti hranic s Polskem registrujeme nejstarší vesnické domy s hrázděným patrem z počátku a první poloviny 18. století.

V druhé polovině 18. století přichází druhá vlna šíření hrázděných pater. Nově vzniklé stavby se koncentrují zejména na dvou místech – v oblasti Frýdlantska a Chrastavy, které leží nedaleko za lokalitami s prvním dokumentovaným výskytem domů s hrázděným patrem. V druhé polovině 18. století jsme svědky výstavby mnoha novostaveb (např. Arnoltice, Dolní Vítkov, Heřmanice, Chrastava, Jítrava, Kryštofovo Údolí, Oldřichov v Hájích, Dolní Pertoltice, Raspenava, Václavice, Víška, Višňová), díky nimž jsme schopni stanovit hranici rozšíření hrázděných pater v 18. století (obr. 44). Ta probíhala přibližně po linii Jindřichovice pod Smrkem – Raspenava – Oldřichov v Hájích – Chrastava – Kryštofovo Údolí – Žibřidice. Na počátku 18. století téměř neexistující hranice rozšíření této stavební tradice se posouvá přibližně o deset kilometrů od hranic a vytváří pásmo, které bude i v následujícím století pro výskyt hrázděných pater charakteristické.

Na počátku a v první polovině 19. století zaznamenáváme další výstavbu domů s hrázděným patrem, těch ale není mnoho (např. Filipovka, Habartice, Janovice v Podještědí). Domy jsou stavěny v pohraničním pásmu, které jsme vyznačili pro hrázděná patra v 18. století. Oproti tomu v druhé polovině století registrujeme mnoho nových hrázděných domů. Ty bylo možné ke konci 19. století vidět prakticky na celém Frýdlantsku (nově např. Dolní Řasnice, Hejnice, Bílý Potok). I na Liberecku dokumentujeme několik nových domů (např. Fojtka). Zajímavostí je dům čp. 24 v Jablonci nad Nisou – Rýnovicích, který byl postaven kolem poloviny 19. století²⁹⁴, stejně jako námi zjištěný a dnes již zbořený dům v okolí Kořenova. Tyto dva domy podle nás nejsou důkazem o expanzi hrázděné konstrukce tímto směrem, jelikož ani na Jablonecku a ani v okolí Tanvaldu nejsou hrázděná patra běžným jevem. Ke konci 19. století se hrázděná patra rozšířila po celém Frýdlantsku a z něj probíhala hranice rozšíření (obr. 45) přibližně po linii Bílý Potok – Hejnice – Oldřichov

²⁹⁴ Křížek 2009, 29.

v Hájích – Fojtka – Chrastava – Kryštofovo Údolí – Žibřidice – Janovice v Podještědí – Heřmanice v Podještědí.

Námi zjištěnou hranici rozšíření hrázděných pater jsme porovnali se některými navrhnutými mapami, které zobrazují výskyt podstávkových domů v severních Čechách. Nejstarší a také nejpodrobnější mapa pochází od J. V. Scheybala z roku 1974.²⁹⁵ Ten určil hranici rozšíření hrázděných pater na Frýdlantsku a Liberecku zhruba po linii Bílý Potok – Oldřichov v Hájích – Liberec – Kryštofovo Údolí – Žibřidice. Scheybal zahrnul do hranice rozšíření hrázděných pater i město Liberec, to jsme my ale nezahrnuly, jelikož valdštejnské a další domy v Liberci řadíme mezi městské a naše hranice se týká jen domů lidového stavitelství. Nicméně se zdá, že Scheybal už v roce 1974 poměrně přesně určil námi hledanou hranici, kterou se nám podařilo ještě více zpřesnit.

Mladší mapy²⁹⁶ jsou v porovnání se Scheybalovou mapou značně zjednodušené. V tom spatřujeme jakýsi nezáměr současné generace badatelů, jelikož bychom v dnešní době čekali spíše pravý opak, než jsou prezentované jednoduché mapy v mnohdy malém měřítku. Místo toho, abychom byli svědky revize stavu poznání na základě nových poznatků, tak se zdá, jakoby se autoři příspěvků a publikací spokojili s obecně známým a dále nerozvíjeným modelem rozšíření hrázděné konstrukce. To nás ještě více utvrzuje v přesvědčení, že je nutné v budoucnu provést nový podrobný terénní průzkum na celém území a společně s informacemi z dřívějších průzkumů a literatury navrhnout novou pravděpodobnou hranici rozšíření hrázděné konstrukce.

²⁹⁵ Vařeka – Scheybal 1976, 8–9.

²⁹⁶ Např. Belisová – Patzelt – Sojka 2006, 185; Vojtíšek 2007, 128.

13 Teorie o vzniku podstávkových domů na příkladu Liberecka

13.1 Výběr zájmového území

K otestování některých známých a rozšířených teorií o vzniku podstávkového domu jsme zvolili oblast Liberecka a jeho okolí. To je vhodným kandidátem pro ověření pravděpodobnosti teorií nejen tím, že se v jeho prostoru střetávalo několik rozdílných stavebních forem, ale zejména z důvodu jeho přírodního prostředí. Kromě hornatého terénu, který je nevhodný pro zemědělskou činnost, zde najdeme i úrodné níže položené oblasti, ve kterých se už zemědělství, byť v omezené míře, objevovalo. Jeho poloha, přímo sousedí s Polskem a Německem, ještě více nahrává výběru této oblasti, jelikož kde jinde můžeme lépe ověřit teorie opírající se o vznik podstávkového domu než v prostředí, které je nejbližší této tradici.

Při dokumentování hrázděných domů si neustále musíme pokládat otázku, proč se koncentrují v určitých místech a jaká byla hlavní příčina jejich rozšíření do oblasti severních Čech. Jaké důvody vedly tehdejší obyvatele těchto krajin k tomu, aby stavěli tento typ obytného domu, přestože zdejší prostředí je typické svojí roubenou zástavbou, a proč se tyto domy nezačaly stavět na celé ploše dnešního Libereckého kraje?

Abychom na tyto otázky mohli najít odpověď, musíme se vrátit na počátek 18. století, kdy se na území Liberecka začínají v těsné blízkosti hranic s dnešním Polskem a Německem objevovat první dodnes stojící obytné domy s hrázděným patrem. Dalším důležitým aspektem jsou teorie o vzniku podstávkového domu, kterých můžeme dnes napočítat okolo desítky. A samozřejmě nesmíme zapomínat na vývoj složení obyvatelstva v českých zemích a pro nás velice důležitá data ze sčítání lidu, k nimž docházelo od druhé poloviny 18. století a která nás neinformují o pouhém složení obyvatel, ale i o pohromách a strastech lidí v tehdejší době.

Jedním ze zásadních zdrojů pro studium severočeského kraje a pohraničí obecně jsou práce zabývající se Sudety a jejich vývojem, stejně jako složením obyvatel, zanikáním obcí a dalšími událostmi. V době ještě několik let před vypuknutím druhé světové války bylo obyvatelstvo v pohraničí v drtivé většině německé. Žilo zde více než dva a půl milionu Němců, což bylo přes 70 procent všech

obyvatel žijících v roce 1930 v pohraničí.²⁹⁷ Dobře jsme také zpraveni o složení obyvatelstva v některých vsích a městech na Liberecku a zejména Českolipsku²⁹⁸.

13.2 Teorie hledající oporu v zemědělství

Jedna z prvních teorií a zároveň jedna z nejstarších, vznikla ještě před druhou světovou válkou, která nás zaujala je založena na předpokladu, že vznik podstávkových domů úzce souvisí se zemědělstvím. Jelikož se většina hrázděných domů ve zkoumané oblasti nachází v níže položených a úrodnějších polohách, je možné o této teorii uvažovat.

První známky výstavby hrázděných pater máme z Višňové, která leží v jednom z nejúrodnějších míst na Frýdlantské pahorkatině nedaleko řeky Smědá, dále pak z Jindřichovic pod Smrkem a ještě z Oldřichova na Hranicích nacházející se vedle Hrádku nad Nisou. Pro následující expanzi hrázděných pater na Liberecku jsou typické spíše níže položené lokality, ale najdou se i některé výjimky (např. Fojtka, Kryštofovo Údolí). Badatel B. Schier spatřoval vznik podstávkové konstrukce jako výsledek potřeby obyvatel uskladnit zemědělské produkty, kdy patro domu mělo plnit funkci špýcharu, a aby nedošlo ke statickým problémům způsobených zatížením patra, měl být dům opatřen dřevěnou nosnou konstrukcí, která měla zajišťovat jeho celkovou stabilitu.²⁹⁹ Jeho teorie se nevztahovala pouze na hrázděné domy, ale i na domy s roubeným patrem. Pokud bychom na tuto hypotézu přistoupili, zjistíme, že alespoň v našem prostředí severních Čech (Liberecko a jeho okolí) naráží na několik zásadních problémů a nedostatků, které jí nepřidávají na věrohodnosti, spíše naopak.

Prvním problémem je skutečnost, že hrázděné a především roubené domy, a to jak přízemní, tak i patrové, najdeme ve všech polohách – od nížin až po vysoko položená horská prostředí. Pokud by opravdu původním účelem podstávky bylo zajišťovat stabilitu patra po uložení sklizených zemědělských produktů, proč by se tento zvyk udržel i v místech, kde se žádné zemědělské činnosti aktivně neodehrávaly? To je dosti nelogické. Ještě větší „ránu“ této teorii zasazují data z let

²⁹⁷ Mikšíček 2006, 47.

²⁹⁸ Např. Pešta 2011, 376–379.

²⁹⁹ Konvalinková 2010, 34.

1771–1772 (podle jiných zdrojů 1771–1773)³⁰⁰, kdy po několika po sobě jdoucích neúrodných letech vypukl v Království českém hladomor.³⁰¹ Kromě toho české země v této době sužoval mor. V Kryštofově Údolí stojí výklenková kaple Panny Marie Pomocné, která vznikla jako díkuvzdání po skončení morové epidemie.³⁰² Od počátku roku 1772 do desátého srpna zemřelo v Čechách na následky hladu přibližně sto padesát tisíc lidí, lidská těla bylo tehdy možné nalézt téměř všude, ve městech, na venkově, ale i v lesích, kam se zoufalí a hladoví obyvatelé často vydávali hledat potravu.³⁰³ Do června roku 1772 toto číslo ještě vzrostlo a odhaduje se, že přišlo o život nejméně dvě stě padesát tisíc lidí, což v porovnání s tehdejší počet obyvatel byla celá jedna desetina veškerého obyvatelstva let 1770 a 1771.³⁰⁴ Pro představu: jenom v severních Čechách (Liberecko, Český ráj, Jilemnicko) zemřelo na hladomor více než třicet tisíc lidí za pouhé čtyři měsíce.³⁰⁵ Zvyšující se dokumentovaný počet novostaveb s hrázděným a roubeným patrem během druhé poloviny 18. století tedy vůbec nenasvědčuje tomu, že by podstávkové domy na Liberecku a v jeho okolí měly být primárně spojovány se zemědělskou činností a následným uskladněním jejích výnosů v prostoru patra.

Na základě zjištěných poznatků musíme Schierovu teorii pro území Liberecka a blízkého okolí odmítnout. To ovšem neznamená, že ve zdejší oblasti nedocházelo k zemědělským aktivitám a že úroda nemohla být uložena v patře domu. Zejména v Pojizeří je typickým zástupcem lidového stavitelství pojizerský statek, jehož patro v mnoha případech sloužilo k uskladnění úrody. To stejné platí např. o Chebsku a Českolipsku, které už ale leží v úrodnějších a teplejších oblastech. Kraj severních Čech – Liberecka nebyl nikdy zrovna příznivý pro zemědělství a zdejší obyvatelstvo se vždy orientovalo spíše na živočišné chovy a především průmysl, kterým jsou severní Čechy známé a je pro ně charakteristický.

³⁰⁰ Pešta 2011, 151.

³⁰¹ Kárníková 1965, 24.

³⁰² Pešta 2011, 151.

³⁰³ Kárníková 1965, 25.

³⁰⁴ Kárníková 1965, 25.

³⁰⁵ O tom více např. Svátek 1898, 115–128.

13.3 Teorie hledající oporu v domácí výrobě

Do další skupiny můžeme zařadit teorie, které jsou založeny na spojení průmyslu a podstávkových domů. Podle těchto teorií to byla právě výrobní činnost v domácím prostředí, která měla být hlavním důvodem, proč vznikla podstávková konstrukce.

L. Štěpánek ve svém příspěvku³⁰⁶ o podstávkách z roku 1991 prezentuje zajímavý názor, podle kterého má podstávka úzce souviset s výrobními činnostmi v domě a velikostí a počtem oken v prostoru světnice. K domácí výrobě se uchylovali lidé, kteří si chtěli přivydělat, jelikož nebylo možné se věnovat zemědělství kdekoli a domácí výroba (tkalcovství, soukenictví a výroba předmětů ze skla) byla tehdy dosti výhodná a výnosná činnost.³⁰⁷ Aby mohli lidé doma ve světnicích pracovat co nejdéle, docházelo k zvětšování oken – zejména díky levnějším okenním tabulím – a podle této teorie měla podstávková konstrukce zabezpečit statiku domu, jehož stěny byly z důvodu zvětšení a zmnožení oken méně staticky zabezpečené.

Další velmi oblíbená a často citovaná teorie³⁰⁸ hledá oporu v přítomnosti tkalcovských stavů v domě, neboť ty při výrobě způsobovaly otřesy, které zase měly mít neblahé dopady na celkovou statiku domu. Vznikla tedy potřeba tyto otřesy utlumit nebo zcela vyrušit. To mělo být hlavním impulzem pro vznik a rozšíření podstávkové konstrukce, která měla zabezpečit celkovou statiku domu. Nedostatkem této teorie je zejména skutečnost, že podstávkové domy se nacházejí i v regionech, ve kterých nebyla tkalcovská výroba provozována.³⁰⁹ A také dřívější experimenty s podstávkovými domy prokázaly, že otřesy vznikající při použití tkalcovského stavu nemohly tak velké, aby ohrožovaly statiku domu.³¹⁰

Liberecko bylo dlouho známo pro svoji širokou domácí bavlnářskou výrobu, která se později transformovala ve strojové předení s centry na Liberecku, Chrastavsku a Tanvaldsku. V té době se také oblast Liberecka stala největším centrem pokročilé vlnářské výroby.³¹¹ Přestože bylo Liberecko zaměřeno na bavlnářskou výrobu, výsledky experimentů naznačují, že práce na tkalcovských

³⁰⁶ Štěpánek 1991.

³⁰⁷ Štěpánek 1991, 121.

³⁰⁸ K tomu více např. Orgas 2007, 38.

³⁰⁹ Orgas 2007, 38.

³¹⁰ Konvalinková 2010, 32.

³¹¹ Kárníková 1965, 83–84.

stavech nemohla být hlavním impulzem pro vznik podstávkové konstrukce; Jak je uvedeno výše, podle výsledků dřívějších experimentů nebyla podstávka potřeba, protože statika domu zůstávala neohrožena. Co se týče teorie L. Štěpánka, u ní se nemůžeme jednoznačně rozhodnout, zda se k ní přiklonit nebo ji zavrhnout. Pravdou zůstává, že domácká výroba v některých domech skutečně probíhala, ale teorie je aplikovatelná pouze na regiony, ve kterých se uskutečňovala řemeslná výroba.³¹²

13.4 Teorie hledající oporu u migrujících etnik a podsíňových domů

Vznik podstávkové konstrukce byl hledán také v migraci rozdílných etnických skupin.³¹³ Ty se od sebe lišily svými stavebními tradicemi – pro německou oblast byly typické hrázděné stavby a pro slovanskou oblast to byly naopak stavby roubené. Zastánci této teorie se opírají o doklady využívání podstávkové konstrukce u obou skupin (Germáni, Slovani) a vysvětlují to jako spojení řemeslné a srubové konstrukce. T. Konvalinková píše o tom, že ani Germáni a ani Slované se nechtěli vzdát svých stavebních tradic a tento spor o zachování jejich tradičních stavebních technologií měl vyústit v jakýsi kompromis, jehož výsledkem bylo vzájemné spojení obou technik – hrázdění a roubení.³¹⁴

Proti pravdivosti této teorie vystoupilo v minulosti již několik badatelů a vyjádřili se k ní skepticky. Podle nich ani kompromis dvou rozdílných stavebních technik nemůže vysvětlit skutečné důvody, proč vlastně vznikly podstávkové domy. Jedním z odpůrců této teorie je např. německý badatel E. Deutschmann³¹⁵. Ten říká, že logickým důsledkem sjednocení obytné a řemeslné části musí být stavba složená z prkenných fošen, ale ta má být teprve předstupněm podstávkového domu, jak ho dnes známe.³¹⁶ Deutschmann spatřuje vznik štítově orientovaného podstávkového domu u domů s podsíní a svoji teorii podporuje oblastmi, ve kterých jsou rozšířeny jak podsíňové domy, tak i ty podstávkové.³¹⁷

³¹² Konvalinková 2010, 34.

³¹³ Orgas 2007, 39.

³¹⁴ Konvalinková 2010, 30–31.

³¹⁵ Deutschmann 1959, 78.

³¹⁶ Orgas 2007, 39.

³¹⁷ Orgas 2007, 39.

Deutschmannova teorie ale zejména nevysvětluje, proč došlo k výrazné změně v umístění vchodových dveří, které u podsíňových domů najdeme v štítové, popřípadě zadní straně domu, a proč jsou vchodové dveře u podstávkových domů na boční straně.³¹⁸ Hlavní nedostatek teorie podsíňových domů vidíme v oblastech, jako je např. Semilsko, kde ačkoliv se vyskytují podsíně u městských roubených domů, podstávkové domy se zde běžně nevyskytují.³¹⁹ Ani tato teorie nedokázala vysvětlit, co bylo důvodem vzniku podstávkových domů.

13.5 Ostatní teorie a současný pohled na otázku vzniku podstávky

Existuje ještě několik dalších teorií, které se snaží vysvětlit, co bylo hlavním důvodem, proč vznikla podstávka. Jednou z nich je např. teorie H. Mirtschina. Ten vylučuje teorii o syntéze srubové a hrázděné konstrukce a vidí vznik podstávkových domů v přechodu ze sloupové k hrázděné konstrukci³²⁰, čímž vzniká hrázděný dům, a tudíž i potřeba podstávky. Jinou teorii zastává F. Delitze, podle něhož souvisí vznik podstávky u hrázděných domů s existencí vysunutých stropnic, které měly být následně podepřeny sloupy a tím měla vzniknout podstávková konstrukce.³²¹

Současný pohled na problematiku vzniku podstávkových domů vychází z úvahy, že příčiny pro vznik podstávky mohly být mnohem jednodušší, než se na první pohled zdá. Máme na mysli regiony s nedostatkem vhodného dřeva, které bylo možné použít pro stavbu domů. V nich se uplatnilo hrázdění, které po spojení s roubenou technikou vyústilo ve vznik podstávky, která odlehčovala těžké hrázděné stěny.³²²

Podle našeho názoru není možné se jednoznačně přiklonit pouze k jedné teorii, jelikož důvodů pro vznik podstávky muselo být nepochybně více, je ovšem otázkou, který z nich převažoval. V této kapitole jsme si ukázali, že ačkoliv existuje mnoho teorií, které se snaží vysvětlit, jaké byly důvody vzniku podstávky, žádnou z nich nemůžeme označit za dominantní. Jak se totiž ukazuje, většinu z nich není možné aplikovat v obecné rovině na všechny oblasti s výskytem podstávkového

³¹⁸ Např. Konvalinková 2010, 33.

³¹⁹ Pešta 2009, 11.

³²⁰ Orgas 2007, 39.

³²¹ O tom více Konvalinková 2010, 34.

³²² Konvalinková 2010, 31.

domu. O problematice počátku podstávkových domů je lépe přemýšlet jako o souboru událostí, popřípadě působení několika různých vlivů, které vyústily ve vznik a oblibu domu této konstrukce.

14 Etnografie české a německé lidové kultury v severních Čechách

Problematickou etnologickou otázkou hranice rozšíření české a německé lidové architektury se zabývalo již mnoho badatelů. Pravděpodobně nejvíce se tomuto tématu věnoval v minulém století B. Schier.³²³ Při čtení jeho prací docházíme k závěru, že se velice snažil dokázat důležitost německého lidového stavitelství a že tato snaha vedla často k subjektivnímu hledání odpovědí na tuto otázku vlivů německé a české lidové architektury. Na to v minulosti už upozornil např. J. Vařeka, který píše o Schierovu ovlivnění nacionálními přáními, které ho odvedly od hledání vědecké pravdy.³²⁴ Podle J. Vařeky to nebyla tvůrčí schopnost jednoho etnika, které dalo vzniknout domovým formám, ale zastává názor, že domy, které dokumentujeme, jsou výsledkem dlouholeté spolupráce více etnik hledajících vhodná stavební řešení v různých oblastech.³²⁵ S tímto tvrzením souhlasíme, nedostatek stavebního dřeva měl nepochybně vliv na charakter zástavby v severních Čechách. K tomu je nutné ale ještě přičíst vliv německého stavitelství a kultury, které na naše území pronikala Polska a Německa.

V minulosti byl poměrně dobře rozpoznán vznik a vývoj jednoho etnografického regionu (Ústí nad Labem – Teplice – Duchcov – Most – Ervěnice) v Severních Čechách.³²⁶ Bylo zjištěno, že zaměření na průmysl vedlo v důsledku ke sjednocení kultury českých a německých dělníků v této oblasti.³²⁷ Z výsledků námi provedených terénních průzkumů jasně vyplývá, že toto nelze tvrdit v případě podrobněji zkoumané oblasti Liberecka a Frýdlantska, alespoň pokud hovoříme o památkách lidového stavitelství. Na Českosaské hranici nepochybně docházelo někdy i k nevědomému šíření různých obyčejů³²⁸, stejně jako docházelo k aktivním kontaktům německého a českého lidu. Velmi blízké kontakty těchto dvou kultur jsme blíže pozorovali a dokumentovali v Jablonném v Podještědí, kde si můžeme dodnes prohlédnout některé domy, které vykazují užití roubené a zároveň hrázděné stavební tradice. Přítomnost stavebních prvků typických pro Sasko (např. vikýře ve tvaru štiky) na roubených stavbách dokazují, že mohlo docházet k nějakému sjednocení české a

³²³ Např. Schier 1929, 82–97.

³²⁴ Vařeka 1972, 220.

³²⁵ Vařeka 1972, 221.

³²⁶ Vařeka 1970, 195.

³²⁷ Vařeka 1970, 192.

³²⁸ Vařeka 1994, 179.

německé stavební tradice, ale nejednalo se o obvyklé případy. Přestože jsou takové případy zajímavé a zasloužili by si více pozornosti, tak se v tomto konkrétním případě jedná pouze o malou část studované oblasti. J. Vařeka a J. V. Scheybal se pokusili o vytvoření národnostní hranice v severních Čechách.³²⁹ Z jimi vytvořené mapy můžeme jasně vyčíst, že národnostní hranice probíhala v jednom svém úseku v okolí Jablonného v Podještědí, což potvrzuje naši domněnku o tom, že Němci a Češi spolu dokázali žít v určité harmonii, aniž by docházelo ke konfliktům. Máme např. doklady o spolupráci českých a německých zedníků a kameníků³³⁰. Kontakt české a německé kultury nebýval ale pouze čistě profesní a často se němečtí řemeslníci přiženily do živností na Turnovsku a čeští učitelé působili v německých obcích.³³¹ O situaci na Československu nás informuje K. Žádník, který píše o dobrých vztazích a znalosti obou jazyků, díky nimž nedošlo k žádnému národnostnímu boji.³³² Z uvedených příkladů je jasné, že Češi a Němci vedle sebe dokázali žít a vzájemně se respektovat a tolerovat, aniž by docházelo k ostrým střetům.

Takový stav ale nebyl všude stejný a bezproblémové soužití obou etnik netrvalo věčně. Od počátku 19. století se začaly objevovat první neshody, které se ještě více vyhrotily v období před druhou světovou válkou.³³³ Je nutné ale upozornit, že ne všichni němečtí obyvatelé se nechali strhnout nacistickou propagandou a nacizmu³³⁴. Např. v jedné okrajové části Liberce³³⁵ jsme zdokumentovali případ německé rodiny³³⁶, která zde dlouhodobě bydlela a nejednalo se tak o nově nastěhované německé obyvatele.³³⁷ To potvrdila i pamětnice žijící v protějším domě, která nám poskytla informace o německé rodině, která zde žila před válkou a se kterou se znala.³³⁸ Jednalo se o bezproblémové sousedy, kteří nikdy neměli žádné problémy s českými rodinami v okolí. Německá rodina žila v přízemním zděném domě tzv. chlívniho typu, se seníkem a malou obytnou prostorou v podkroví. Po vypuknutí druhé světové války a následného zabrání Československa „Třetí říší“ byl

³²⁹ Vařeka – Scheybal 1976, 5.

³³⁰ Scheybal – Scheybalová 2006, 61.

³³¹ Scheybal – Scheybalová 2006, 65.

³³² Konvalinková 2010, 16.

³³³ Konvalinková 2010, 17.

³³⁴ Scheybal – Scheybalová 1985, 27–28.

³³⁵ I dnes je oblast klasifikována jako bydlení venkovského typu.

³³⁶ Dům čp. 118 v Liberci 25.

³³⁷ Šilhánek 2014, nestr.

³³⁸ Havelková 2014.

německý majitel nemovitosti povolán Wehrmachtem na ruskou frontu, kde také zemřel.³³⁹ Při stavebních pracích prováděných současným majitelem domu byla objevena zazděná tajná skryš v jedné ze zdí, kde se nacházely osobní věci výše zmíněné německé rodiny.³⁴⁰ Na základě tohoto zjištění a výpovědi pamětnice z protějšího domu předpokládáme, že můžeme tuto rodinu považovat za jeden z mnoha příkladů bezproblémového soužití německého a českého obyvatelstva i během trvání druhé světové války.

V době před druhou světovou válkou byly severní Čechy vesměs německé. Sčítání lidu z roku 1930 ukazuje, že v pohraničí mělo jasnou převahu německé obyvatelstvo, stejně tomu bylo např. i na Českodubsku, kde bylo velice silné zastoupení Němců – v Zábrdí bylo v roce 1930 pouze 25 Čechů z celkového počtu 205 obyvatel.³⁴¹ Tento stav změnila zejména dvě události. První z nich byl konec druhé světové války a nucený odsun Němců z Československa.³⁴² Po vysídlení následovalo opětovné osidlování domů a objektů dříve patřících Němcům nově příchozími lidmi z okolních zemí – např. Slovensko, Rumunsko.³⁴³ Nesmíme však zapomínat na období ruské okupace, které začalo po druhé světové válce. Během něho došlo k velké změně podoby krajiny, stejně jako k rekonstrukcím bývalých domů německých obyvatel.

Etnografickou hranici jsme blíže studovali na Liberecku a v jeho okolí. Zjistili jsme, že hranice rozšíření hrázděné architektury není etnografickou hranicí. Němci se koncentrovali na Frýdlantsku, v blízkosti Liberce, Jablonného v Podještědí, u Českého Dubu a v okolí Turnova. Nesnažíme se o vytvoření přesně definované hranice, jelikož jsme přesvědčeni, že tato hranice byla neustále v pohybu a myslíme si, že toto je úkol spíše hodný zkušených badatelů z řad kulturních antropologů. Možnou podobu bývalé etnografické hranice zachytil v roce 1974 J. Vařeka a J. V. Scheybal a ta odpovídá i naší představě o rozsahu německé kultury v sledovaném území severních Čech.

Na základě výše zmíněných příkladů docházíme k přesvědčení, že dlouhodobý vývoj severních Čech měl pozitivní dopad na soužití německé a české

³³⁹ Šilhánek 2014, nestr.

³⁴⁰ Šilhánek 2014, nestr.

³⁴¹ Pešta 2011, 377.

³⁴² Podrobněji Arburg – Staněk 2011, 94–137.

³⁴³ Např. Konvalinková 2010, 17.

kultury na Liberecku. Obě etnika spolu dokázala nejen žít, ale i si vzájemně pomáhat a respektovat se.

15 Archeologizace vesnických domů

V průběhu terénních průzkumů jsme u dokumentovaných objektů nejednou narazili na mnoho staveb, které byly „postiženy“ rekonstrukcemi různých rozměrů, řadu dlouhodobě neudržovaných objektů, ale i na polorozpadlé a někdy i zbořené domy, u nichž začíná rapidním tempem narůstat míra entropie, protože se v některých případech jedná o dříve nedokumentované objekty. A to nás přivedlo k myšlence, že bychom měli blíže studovat proces archeologizace památek lidového stavitelství. V této kapitole shrneme naše poznatky získané v terénu. Přiblížíme základní model archeologizace nejen lidových památek a na příkladech si ukážeme nejčastější druhy archeologizace, na které můžeme narazit.

S transformacemi se setkáváme dennodenně a ani si jich nevšímáme, protože nám přijdou běžné a nic neobvyklého na nich nevidíme. To stejné platí i v případě staveb a teď nemáme na mysli jen stovky let staré objekty, ale i novostavby. Na každou stavbu totiž už počátku její výstavby působí transformační procesy.

Základní dělení transformací³⁴⁴ (predepoziční – zániková – postdepoziční) je založeno na tom, v jakém životním cyklu se artefakty nacházejí. Toto dělení, byť v pozměněné podobě, se dá aplikovat i na stavby. Vycházíme z předpokladu, že objekty za dobu své existence procházejí několika fázemi.

Pokud přeskočíme etapu plánování a výstavby, pak prvním stupněm transformace objektu je dokončení stavby – novostavba. Od této chvíle začíná na stavbu působit množství rozdílných transformací (prostorové a formální). Zejména u dříve postavených domů, ale někdy i u novostaveb jsme svědky poměrně běžné prostorové transformace – tzv. „sedání“ domu, což je zapříčiněno špatnými základy na nestabilní půdě. To se nejčastěji projevuje praskáním zdí – malé praskliny v omítce až velké trhliny ve stěnách.

Formální transformace dělíme podle toho, kdo je hlavním činitelem. Mezi přírodní síly řadíme působení počasí a různé pohromy, jako jsou např. povodně. Liberecko a jeho okolí stále ještě pamatuje ničivé povodně z roku 2010 a jejich následky. Mnoho domů bylo poničeno a nemalé množství jich muselo být z důvodu statických poruch zbořeno. To je příklad domu čp. 36 ve Vísce. Roubený dům s hrázděným patrem

³⁴⁴ Neustupný 2007, 51–54.

z počátku 18. století³⁴⁵ stál v místech, kam se rozlila řeka Smědá.³⁴⁶ Dům byl zalit přibližně do poloviny přízemí. Síla řeky se opřela do roubené části v přízemí, čímž došlo k vychýlení domu ze své osy a nenávratnému narušení statiky domu.³⁴⁷

Vedle přírodních sil vydělujeme ještě jednu kategorii, působení člověka. Ten je hlavním důvodem, proč vznikají transformační procesy. Už od počátku výstavby objektu ho začíná člověk v různé míře využívat a během této fáze dochází k postupné degradaci objektu, a tedy i k formálním transformačním procesům. Během samotného užívání³⁴⁸ dochází k neustálému opotřebení. Všechny objekty začnou po určitém čase degradovat, a tak je nutné přistoupit k jejich přestavbě, což je druhý stupeň transformace – rekonstrukce. Jakýkoliv zásah do objektu bereme jako zánikový, protože nenávratně mění původní podobu objektu. Máme na mysli zejména výměny některých částí za nové (např. oprava podstávkové konstrukce, apod.), přístavbu nových nebo naopak zbourání stávajících prostor, ale i nové nátěry stěn a další.

Během dokumentování domů v terénu jsme se setkali se třemi případy. Nejlepším případem jsou šetrné rekonstrukce prováděné s citem, vhodně zvolenými materiály a snahou o zachování původního charakteru stavby. Takový dům si můžeme prohlédnout v Raspenavě čp. 25. Podstávkový dům z druhé poloviny 18. století s hrázděným patrem zakoupil pan M. Baco a svépomocí provádí postupnou rekonstrukci celého objektu. Bylo nám řečeno, že rekonstrukce objektu je nákladná nejen finančně, ale především časově, jelikož většinu prací provádí pan Baco sám se svou ženou ve svém volném čase.³⁴⁹ Z částečně rozpadlého objektu se mu podařilo během několika let vytvořit krásný podstávkový dům (obr. 46), který je ukázkovým příkladem, jak by měly probíhat šetrné rekonstrukce. Tento názor bohužel nesdílí velký počet majitelů památek lidového stavitelství, a tak jsme svědky i nešetrných rekonstrukcí (např. Petrašovice čp. 3), které původním stavbám spíše ubližují. Roubené části bývají nesmyslně vyzdívány, podstávkové konstrukce odstraňovány a místo toho se na objektech objevují rušivé prvky, které se do okolního prostředí

³⁴⁵ Šternová 2010b, 72.

³⁴⁶ Šternová 2010b, 74.

³⁴⁷ Šternová 2010b, 74.

³⁴⁸ Stupeň degradace objektu závisí na míře intenzity užívání. K degradaci dochází ale i v případě, že není objekt využíván.

³⁴⁹ Baco 2014.

nehodí. Zakázat podobné akce nemůžeme, ale je smutné dokumentovat lidové domy, které byly kompletně zrekonstruovány, přestože to někdy ani nebylo potřeba. Můžeme jen doufat, že se tento trend v budoucnu změní. Posledním případem, se kterým jsme se setkávali, jsou dlouhodobě neudržované objekty. U roubených domů se jedná především o chybějící omaz roubených stěn (např. Havlovice ev. č. 2). V případě hrázděných objektů pozorujeme zejména opadané výplně hrázděných stěn (obr. 47). Společným problémem všech domů jsou ale střechy. Špatný stav střechy může vést k jejímu zborcení, čímž dojde k odhalení vnitřních prostor a objekt je tak ještě více vystaven působení přírodních formačních procesů.³⁵⁰ U odhalených kamenných a cihlových zdí se nejčastěji setkáváme s působením větru, mrazu a vlhkosti. To akceleruje erozní procesy. V případě roubených objektů je situace odlišná. Pokud nedojde k zániku celého objektu, ale např. jen k destrukci střechy z důvodu požáru, která není následně opravena, zůstávají odhalené roubené stěny v poměrně zachovalém stavu (obr. 48).

Z toho vyplývá, že nelze předpokládat, že některý objekt je nedotknutý transformačními procesy. Můžeme tvrdit, že míra působení takových procesů je nižší než u jiných objektů, ale vždy je přítomna. Vrátime-li se zpět k jednotlivým stupňům transformací objektů, tak po skončení jakékoliv rekonstrukce nastává ihned třetí stupeň, který můžeme charakterizovat, jako objekt po přestavbě. Je nutné zmínit, že stavba po rekonstrukci se už nikdy nemůže vrátit do prvního stupně. Po ukončení druhého stupně se vždy automaticky vrací zpět do třetího stupně. To se děje za předpokladu, že objekt z nějakého důvodu nezanikne. Samotný zánik je čtvrtým stupněm transformace, následně nastává už jen postdepoziční transformace.

³⁵⁰ Schiffer 1987, 221.

16 Tradiční stavitelství a jeho odraz v současném stavebním prostředí

Stále častěji narážíme v krajině na novostavby, které přebírají některé stavební prvky známé z dokumentovaných památek lidového stavitelství minulých století. Zvyšující se obliba vesnického typu bydlení v posledních dvou desetiletích naznačuje, že jsme svědky snahy po dosažení bydlení v klidnějších lokalitách na vesnicích a v menších městech mimo rušná velkoměsta.

Na obou stranách Ještědsko-kozákovského hřbetu jsme při práci v terénu identifikovali nejednu novodobou roubenou stavbu. Přestože jsou roubené stavby v 21. století stavěny s použitím moderních technik a materiálů, nalezneme na nich architektonické prvky, které odkazují na staré roubené stavby. Ukázkou takového roubeného přízemního domu můžeme vidět v Bohdánkově čp. 36 (obr. 49). Nárožní spoje nejsou přeplátované na zámek, ale starším způsobem na rybinu (obr. 50). Stejně tak lomenice ve štítu domu přiznává využití půdního prostoru a je zdobena. Nejčastěji jsou roubené stavby zakládány buď na kamennou podezdívku podle tradičního způsobu, nebo na betonovou desku. Setkat se můžeme i s podstávkovými domy, které jsou napůl roubené a napůl zděné. Takový dům je k vidění např. v Kojecku. Patrový dům čp. 52 (obr. 51) je krásným příkladem toho, jak je možné i v současné době postavit podstávkový dům s roubenou „světnicí“ v přízemí a roubenou částí nad ní v patře. Okolo roubené části obíhá podstávka, která vynáší stěny patra, a jedná se tak o podstávku funkční, a nikoli jen o „zkrášlující“ prvek. Dům je postaven v duchu patrových lidových domů 18. a 19. století a nesnaží se vypadat moderně, proto je ukázkovým příkladem, jak by měly být stavby na venkově stavěny. V zástavbě starších roubených domů tento dům nijak nevyčnívá nad ostatní a to je podle nás velice důležité. To ovšem nemůžeme říct o mnoha dalších stavbách, jejichž majitelé společně se stavebníky se nesnaží o zachování klasické vesnické zástavby, a proto v některých vesnicích nalezneme architektonicky nevkusné a až rušivé objekty. Také na starších rekonstruovaných objektech se setkáváme ve štítech domů s lomenicemi různých tvarů a to i u domů, které nebyly nikdy roubené a leží v městském prostředí. To vše nasvědčuje tomu, že lidé se začínají vracet k tradici lidového stavitelství a v budoucnu bude takových staveb nepochybně stále přibývat. Otázkou ovšem zůstává, jaký bude osud starých roubených a hrázděných objektů, jejichž majiteli jsou často staří lidé. Ti tu nebudou věčně, aby domy udržovali.

17 Závěr

V předkládané práci bylo naším hlavním cílem provést revizi stavu poznání lidového stavitelství v severních Čechách a shrnout vývoj severočeského tradičního domu, který je jedním z charakteristických znaků této oblasti. Během terénních průzkumů jsme zjistili, že se v publikacích zabývajících se tradičním stavitelstvím severních Čech vyskytuje mnoho nepřesností a často opakovaných omylů. Ty jsou bohužel v literatuře a mezi některými badateli již natolik zakořeněné, že se objevují prakticky stále ve stejné formě bez známek snahy o kritické posouzení pravdivosti těchto tvrzení.

Vyvrátili jsme např. teorii J. Vařeky a J. V. Scheybala. Ti předpokládali, že došlo k doznívání podstávkové konstrukce, která byla pevně spjata s patrem domu, přibližně na počátku 18. století. Nejednou jsme v terénu narazili na mladší domy se stejným konstrukčním řešením. Nejmladší z nich z poloviny 19. století se nám podařilo objevit v Dětrichově čp. 67.

Na základě dokumentovaných domů jsme byli schopni od 18. století sledovat hranici rozšíření roubených a hrázděných tradičních domů. Zpřesnili jsme dříve navržené hranice, a v okolí Jablonného v Podještědí jsme si všimli, a jako první dokumentovali, že u některých domů docházelo k míšení české a německé stavební tradice, což je pro oblast Liberecka výjimečný případ, kterému nebyla doposud věnována pozornost. Kromě toho se nám podařilo zdokumentovat jedny z prvních hrázděných domů na počátku 18. století na Frýdlantsku a Liberecku. Zjistili jsme, odkud se do této oblasti začala prvotně šířit německá stavební tradice hrázděného domu.

S podstávkovými domy také souvisí příčiny vzniku podstávkové konstrukce. My jsme se zaměřili na známé teorie, založené na různých předpokladech a otestovali je na příkladu Liberecka a jeho okolí. Některé teorie jsme jednoznačně odmítli, u jiných jsme zaujali spíše neutrální postoj. Došli jsme k závěru, že většina známých teorií je aplikovatelná pouze pro některé regiony, které splňují podmínky těchto teorií. V současné době začíná převládat názor, že vznik podstávkové konstrukce souvisí s nedostatkem stavebního dřeva. My jsme se přiklonili k názoru, že důvodů pro vznik podstávkové konstrukce muselo být více, ale otázkou i nadále zůstává, který z nich převládal.

V severních Čechách byli v dřívějších dobách početně zastoupeni Němci, kteří žili vedle Čechů, a nás zajímalo, jaké byly vztahy mezi oběma etniky. Víme, že zejména od počátku 19. století začalo docházet k problémům soužití Čechů a Němců. To vyvrcholilo před druhou světovou válkou a během ní. Nám se ale podařilo zjistit, že až tak vyhrocené vztahy mezi oběma etniky všude nepanovaly. Zejména na Liberecku jsme zdokumentovali případy německých a českých rodin, které vedle sebe dokázaly bezproblémově žít i v období druhé světové války. Před válkou máme početné zprávy o tom, že Němci a Češi měli mezi sebou aktivní kontakty, respektovali se a dokázali si pomáhat. Zdá se, že dlouhodobý vývoj severních Čech měl příznivý vliv na soužití české a německé kultury na venkově, který přetrval a byl na některých místech udržován i během neklidných časů.

Na památky lidového stavitelství a nejen na ně působí transformační procesy a proto jsme se rozhodli studovat archeologizaci a stav zachování objektů. Zabývali jsme se jednotlivými stupni transformačních procesů, které působí na sledované domy. Na ukázkách konkrétních roubených a hrázděných objektů jsme představili nejčastější formy degradace vnějších stěn a zdí. Současně s tím jsme se zabývali také problematikou mladších nešetrných rekonstrukcí a představili jsme náš návrh základního modelu archeologizace objektů.

V terénu jsme měli možnost vidět domy postavené v tomto století po vzorech památek lidového stavitelství. Proto jsme vybrali několik konkrétních objektů, na kterých jsme demonstrovali, v jaké formě a v jaké míře přežívá lidové stavitelství v 21. století.

Výstupem databáze je kromě textového elaborátu také obsáhlá databáze dokumentovaných objektů lidového stavitelství z Libereckého kraje.

Výsledky této práce shledáváme pozitivními, jelikož se nám podařilo provést revizi vývoje tradičního severočeského domu, zejména na Liberecku a v jeho okolí. Kromě toho se nám podařilo upozornit na některé doposud neznámé skutečnosti a nastínit některá témata vhodná ke zpracování. Z toho vyplývá, že mnoho témat zůstalo i nadále nedořešeno a proto doufáme, že se alespoň k některým z nich v budoucnu vrátíme.

18 Summary

Main goal of presented thesis is to summarize development of North Bohemian traditional house from 15. to 20. century. By that we mean the Upper Lusatian house (or should we say Umgebindehaus to be exact), which can be found in Poland and Germany as well. Our focus was not only to describe its development, but also to clarify some incorrect statements, which are still present in a literature.

We were able to track expansion of timbered and half-timbered houses, so we could create borderline. In one case we studied close relations between timbered and half-timbered houses in Jablonné v Podještědí. We assume, that this locality is great example of how Czech a German culture blended together and created atypical type of house.

Characteristic feature of the Upper Lusatian house is a wooden support system. We tried to find out, what was origin of this type of structure. Many theories were rejected with reasons why and we suggested what might be the reason of creation of a wooden support system.

Ethnographic question is also very important to understand how both of cultures lived next to each other. General view on coexistence of Czech and German culture is overall not so good (mainly because of rising tension between both cultures from early 19. century, which escalated before Second world war), however we found out, that not all people were like this. We documented some examples of such a behavior.

We also describe main formation processes, which we documented during our fieldwork and showed some examples. Same goes with trends in traditional housing of nowadays. In attached file can be found database of documented houses.

19 Použitá literatura

- Anderle, J. 2015:** Email ze dne 15. 3. 2015.
- Anderle, J. – Ježek, M. – Zavřel, J. 2000:** Průzkum selské usedlosti čp. 2 v Sakách na Slánsku, Průzkumy památek 7, 43–67.
- Anděl, R. - Technik, S. 1991:** Český Dub. Ústí nad Labem.
- Arburg, A. – Staněk, T. 2011:** Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Středokluky.
- Baco, M. 2014:** Ústní sdělení ze dne 12. 8. 2014.
- Baláš, E. 1965:** Památky lidové architektury. In: J. Purš (ed.), Atlas československých dějin. Praha, kapitola 27c.
- Belisová, N. – Patzelz, Z. – Sojka, V. 2006:** Lidové památky Českého Švýcarska. Krásná Lípa.
- Benč, B. a kol. 2011:** Lidová architektura na území MAS Brána do Českého Ráje. Libuň.
- Bernardová, A. 2012:** Hrázděná podstávková architektura ve Višňové, bakalářská diplomová práce uložena v archivu FF MU.
- Bernert, K. 1988:** Umgebinderhäuser. Berlin.
- Brouček, S. – Pargač, J. – Sochorová, L. – Štěpánová, I. 1996:** Mýtus českého národa, aneb Národopisná výstava československá 1985. Praha.
- David, P. – Soukup, V. 2000:** 555 památek lidové architektury České republiky. Praha.
- Dejmek, B. 1972:** Lidová architektura na Bělsku. In: J. Matějová (ed.), Vlast: sborník společenskovedných prací. Roztoky, 94–141.
- Deutschmann, E. 1959:** Lausitzer Holzbaukunst: unter besonderer Würdigung des sorbischen Anteils. Bautzen.
- Dostál, P. 1990:** Kryštofovo Údolí, stavebně historický průzkum a návrh památkové rezervace.
- Edel, T. 1992:** Zaniklé dymné jizby severovýchodních Čech ve světle nových archivních pramenů. In: J. Škabrada (ed.), Vesnický dům v 16. a 17. století. Praha.
- Hartmanová, O. 2005:** Budní hospodářství v Krkonoších z pohledu archeologie, Památky archeologické XCVI, 165–204.

- Havelková, M. 2014:** Ústní sdělení ze dne 32. 1. 2014.
- Holcnerová, P. 2007:** Národopisná výstava československá v Praze 1895, diplomová práce uložená v archivu ÚAM FF MU.
- Hynek, A. 1981:** Hynkův Průvodce po Praze a po zemské jubilejní výstavě v roce 1981. Praha.
- Chotek, K. 1936:** Formové varianty vesnických sídel, In: J. Horák – K. Chotek – J. Matiegka (eds.), Československá vlastivěda II, Národopis. Praha, 182–206.
- Jakouběová, V. 2008:** Český ráj: Dlaskův statek v Dolánkách u Turnova, Krkonoše Jizerské hory 9/2008, 38–39.
- Jakouběová, V. 2010:** Krajinou domova. Turnov.
- Jurkovič, D. 1895:** Oravská chalupa. In: J. Kafka (ed.), Hlavní katalog a průvodce (Národopisné výstavy československé v Praze). Praha, 117–118.
- Kárníková, L. 1965:** Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914. Praha.
- Kesner, T. – Brož, R. – Růžičková, A. – Roubalová, M. 2010:** Kulturní památky Turnovska. Semily.
- Kolka, M. – Konvalinková, T. – Ouhřabka, M. 2013:** Plošný průzkum vesnických sídel a lidové architektury. Metodika a aktuální příklady z území Libereckého kraje, Fontes Nissae XIV, č. 2, 50–69.
- Konvalinková, T. 2010:** Podstávkové domy v severních Čechách, diplomová práce uložená v archivu FF UK.
- Konvalinková, T. 2014:** Příšovice čp. 23. In: P. Šternová (ed.), Soupis nemovitých kulturních památek v Libereckém kraji: okres Liberec. Lu–Ž. Liberec, 88.
- Konvalinková, T. – Šonská, Z. 2014:** Vlčetín čp. 17. In: P. Šternová (ed.), Soupis nemovitých kulturních památek v Libereckém kraji: okres Liberec. Lu–Ž. Liberec, 189–190.
- Křížek, J. 2009:** Osudy domu česko-německého porozumění v Jablonci – Rýnovicích. In: NPÚ (ed.) Vesnický dům s podstávkovou konstrukcí a jeho regionální varianty. Praha, 29–30.
- Liberecký kraj a kol. 2014:** Dny lidové architektury Libereckého kraje 14. – 20 července 2014, brožura.
- Louda, J. 2011:** Horní Štěpánice čp. 3, Krkonoše Jizerské hory 11/2011, 51.

- Luštická, H. 2007:** Zanikající roubené statky středního Pojizeří a jejich střechy. In: NPÚ (ed.), Střechy a střešní krajina. Praha, 13–15.
- Mácel, O. 1954:** Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě I. Brno.
- Mejzrová, J. 2008:** Lidová architektura v Liberci, Ročenka liberecké architektury 04/2008, 23–28.
- Melantrich, A. S. 1941:** Paměti sedláka Josefa Dlaska. Praha.
- Mencl, V. 1980:** Lidová architektura v Československu. Praha.
- Menclová, D. 1952:** Drábské světničky, Zprávy památkové péče 11–12, 191–206.
- Mikšíček, P. 2006:** Staré Sudety: ohlédnutí po reáliích a životě. In: Antikomplex a kol. (eds.), Proměny sudetské krajiny, 44–59. Český Les.
- Neustupný, E. 2007:** Metoda archeologie. Plzeň.
- Nevrlý, M. 2005:** Kryštofovo Údolí putování časem a krajinou. Liberec.
- Orgas, S. 2007:** Theorien zur Entstehungsgeschichte des Umgebendehaus. In: J. Cieslak a kol. (eds.), Umgebende: eine einzigartige Bauweise im Dreiländereck Deutschland – Polen – Tschechien. Königstein im Taunus, 38–40.
- Ouhřabka, M. 2013:** Soubor torz tří domů čp. 268/I. In: P. Šternová (ed.), Soupis nemovitých kulturních památek. Město Liberec. Liberec, 21.
- Ouhřabka, M. 2014:** Višňová čp. 5. In: P. Šternová (ed.), Soupis nemovitých kulturních památek v Libereckém kraji: okres Liberec. Lu–Ž. Liberec, 178.
- Pešta, J. 2009:** Podpůrné rámové konstrukce v lidové architektuře, In: NPÚ (ed.) Vesnický dům s podstávkovou konstrukcí a jeho regionální varianty. Praha, 4–13.
- Pešta, J. 2011:** Encyklopedie českých vesnic, sv. 5 – Liberecký kraj. Praha.
- Pešta, J. 2014:** Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel. Praha.
- Poche, E. 1977:** Umělecké památky Čech 1 A/J. Praha.
- Prostředník, J. – Šída, P. 2009:** Záchranný archeologický výzkum pozdně středověké usedlosti s vodním dílem ve Všeni u Turnova. In: J. Křížek - O. Křížková (eds.), Památky libereckého kraje. Sborník Národního památkového ústavu, územní odborné pracoviště v Liberci pro rok 2009. Liberec, 147–158.
- Purš, J. a kol. 1965:** Atlas československých dějin. Praha.

- Scheybal, J. V. – Scheybalová, J. 1985:** Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Ústí nad Labem.
- Scheybalová, J. – Scheybal, J. V. – Jakoubě, B. 1995:** Kraj kolem Jizery. Jablonec nad Nisou.
- Scheybal, J. V. – Scheybalová, J. 2006:** Lidová architektura severních Čech. Liberec.
- Schier, B. 1929:** Deutsch-slawische Kulturüberschichtungen am Bauernhaus der Sudeten- und Karpathenländer. In: F. Liewehr – F. Spina (eds.), Slavistische Studien: Franz Spina zum 60. Geburtstag von seine Schülern. Reichenberg, 82–97.
- Schiffer, M. B. 1987:** Formation processes of the archaeological record. Salt Lake City.
- Stará, M. 2008:** Po archeologických stopách prvních skláren v Jizerských horách. In: O. Palata – L. Lacina (eds.), Sborník Severočeského muzea. Historia 15. Liberec, 55–62.
- Stránská, D. 1935:** O soupis a atlas lidových staveb v Československu. In: J. Horák – J. Polívka (eds.), Národopisný věstník československý 27–28. Praha, 85–98.
- Šafář, O. 1995:** Pohled na Náchod ze 16. století. In: L. Baštecká (ed.), Stopami dějin Náchodska 1. Sborník Státního okresního archivu Náchod. Náchod, 107–116.
- Šanda, J. 1947:** Česká vesnice. Praha.
- Šilhánek, T. 2014:** Průzkum rodinného domu čp. 118 a přilehlých hospodářských objektů v Liberci, seminární práce na KAR ZČU.
- Šimáček, F. 1894:** Jubilejní výstava zemská Království českého v Praze 1891. Praha.
- Škabrada, J. 1974:** Roubená valená klenba ve vývoji středověkých obytných staveb, Acta Polytechnica – Práce ČVUT v Praze, svazek 1, 55–67.
- Škabrada, J. 1991:** Roubená klenba. In: J. Škabrada – M. Radová-Štiková (eds.), Příspěvky k poznání středověkého stavitelství. Praha, 23–98.
- Škabrada, J. 1999:** Lidové stavby. Praha.
- Škabrada, J. 2003:** Konstrukce historických staveb. Praha.
- Škabrada, J. – Ebel, M. 1994:** Kryštofovo Údolí čp. 15, stavebně historický průzkum domu a usedlosti.

- Škabrada, J. – Ebel, M. 2014:** Chalupy v Čechách na historických stavebních plánech 1. Praha.
- Šolc, J. – Scheybal, J. V. 1961:** Lidové stavby v Pojizeří. Liberec.
- Šolc, J. 1976:** Pojizeří. Ústí nad Labem.
- Šolcová, L. – Coganová, V. 1983:** Lidová architektura Pojizeří a Krkonoš. Trutnov.
- Šternová, P. 2010a:** Soupis nemovitých kulturních památek v Libereckém kraji: okres Liberec. A–Le. Liberec.
- Šternová, P. 2010b:** Historie domu čp. 36 v obci Víška, Ročenka liberecké architektury VI/2010, 72–75.
- Šternová, P. 2013:** Soupis nemovitých kulturních památek. Město Liberec. Liberec.
- Šternová, P. 2014:** Soupis nemovitých kulturních památek v Libereckém kraji: okres Liberec. Lu–Ž. Liberec.
- Štěpánek, L. 1975:** Typologie lidového domu zemědělského v Čechách. In: V. Šmelhaus – L. Loudil (eds.), Vědecké práce zemědělského muzea 15. Praha, 117–162.
- Štěpánek, L. 1991:** Podpěry a podstávky lidového domu, Český lid 78, č. 2, 119–122.
- Štěpánová, I. 1996:** Kalendárium Národopisné výstavy. In: S. Brouček – J. Pargač – L. Sochorová – I. Štěpánová (eds.), Mýtus českého národa, aneb Národopisná výstava československá 1985. Praha, 31–81.
- Svátek, J. 1898:** Dějiny panování císařovny Marie Terezie I–II. Praha.
- Technik, S. 2004:** Větrná ulička a valdštejské domky. In: R. Karpaš (ed.), Kniha o Liberci. Liberec, 41.
- Technik, A. 2009:** Lidové stavby v Podještědí na Českodubsku. Liberec.
- Trkovská, V. 1963:** Iluminace v rukopisech 11. – 17. století jako národopisné prameny, Český lid 50, č. 5, 257–269.
- Umgebndeland 2013:** Den otevřeného podstávkového domu 26. květem 2013, brožura.
- Umgebndeland 2014:** Den otevřeného podstávkového domu 6. července 2014, brožura.

- Vařeka, J. 1971:** Význam Národopisné výstavy československé pro studium lidového stavitelství. In: O. Skalníková – J. Jech (eds.), Lidová tradice: přátelé k 85. narozeninám akademika Jiřího Horáka. Praha, 233–238.
- Vařeka, J. 1972:** Kritika Schierova pojetí vztahu české lidové kultury k německé (se zřetelem k lidovému domu), Český lid 59., č. 4, 219–221.
- Vařeka, J. 1979:** Typy a oblasti lidového domu v Českých zemích, Český lid 66, č. 3, 149–155.
- Vařeka, J. – Scheybal, J. V. 1976:** Hrázděný dům v Čechách a jeho vztah k oblastem patrové lidové architektury, Český lid, roč. 63, č. 1, 4–22.
- Vařeka, J. 1981:** Lidová architektura, interiér a domové zvyky Čech v epoše Národního obrození, Český lid 68, č. 3, 131–144.
- Vařeka, J. – Plessingerová, A. 1982:** Objev vyobrazení českého roubeného domu z konce 15. století, Český lid, roč. 69, č. 4, 210–218.
- Vařeka, J. – Petráňová, L. – Plessingerová, A. 1988:** Mobiliář vesnického domu v Čechách od konce středověku do počátků Národního obrození, Český lid 75, č. 4, 202–211.
- Vařeka, J. 2007a:** Typy a oblasti lidového domu v českých zemích. In: M. Bahenská – J. Woitsch (eds.), Josef Vařeka české etnologii. Praha, 221–238.
- Vařeka, J. 2007b:** Hrázděný dům v Čechách a jeho vztah k oblastem patrové lidové architektury. In: M. Bahenská – J. Woitsch (eds.), Josef Vařeka české etnologii. Praha, 323–364.
- Vařeka, J. - Frolec, V. 2007:** Lidová architektura Encyklopedie. Praha.
- Vařeka, P. 2004:** Archeologie středověkého domu 1. Plzeň.
- Vojtíšek, B. - Vařeka, J. 1999:** Lidová architektura v severních Čechách. Česká Lípa.
- Vojtíšek, B. 2007:** Umgebindehäuser in Nordböhmen. In: In: J. Cieslak a kol. (eds.), Umgebinde: eine einzigartige Bauweise im Dreiländereck Deutschland – Polen – Tschechien. Königstein im Taunus, 128–140.
- Vydra, F. a kol. 1995:** Chrastava – kapitoly z historie města a jeho okolí. Chrastava.
- Waldhauser, J. 2006:** Český ráj očima archeologie. Liberec.

Internetové zdroje

Archiv hlavního města Prahy, Veduty v českých a slovenských archivech vzniklé do roku 1850 [online]. 2015 [16. 11. 2014]. Dostupné z:

<<http://www.veduty.bach.cz/veduty/>>.

Kühn, J. 2015: Velenické údolí – Pusté kostely [online]. 2015 [3. 1. 2015]. Dostupné z: <<http://www.luzicke-hory.cz/mista/index.php?pg=zmveluc/>>.

Místní dědictví, Nová Vás n. P., bývalá kovárna čp. 30 [online]. 2015 [23. 3. 2015].

Dostupné z:

<<http://www.mistnidedictviceskyraj.cz/index.php?page=282&idp=52&lang=cz&task=detail/>>.

Obec Bohatice, Obec Bohatice [online]. 2015 [8. 3. 2015]. Dostupné z:

<<http://www.bohatice.cz/>>.

Občanské sdružení Lunaria, Stavby lidové architektury [online]. 2014 [10. 9. 2014].

Dostupné z: <<http://www.lunaria-jindrichovice.cz/lidova-architektura/>>.

Vávra, T. 2003: Databáze datovaných objektů [online]. 2015 [3. 2. 2015]. Dostupné z:

<<http://www.dendrochronologie.cz/databaze/>>.

Obrazové přílohy

Mapa rozšíření typů tradičního domu (převzato z: Šanda, J. 1947: Česká vesnice, obr. Rozložení krajových typů selského domu. Praha, přebal).

Mapa rozšíření typů tradičního domu (převzato z: Máčel, O. 1954: Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě, obr. Rozložení krajových typů selského domu. Praha, 85).

Výřez z mapy, severní Čechy (převzato z: Baláš, E. 1965: Památky lidové architektury, obr. Památky lidové architektury. In: J. Purš (ed.), Atlas československých dějin. Praha, kap. 27c).

Hrad Žirovnice s roubenou stavbou v popředí (převzato z: Fototéka Ústavu pro teorii a dějiny umění ČSAV).

Pohled na saskou osadu. Ansicht einer sächsichsen Ortschaft mit Umgebende, Sächsisches Saatsarchiv, Hauptstaatsarchiv Dresden, schrank 1, Fach 3, Nr. 7.

Pohled na Großrückerswalde (převzato z: foto archiv opatství v Großrückerswalde).

Pohled na město Chrastava (převzato z: Vydra, F. 1995: Chrastava, obr. Snad nejstarší zobrazení města Chrastavy pochází z roku 1560. Liberec, 22).

Roubená světnice v Muzeu Českého Ráje v Turnově (převzato z: Babická, M. 2014: Muzeum Českého ráje – víc než regionální muzeum [online]. 2015 [17. 12. 2014]. Dostupné z: <<http://www.infoglobe.cz/tip-na-vylet/cr-turnov-muzeum-ceskeho-raje-vic-nez-regionalni-muzeum/>>).

Veduta zobrazující město Náchod (převzato z: Mathlas Gerung, Reisealbum Pfalzgraf Ottheinrichs von seinem Zug nach Krakau 1536/37, Knihovna univerzity ve Würzburgu, odd. rukopisů, sign. Delin 6).

Kryštofovo Údolí čp. 15 (převzato z: osobního foto archiv M. Veselky).

Bohatice čp. 5 – objekt bývalé rychty (převzato z: osobní foto archiv M. Veselky).

Boučkův statek (převzato z: osobní foto archiv P. Hrdličky).

Horní Štěpánice čp. 3 (převzato z: osobní foto archiv K. Antošové)

Horní Štěpánice čp. 3 – detail krčkového zdiva (převzato z: osobní foto archiv K. Antošové).

Hranice rozšíření hrázděných pater na Frýdlantsku a Liberecku (podkladové mapy s laskavým svolením Geoportálu Libereckého kraje převzaty z: <http://geoportal.kraj-lbc.cz/documents/13103/20029/G3_fyzicka_s2165i.jpg/63853f6b-cc1a-423f-a8d7-e4c2c92fc0aa?t=1353797238975/>).

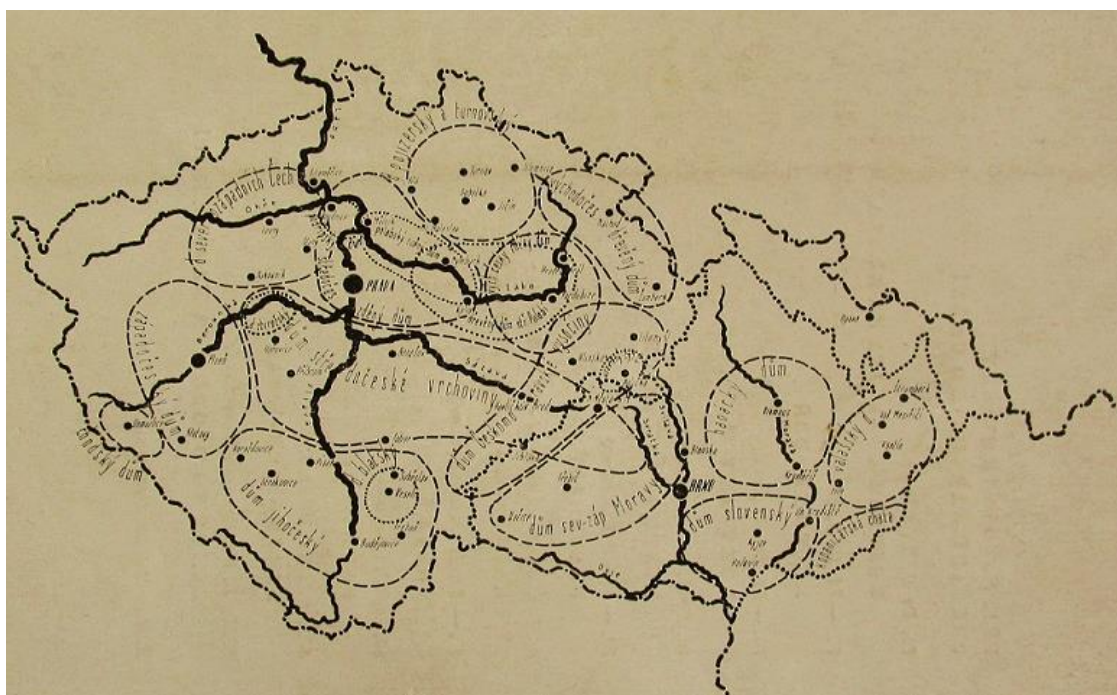
Šetrně zrekonstruovaný podstávkový dům čp. 25 v Raspenavě (převzato z: osobní foto archiv M. Baca).

20 Seznam obrazových příloh

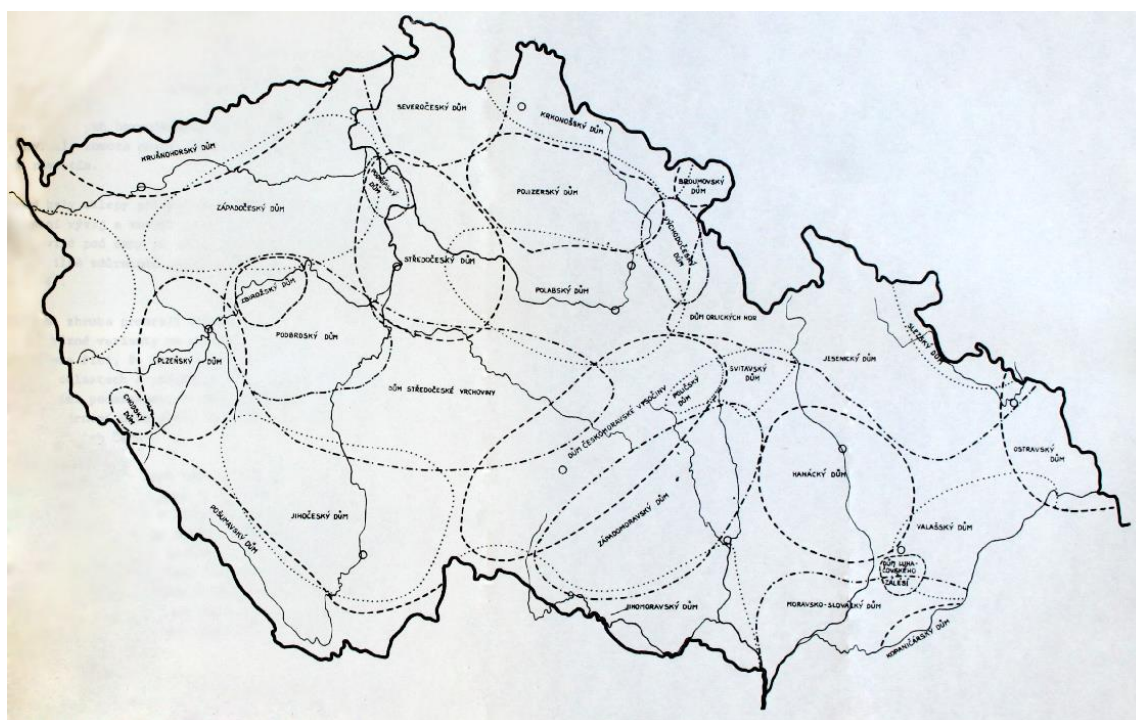
- Obr. 1. J. Šanda (1947) – Mapa rozšíření typů tradičního domu
Obr. 2. O. Máčel (1954) – Mapa rozšíření typů tradičního domu
Obr. 3. E. Baláš (1965) – Výřez z mapy památek lidové architektury
Obr. 4. Hrad Žirovnice s roubenou stavbou v popředí (konec 15. století)
Obr. 5. Pohled na saskou osadu (1501–1507)
Obr. 6. Pohled na Großrückerswalde (1580)
Obr. 7. Pohled na město Chrastava (údajně 1560)
Obr. 8. Roubená světnice v Muzeu Českého ráje v Turnově (18. století)
Obr. 9. Veduta zobrazující město Náchod (1536–1537)
Obr. 10. Renesanční brána – Skalsko u Mšena (polovina 16. století)
Obr. 11. Špýchar v Soběnicích (1589)
Obr. 12. Kryštofovo Údolí čp. 15 (17. – 1. polovina 18. století)
Obr. 13. Višňová čp. 5 (1709)
Obr. 14. Višňová čp. 41 (1. polovina 18. století)
Obr. 15. Jablonné v Podještědí čp. 31 (18. století)
Obr. 16. Jablonné v Podještědí čp. 93 (18. století)
Obr. 17. Dlaskův statek (18. století)
Obr. 18. Rané čp. 13 s asymetrickou střechou (18. století)
Obr. 19. Bohatice čp. 5 – objekt bývalé rychty (17. století)
Obr. 20. Bohatice ev. č. 2. (konec 18. nebo počátek 19. století)
Obr. 21. Svlakové dveře (18. století)
Obr. 22. Štít domů na Liberecku a okolí (1. polovina 18. století)
Obr. 23. Štít domů na Liberecku a okolí (2. polovina 18. století)
Obr. 24. Štít domu čp. 44 v Sobotce (1708)
Obr. 25. Štít domu čp. 75 v Sobotce (1736)
Obr. 26. Štít domu čp. 117 v Sobotce (1738)
Obr. 27. Štít domu čp. 129 v Sobotce (1754)
Obr. 28. Štít domu čp. 267 v Lomnici nad Popelkou (1767)
Obr. 29. Štít domu čp. 6 v Oseku u Sobotky (1777)
Obr. 30. Štít domu čp. 152 v Nové Pace (1789)

- Obr. 31. Štít domu čp. 2 v Přepěřích (1797)
- Obr. 32. Štít Dlaskova statku (1784)
- Obr. 33. Dětrichov čp. 67 (19. století)
- Obr. 34. Jablonné v Podještědí čp. 38 (19. století)
- Obr. 35. Jablonné v Podještědí čp. 104 (19. století)
- Obr. 36. Rakousy čp. 11 (19. století)
- Obr. 37. Boučků statek (19. století)
- Obr. 38. Lomenice tzv. Novoveského typu (Nová ves nad Popelkou čp. 30)
- Obr. 39. Horní Štěpánice čp. 3 – krčková stavba (19. století)
- Obr. 40. Horní Štěpánice čp. 3 – detail krčkového zdiva (19. století)
- Obr. 41. Jablonné v Podještědí čp. 87 (20. století)
- Obr. 42. Šimonovice – Minkovice čp. 312 (21. století)
- Obr. 43. Zdislava čp. 100 (20. století)
- Obr. 44. Hranice rozšíření hrázděných pater na Frýdlantsku a Liberecku v 18. století
- Obr. 45. Hranice rozšíření hrázděných pater na Frýdlantsku a Liberecku v 19. století
- Obr. 46. Šetrně zrekonstruovaný podstávkový dům čp. 25 v Raspenavě
- Obr. 47. Chybějící výplně hrázděné stěny u přízemní stodoly ve Starém Týnu
- Obr. 48. Roubený dům v Liběšicích zaniklý požárem
- Obr. 49. Bohdánkov čp. 36 (21. století)
- Obr. 50. Bohdánkov čp. 36 (detail přeplátování nárožních spojů)
- Obr. 51. Havlovice čp. 52 (21. století)

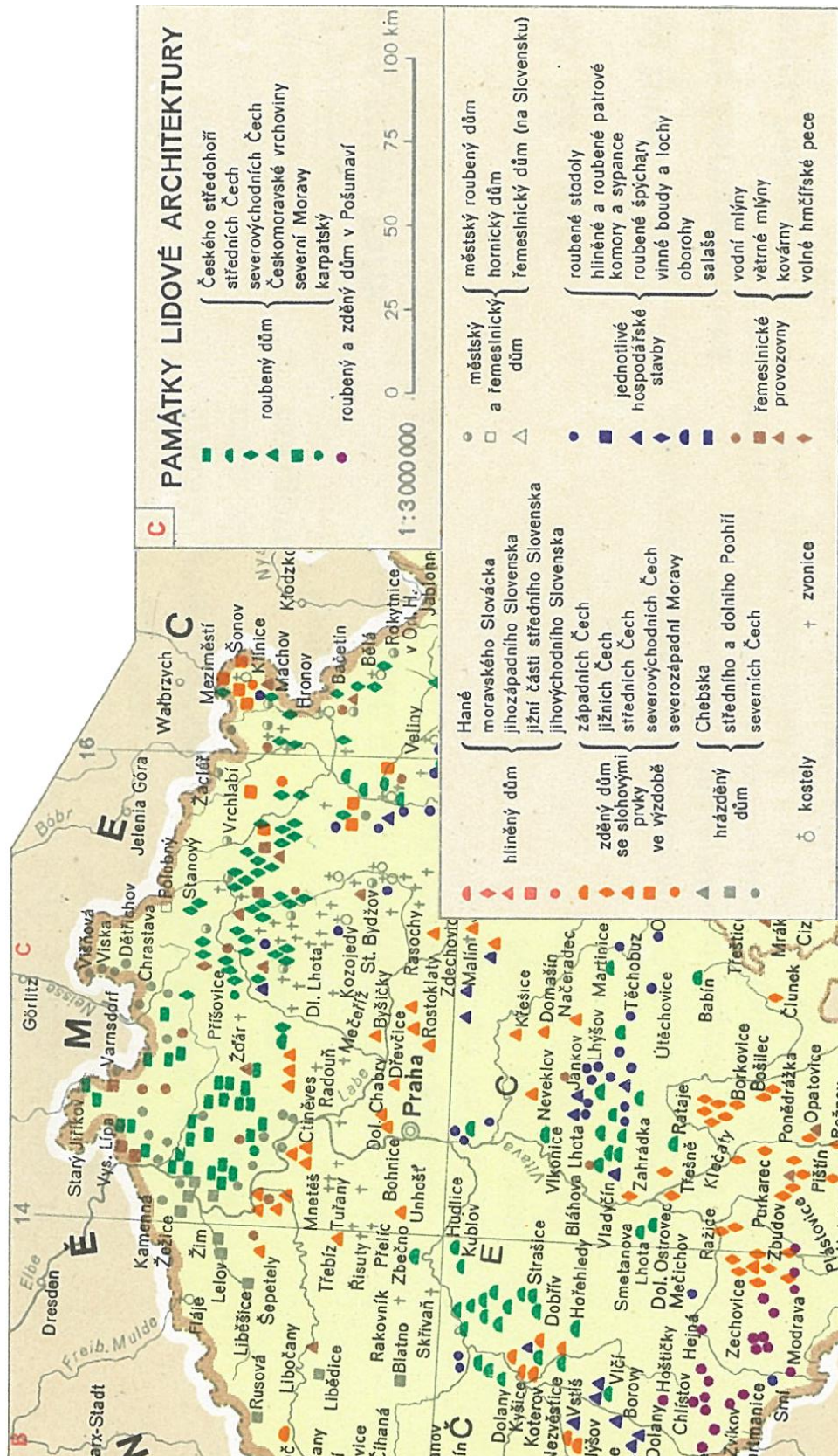
21 Obrazové přílohy

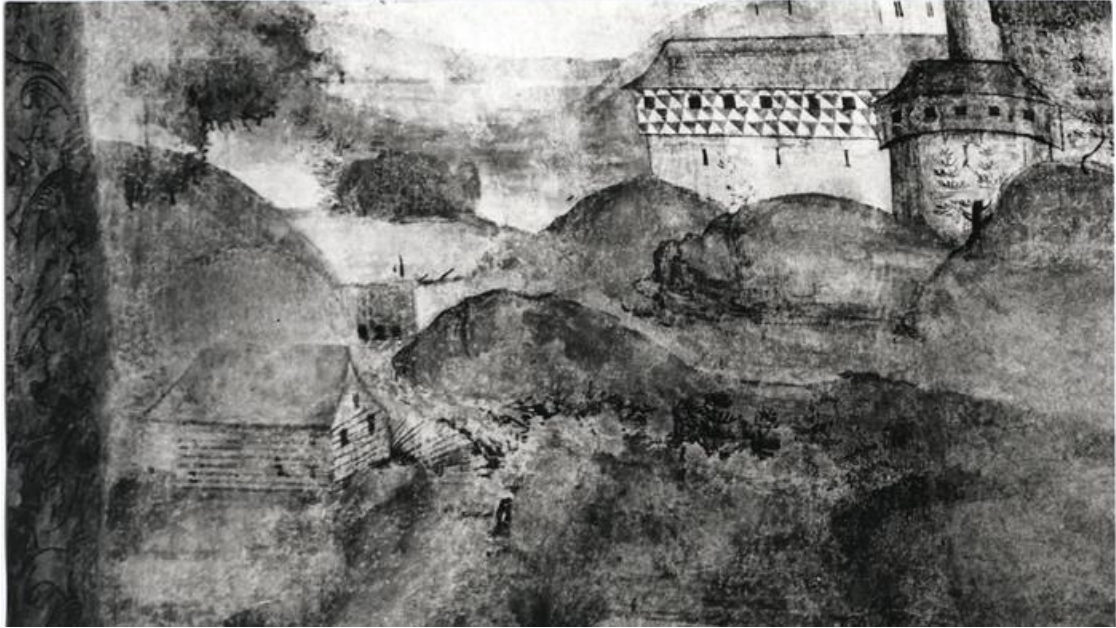
Obr. 1. J. Šanda (1947) – Mapa rozšíření typů tradičního domu

Obr. 2. O. Máčel (1954) – Mapa rozšíření typů tradičního domu

Obr. 3. E. Baláš (1965) – Výřez z mapy (severní Čechy)

Obr. 4. Hrad Žirovnice s roubenou stavbou v popředí (konec 15. století)

Obr. 5. Pohled na saskou osadu (1501–1507)

Obr. 6. Pohled na Großrückerswalde (1580)

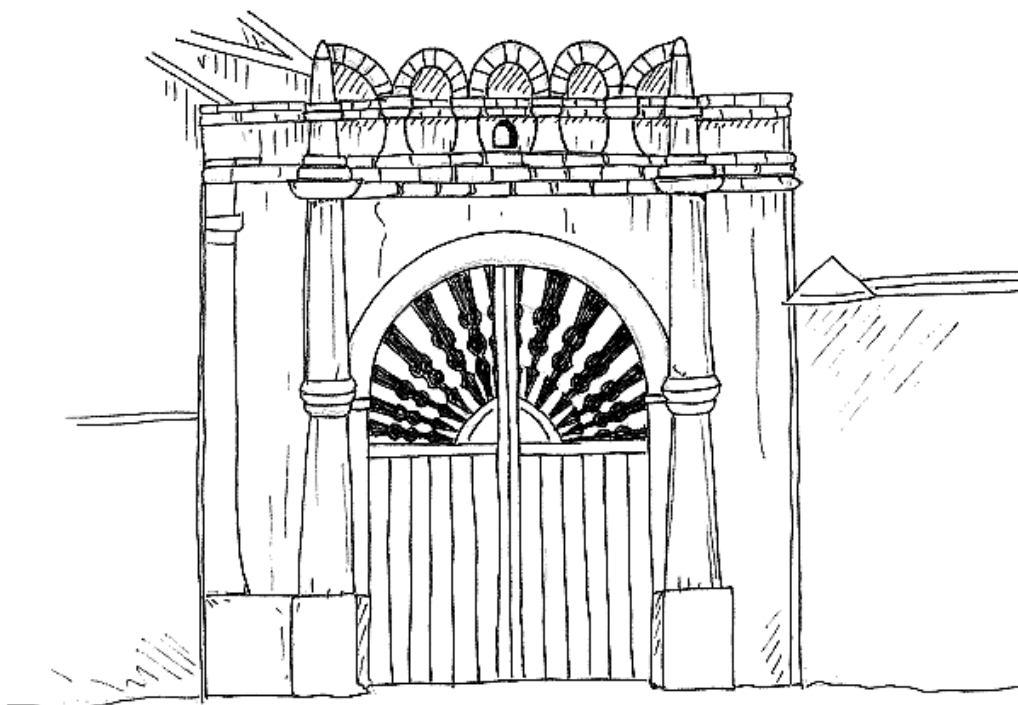
Obr. 7. Pohled na město Chrastava (údajně 1560)

Obr. 8. Roubená světnice v Muzeu Českého ráje v Turnově (18. století)

Obr. 9. Veduta zobrazující město Náchod (1536–1537)

Obr. 10. Renesanční brána – Skalsko u Mšena (16. století)

Obr. 11. Špýchar v Soběnicích (1589)

Obr. 12. Kryštofovo Údolí čp. 15 (17. – 1. polovina 18. století)

Obr. 13. Višňová čp. 5 (1709)

Obr. 14. Višňová čp. 41 (1. polovina 18. století)

Obr. 15. Jablonné v Podještědí čp. 31 (18. století)

Obr. 16. Jablonné v Podještědí čp. 93 (18. století)

Obr. 17. Dlaskův statek (18. století)

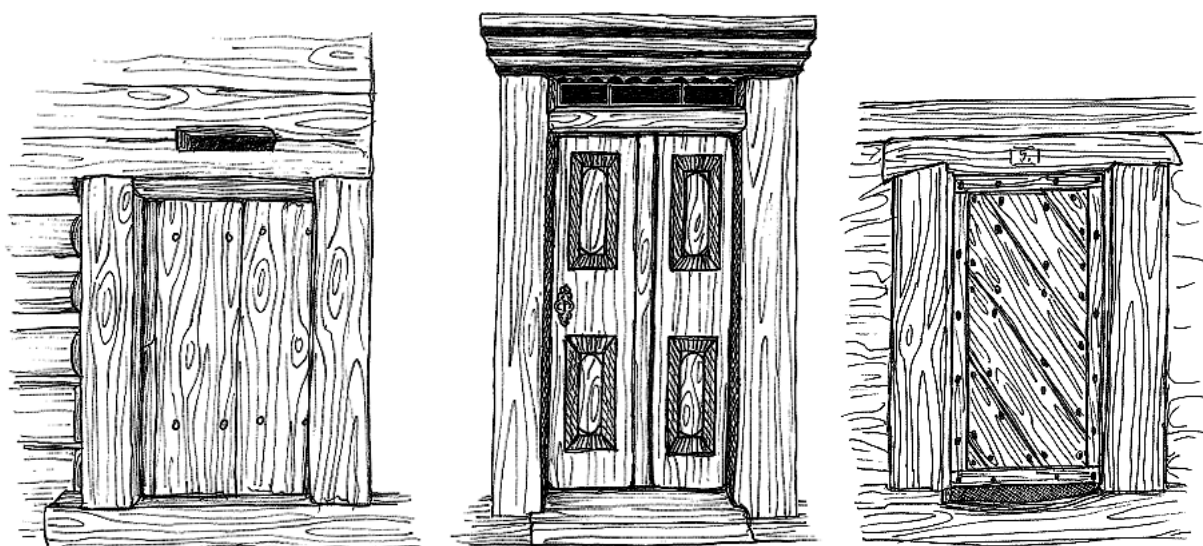
Obr. 18. Rané čp. 13 s asymetrickou střechou (18. století)

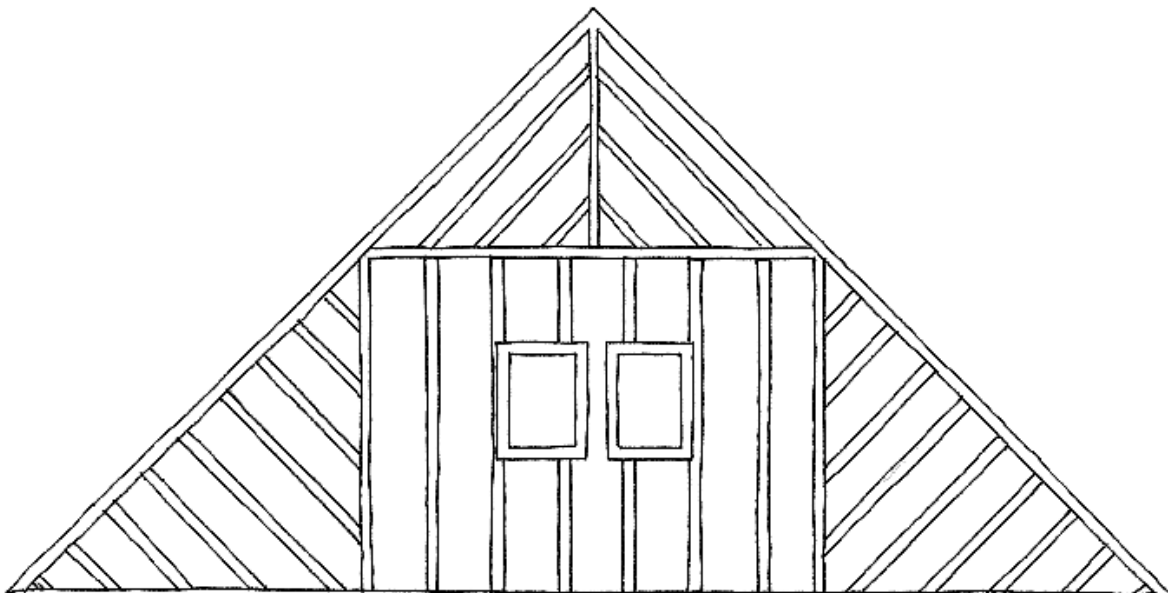
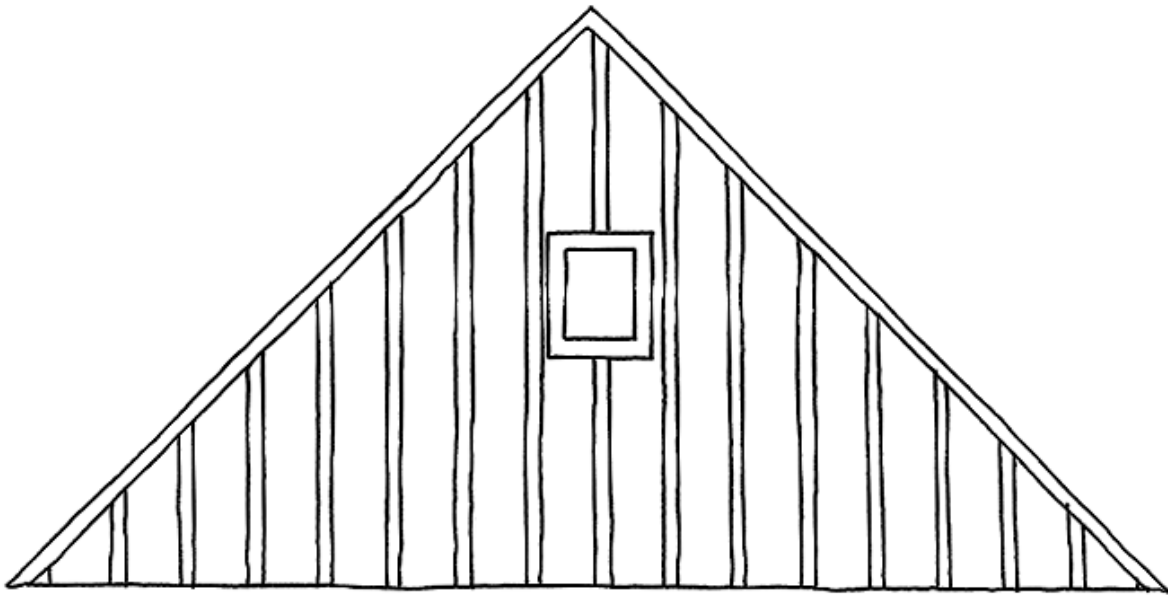
Obr. 19. Bohatice čp. 5 – objekt bývalé rychty (17. století)

Obr. 20. Bohatice ev. č. 2. (konec 18. nebo počátek 19. století)

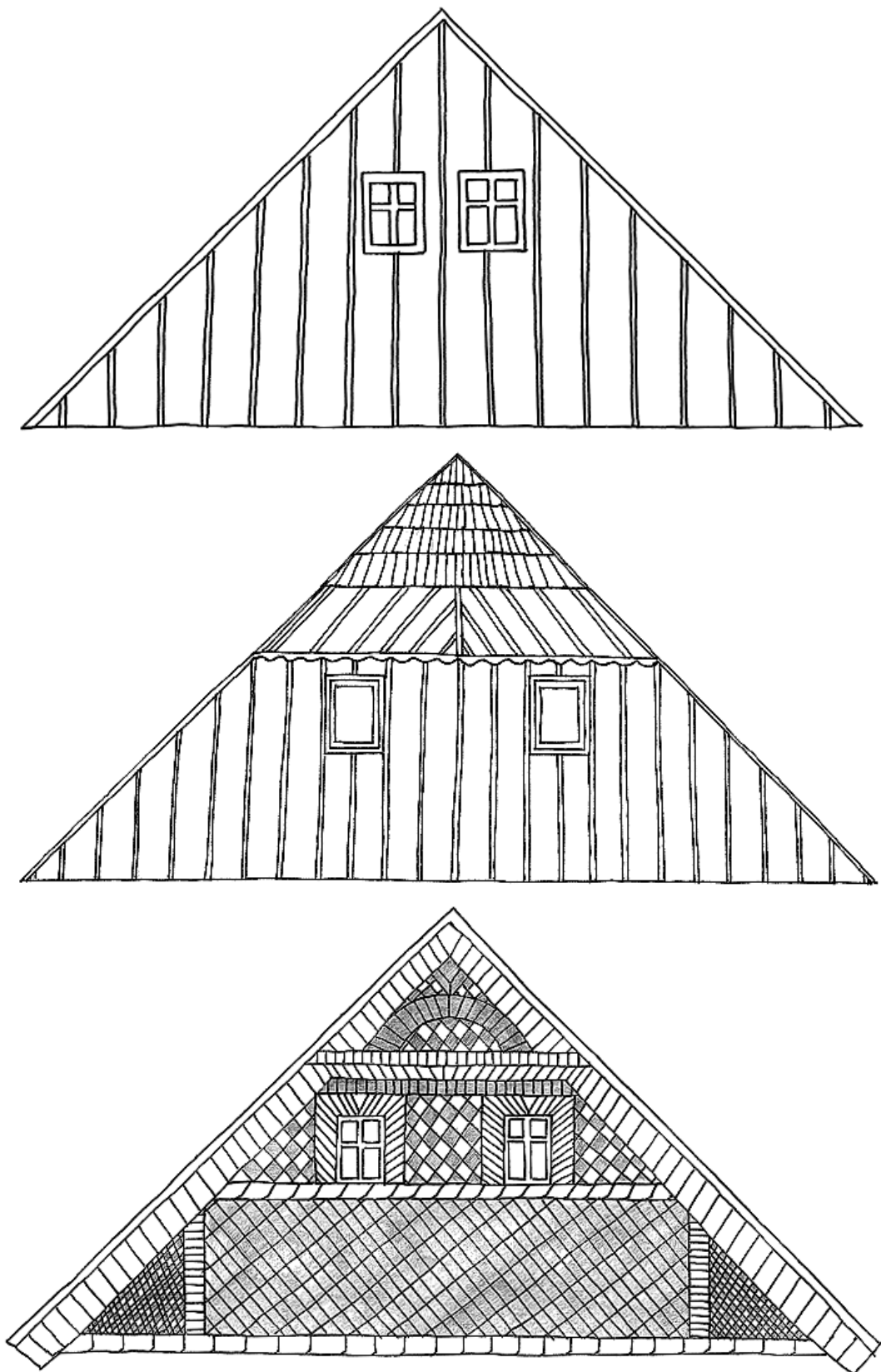

Obr. 21. Svlakové dveře – Tuhaň – Železný Brod – Žernov (18. století)

Obr. 22. Štíty domů na Liberecku a okolí (1. polovina 18. století)

(Višňová čp. 41 – Rozstání čp. 4)

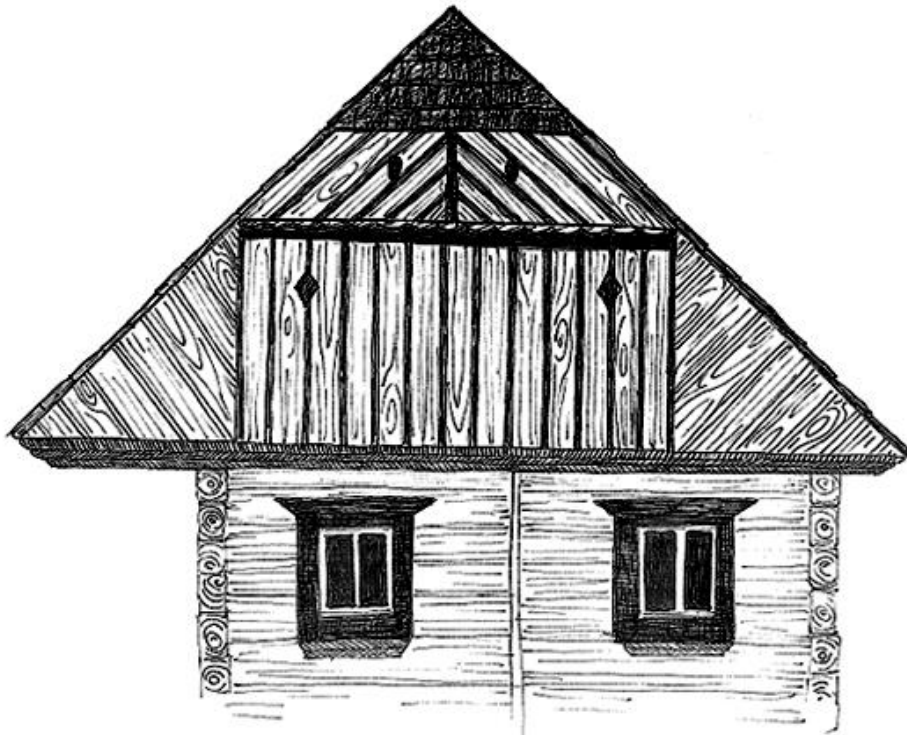

Obr. 23. Štíty domů na Liberecku a okolí (2. polovina 18. století)

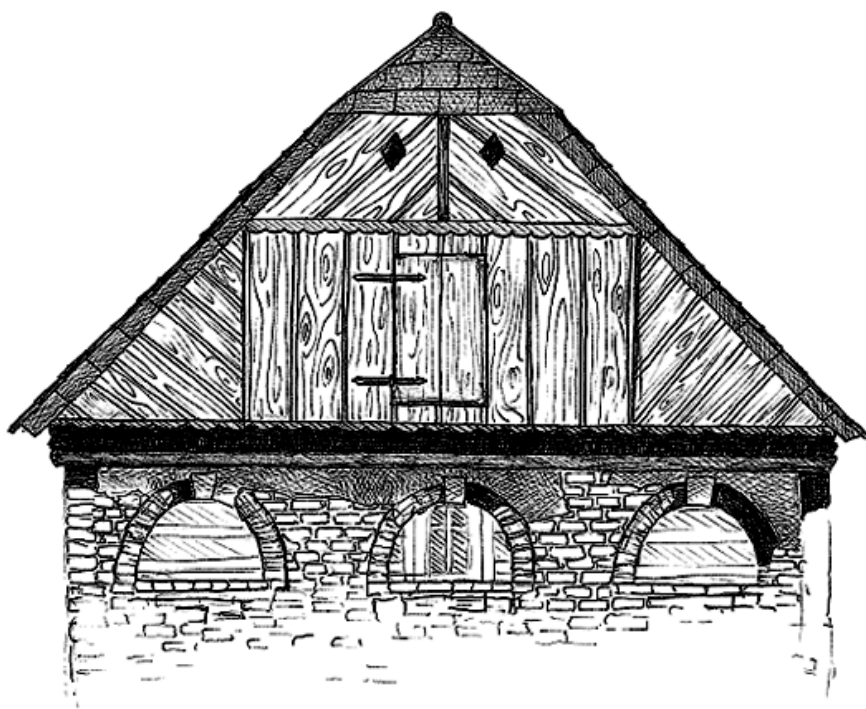
(Václavice čp. 168 – Petrašovice čp. 3 – Kryštofovo Údolí čp. 75)

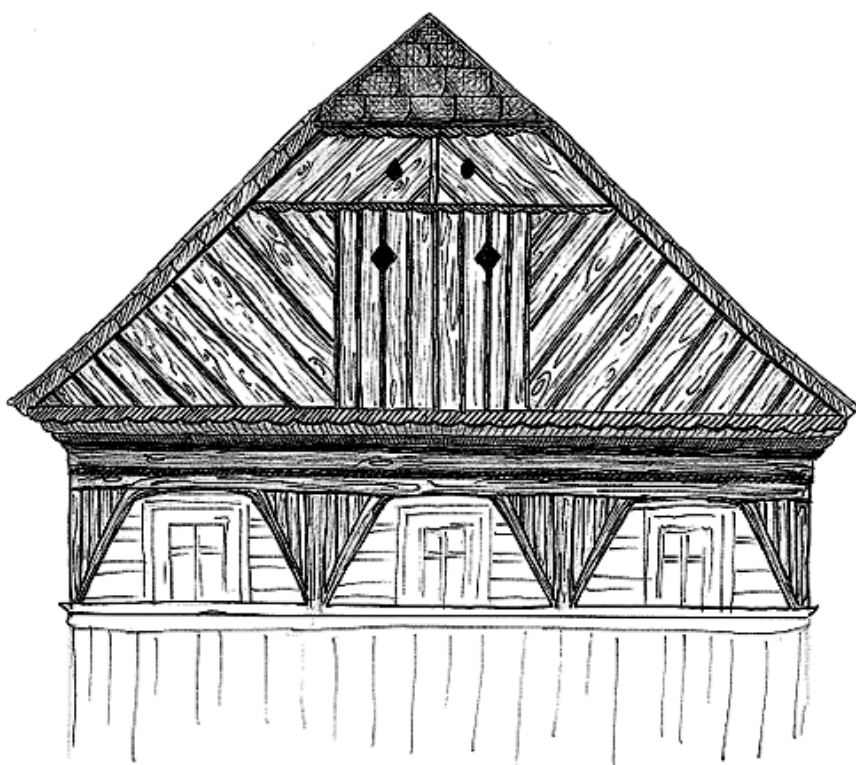
Obr. 24. Štít domu čp. 44 v Sobotce (1708)

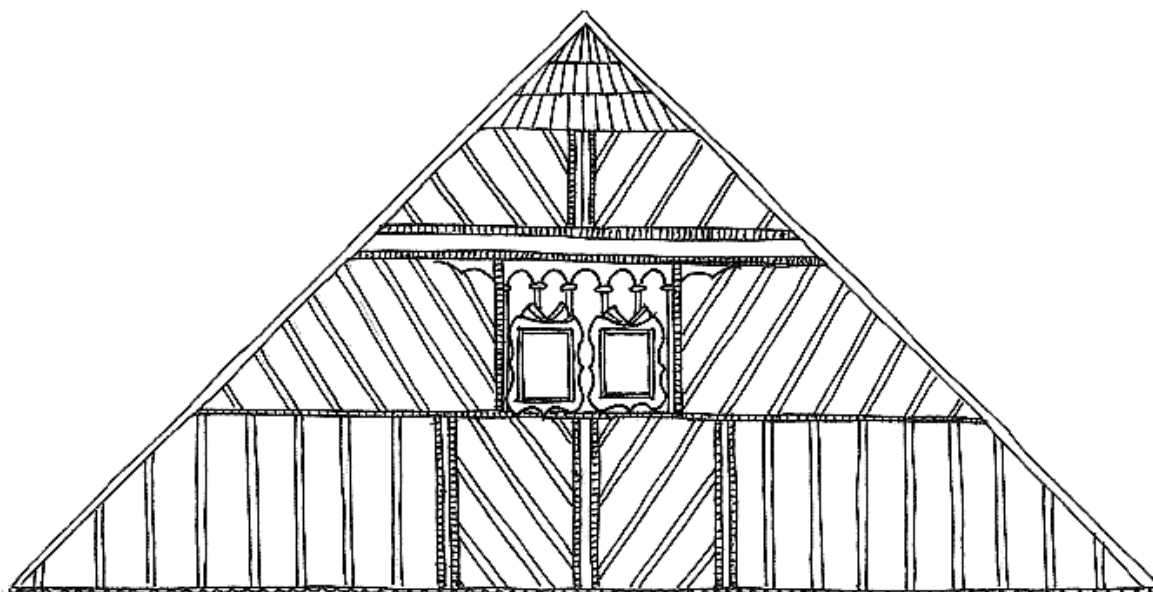
Obr. 25. Štít domu čp. 75 v Sobotce (1736)

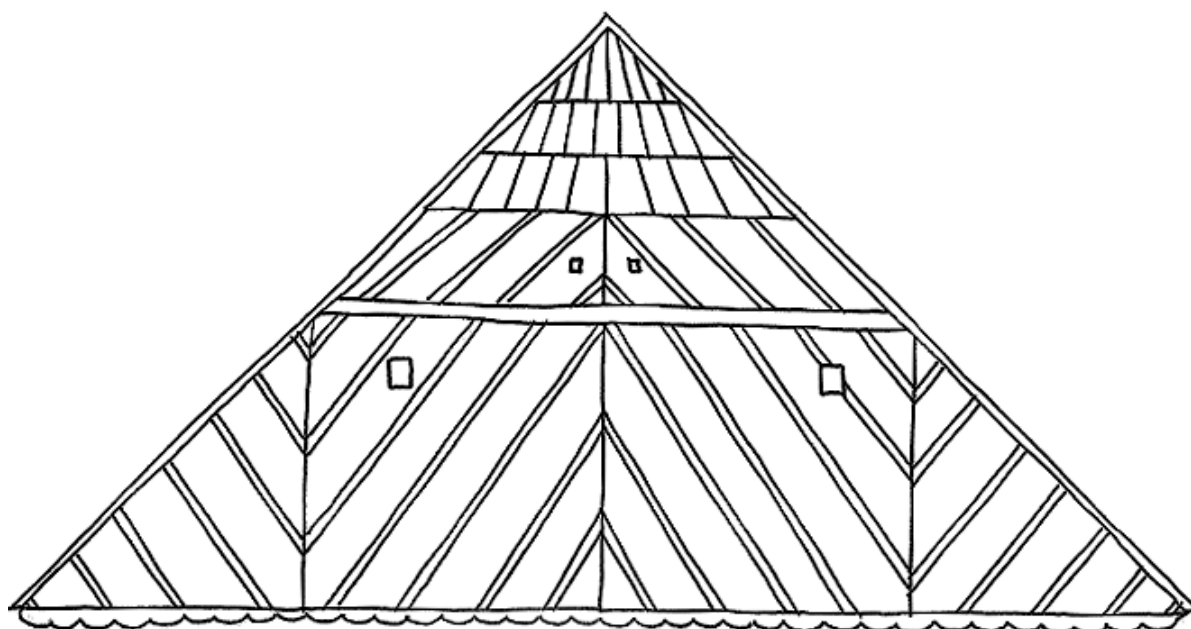
Obr. 26. Štít domu čp. 117 v Sobotce (1738)

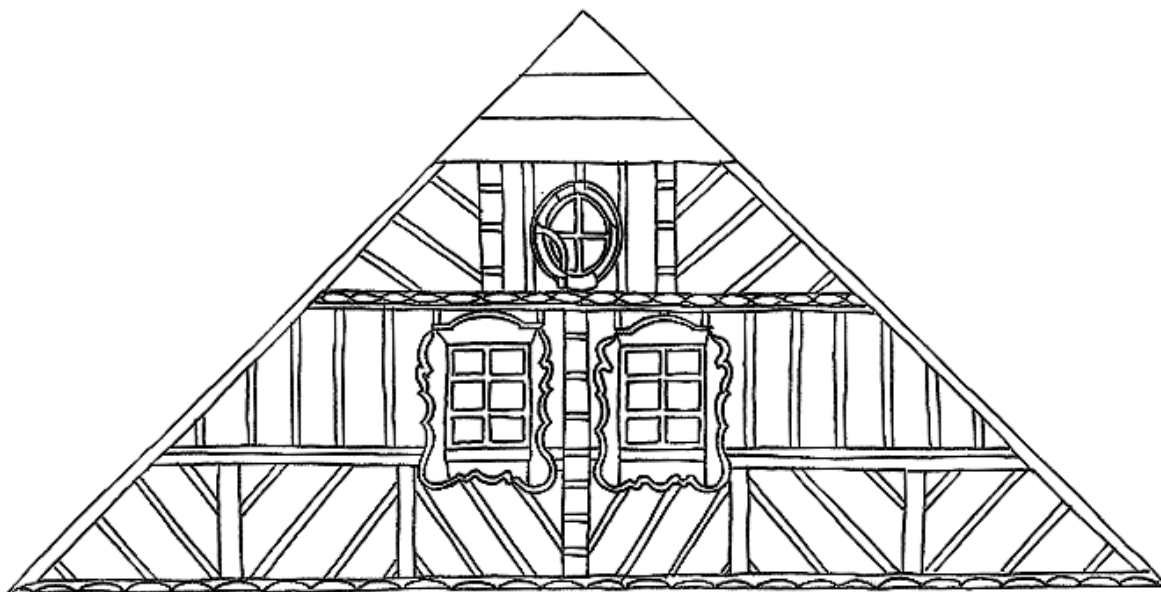
Obr. 27. Štít domu čp. 129 v Sobotce (1754)

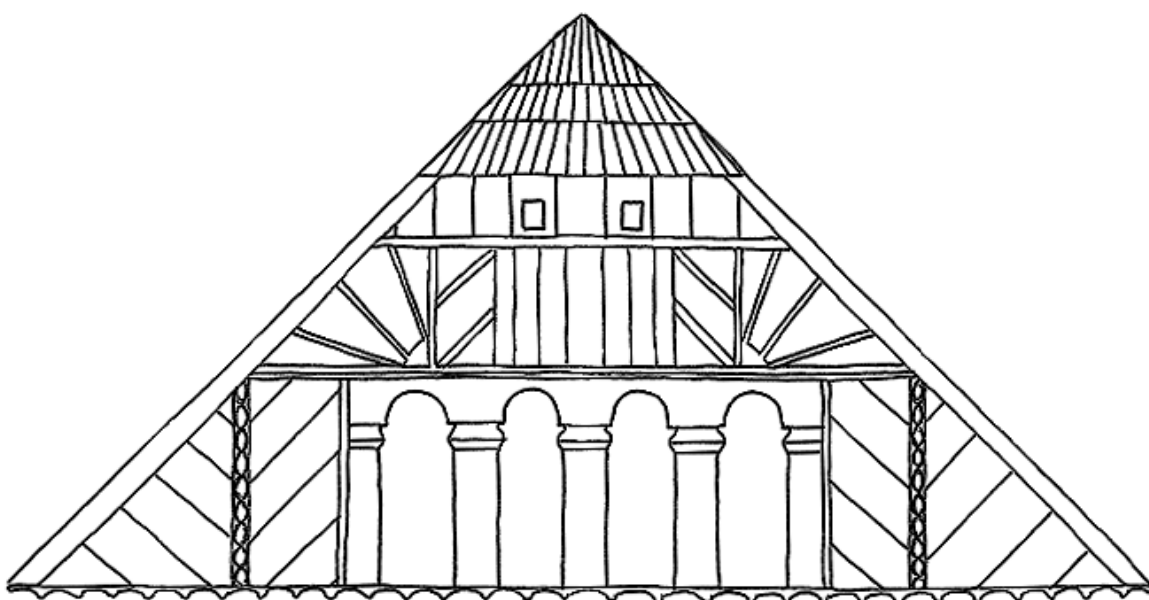
Obr. 28. Štít domu čp. 267 v Lomnici nad Popelkou (1767)

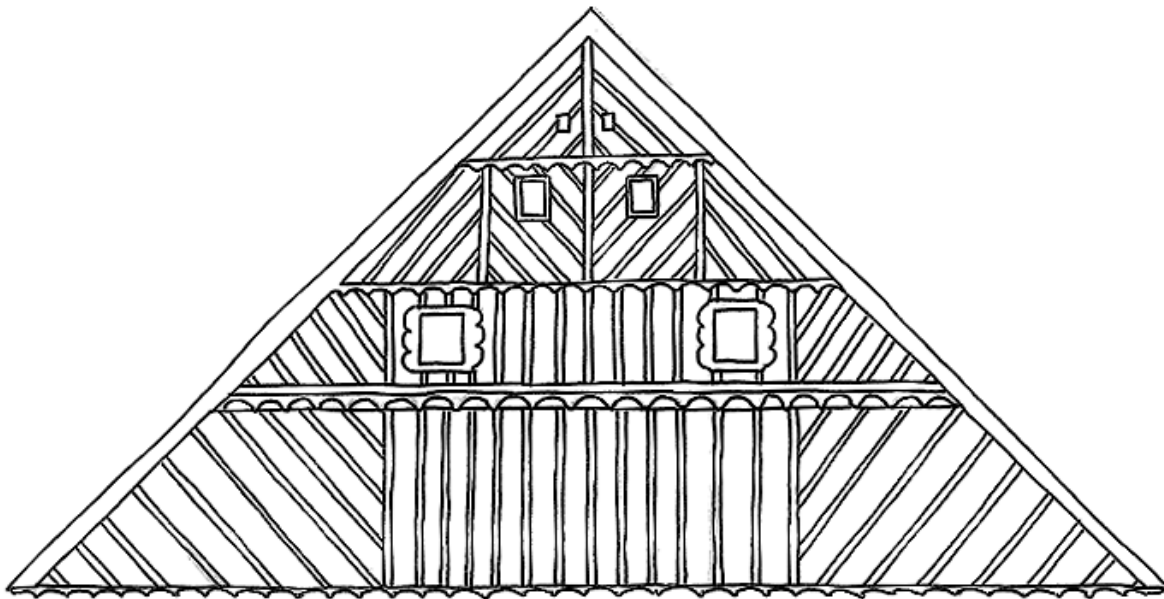
Obr. 29. Štít domu čp. 6 v Oseku u Sobotky (1777)

Obr. 30. Štít domu čp. 152 v Nové Pace (1789)

Obr. 31. Štít domu čp. 2 v Přepeřích (1797)

Obr. 32. Štít Dlaskova statku (1784)

Obr. 33. Děřichov řp. 67 (19. století)

Obr. 34. Jablonné v Podještědí čp. 38 (19. století)

Obr. 35. Jablonné v Podještědí čp. 104 (19. století)

Obr. 36. Rakousy čp. 11 (19. století)

Obr. 37. Boučkův statek – Malá Skála (19. století)

Obr. 38. Lomenice tzv. Novoveského typu (Nová ves nad Popelkou čp. 30)

Obr. 39. Horní Štěpánice čp. 3 – krčková stavba (19. století)

Obr. 40. Horní Štěpánice čp. 3 – detail krčkového zdiva (19. století)

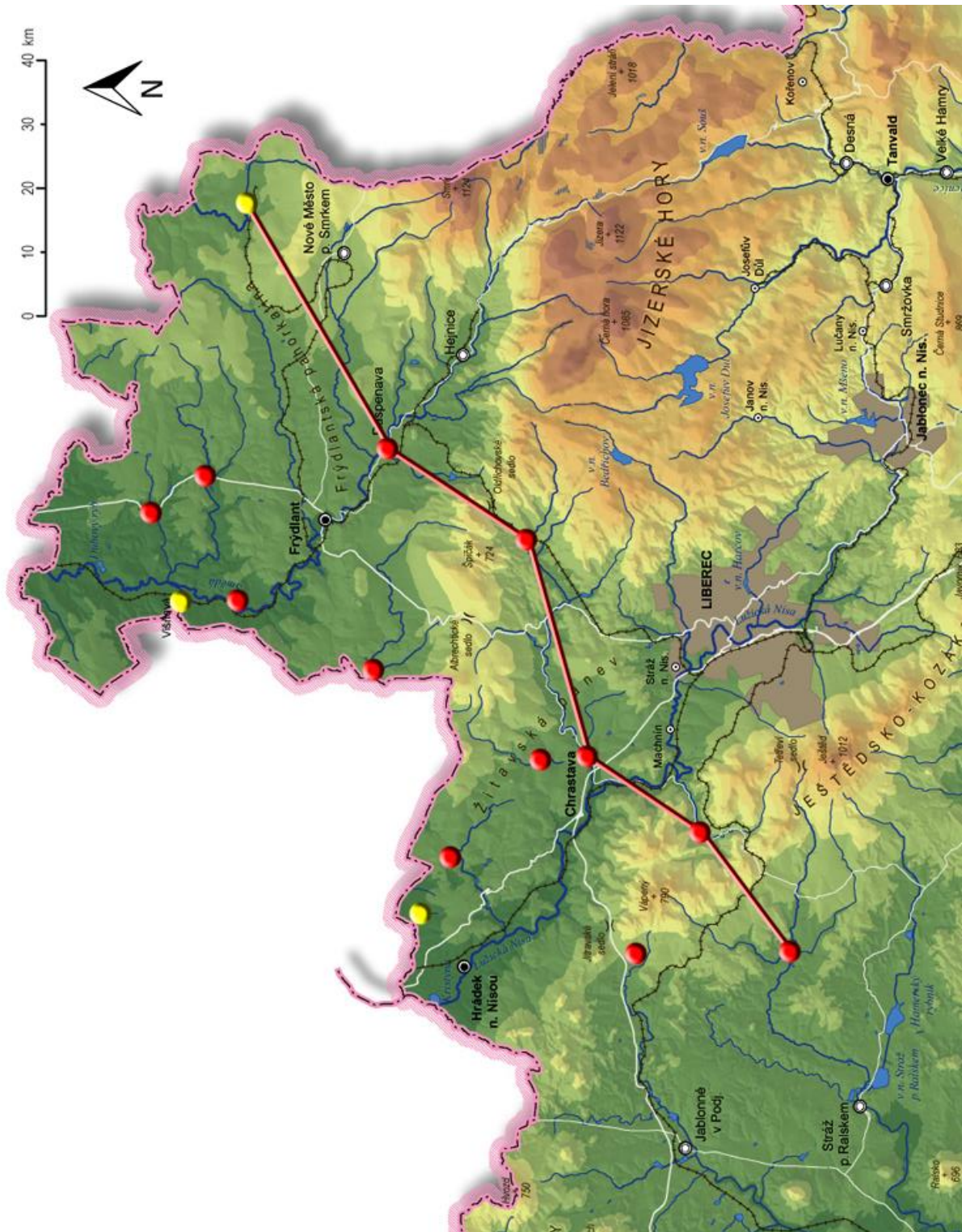
Obr. 41. Jablonné v Podještědí čp. 87 (20. století)

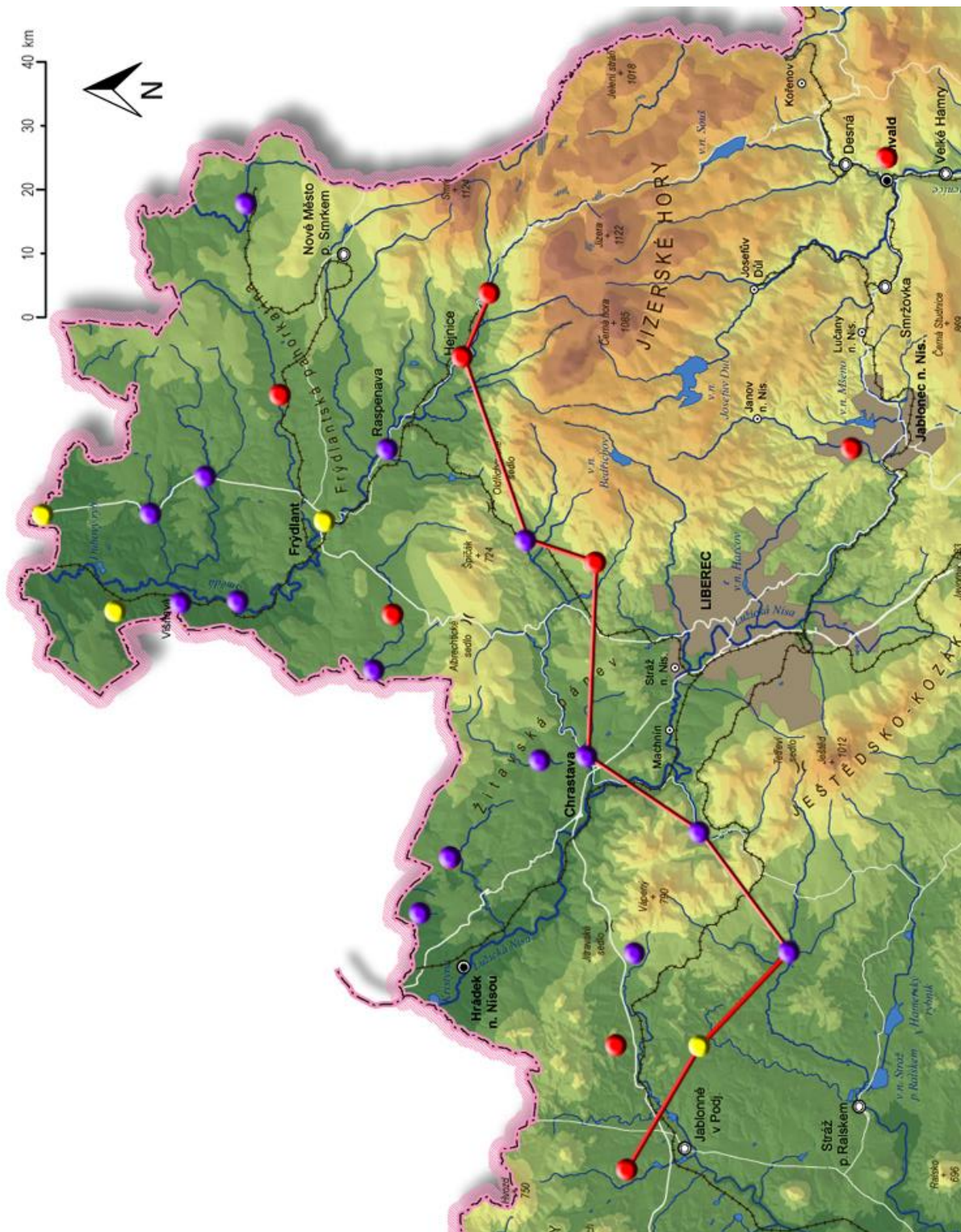
Obr. 42. Šimonovice – Minkovice čp. 312 (21. století)

Obr. 43. Zdislava čp. 100 (20. století)

Obr. 44. Hranice rozšíření hrázděných pater na Frýdlantsku a Liberecku v 18. století (žlutě – domy z 1. poloviny 18. st.; červeně – domy z 2. poloviny 19. st.)

Obr. 45. Hranice rozšíření hrázděných pater na Frýdlantsku a Liberecku v 19. století (fialově – domy z 18. st.; žlutě – domy z 1. poloviny 19. st.; červeně – domy z 2. poloviny 19. st.)

**Obr. 46. Šetrně zrekonstruovaný podstávkový dům čp. 25 v Raspenavě
(polovina 18 století; před domem stojí majitelé objektu)**

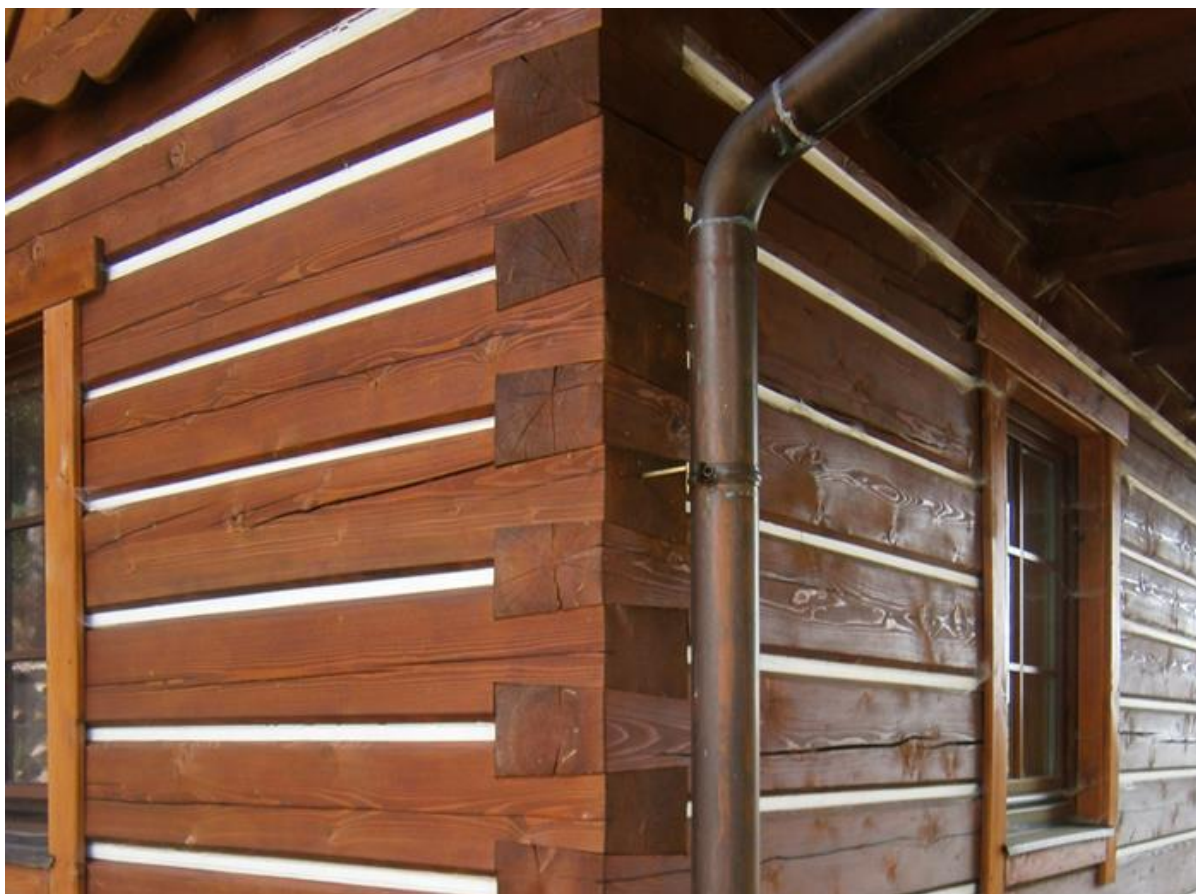
**Obr. 47. Chybějící výplň hrázděné stěny u přízemní stodoly ve Starém Týnu
(snímek z roku 2011, v době před zánikem objektu)**

Obr. 48. Roubený dům v Liběšicích zaniklý požárem

Obr. 49. Bohdánkov čp. 36 (21. století)
124

Obr. 50. Bohdánkov čp. 36 (detail překlátování nárožních spojů)

Obr. 51. Havlovice čp. 52 (21. století)